

**Міністерство освіти і науки України
Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва**

О.В. Горох

Фінанси

Навчальний посібник

Харків – 2021

УДК 336(075.8)
ББК У9(2)26я7
Г 70

**Рецензенти: канд. екон. наук, професор кафедри бухгалтерського обліку і аудиту Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва Л.О. Сколотій;
професор, д-р. екон. наук, завідувач кафедри бухгалтерського обліку і аудиту Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка Т.Г. Маренич**

Горох О.В.

Г 70 Фінанси: навч. посіб. / О.В. Горох, Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. – Х., 2021. – 190 с.

Навчальний посібник підготовлено відповідно до програми курсу «Фінанси» для здобувачів початкового рівня (короткого циклу) вищої освіти спеціальності 071 – «Облік і оподаткування». Містить теми лекційних, семінарських і практичних занять, курс лекцій, запитання і завдання для практичної та самостійної роботи здобувачів. Розглянуто сутність, функції фінансів, їх місце і роль у системі розподільних відносин. Надано характеристику окремих сфер і ланок фінансової системи. Розкрито основи функціонування фінансової системи і фінансового механізму, зміст і призначення фінансів суб'єктів господарювання, міжнародних фінансів, фінансового і страхового ринків. Значну увагу приділено теорії державних фінансів і таким їх складовим як бюджету, державним цільовим фондам, державному кредиту. Надано характеристику сутності податків, податковій політиці і податковій системі держави.

Для здобувачів вищих закладів освіти, які навчаються за освітньо-професійною програмою молодшого бакалавра спеціальності 071 – «Облік і оподаткування».

ББК У9(2)26я7

Рекомендовано до друку вченою радою університету Харківського національного аграрного університету (протокол № 10 від 18 грудня 2020 р.)

© Горох О.В. 2021
© Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва, 2021

Зміст

ПЕРЕДМОВА	4
ТЕМА 1. СУТЬ, ФУНКЦІЇ ТА РОЛЬ ФІНАНСІВ. ФІНАНСОВА СИСТЕМА	5
ТЕМА 2. ГЕНЕЗИС І ЕВОЛЮЦІЯ ФІНАНСІВ	24
ТЕМА 3. ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА І ФІНАНСОВЕ ПРАВО	34
ТЕМА 4. ПОДАТКИ. ПОДАТКОВА СИСТЕМА	46
ТЕМА 5. БЮДЖЕТ. БЮДЖЕТНА СИСТЕМА	62
ТЕМА 6. СТРАХУВАННЯ. СТРАХОВИЙ РИНОК	79
ТЕМА 7. ФІНАНСОВИЙ РИНОК	86
ТЕМА 8. ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ	102
ТЕМА 9. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ	115
ТЕМА 10. ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ	128
ТЕМАТИКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ	140
ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ	141
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	144
ФІНАНСОВИЙ СЛОВНИК	149

ПЕРЕДМОВА

В умовах ринкових відносин фінанси використовуються державою як ефективний регулятор усіх сфер економічного життя суспільства. Практично всі економічні інструменти господарювання (ціноутворення, оплата праці, кредитування, інвестиційна діяльність, бухгалтерський облік тощо) тісно пов'язані з фінансами. Перебудова економічної системи України, її переорієнтація на глобалізацію світової економіки ставлять нові вимоги до підготовки високопрофесійних фахівців, здатних об'єктивно оцінювати економічні процеси, які відбуваються в суспільстві, розуміти суть і тенденції розвитку фінансових відносин та їх особливості у сфері державних фінансів і фінансів господарських суб'єктів, розробляти і вирішувати актуальні питання розбудови фінансової системи і забезпечення фінансової стабілізації в державі.

Курс "Фінанси" є обов'язковою дисципліною за навчальними планами економічних вузів і спеціальностей. Дана дисципліна передбачає вивчення суті та характерних ознак фінансів, їх ролі і місця в економічній системі, засад фінансової політики держави і механізму її реалізації, сфер і ланок фінансової системи та їх взаємодії.

Посібник має на меті сприяти більш поглибленому засвоєнню теоретичних основ фінансових відносин, що виникають на різних рівнях економічної системи між державою, юридичними та фізичними особами. В ньому чітко, послідовно і достатньо ґрунтовно подано матеріал в обсягах, орієнтованих як на фінансові, так і нефінансові економічні спеціальності вищих навчальних закладів. У посібнику логічно, послідовно відображено структуру курсу. Кожна розглянута тема містить перелік питань, що є обов'язковими для вивчення. У кожній темі подано питання для перевірки знань і тестові завдання. Вони будуть досить корисними при підготовці до практичних і семінарських занять, при проведенні модульного контролю і проведенні самостійної роботи здобувачів тощо.

Автор глибоко вдячний усім, хто висловив свої критичні зауваження і побажання, що сприяли поліпшенню структури і змісту навчального посібника при підготовці його до друку.

ТЕМА 1. СУТЬ, ФУНКЦІЇ ТА РОЛЬ ФІНАНСІВ. ФІНАНСОВА СИСТЕМА

1. *Необхідність, суть і характерні ознаки фінансів*
2. *Об'єкти і суб'єкти фінансових відносин. Фінансові протиріччя*
3. *Моделі фінансових відносин у суспільстві*
4. *Функції та роль фінансів*
5. *Внутрішня структура фінансової системи*
6. *Організаційна структура фінансової системи*
7. *Призначення і специфічні ознаки сфер та ланок фінансової системи*
8. *Управління фінансовою системою*

1.1. Необхідність, суть і характерні ознаки фінансів

Вихідним положенням для розкриття сутності фінансів є розуміння того, що **фінанси** – це одна з конкретних історичних форм економічних відносин, функціонування яких пов'язано з об'єктивною необхідністю розподілу і перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту. У процесі розподілу формуються та використовуються грошові фонди, призначені для задоволення суспільних інтересів та потреб. Головним призначенням фінансів є забезпечення кожної фізичної особи, кожного суб'єкта підприємництва, кожної державної структури, а отже і суспільства загалом, достатніми для здійснення їх діяльності грошовими коштами.

Фінанси мають як видиму, зовнішню, форму прояву, так і внутрішній зміст. Видима сторона фінансів проявляється у *грошових потоках*, які рухаються між суб'єктами фінансових відносин. Прихована, змістова, сторона фінансів пов'язана з тим, що відображають ті чи інші грошові потоки, а саме – рух вартості створеного у суспільстві валового внутрішнього продукту, тобто обмінні й розподільні відносини.

Отже, **фінанси** – це сукупність грошових відносин, пов'язаних з формуванням, мобілізацією і розміщенням фінансових ресурсів та з обміном, розподілом і перерозподілом вартості створеного на основі їх використання валового внутрішнього продукту, а за певних умов і національного багатства.

З іншого боку, **фінанси** – це економічні відносини, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів з метою виконання

функцій і завдань держави і забезпечення умов розширеного відтворення.

Ключовими елементами визначення сутності фінансів та засад їх функціонування, яке полягає у постійному русі і кругообігу коштів, є характеристика фінансових відносин і фінансової діяльності. Фінансові відносини, відображаючи рух вартості від одного суб'єкта до іншого, характеризують обмінні, розподільні і перерозподільні процеси і проявляються у грошових потоках.

Вихідними фінансовими категоріями є доходи і видатки та фінансові ресурси. Доходи одного з суб'єктів завжди є видатками іншого. Під **доходами** розуміють *отримане в результаті певної діяльності надходження грошових коштів*. Доходи розглядаються у широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні – це всі надходження, які забезпечують фінансування видатків (витрат). У вузькому розумінні, це ті надходження, що відображають приріст вартості. Джерелом цих доходів є основні складові доданої вартості – заробітна плата, прибуток, позичковий процент, рента, непрямі податки.

Доходи розглядаються за стадіями і методами їх формування. *За стадіями* розрізняють первинні доходи, що отримані в процесі первинного розподілу доданої вартості, та вторинні, які формуються внаслідок перерозподілу первинних доходів. *За методами формування* виділяють продуктивні доходи – від певної продуктивної діяльності, та доходи від продажу і використання майна, ресурсів, у тому числі фінансових, чи певних прав.

Під **витратами** розуміють *використання грошових коштів, що є в розпорядженні того чи іншого суб'єкта на даний момент, з метою забезпечення певних потреб*. Витрати можуть здійснюватися за рахунок отриманих доходів чи наявних фінансових ресурсів.

Фінансові ресурси – *це сума коштів, спрямованих в основні та оборотні засоби підприємств, на основі яких формуються продуктивні доходи*. Основу фінансових ресурсів становить капітал.

Характерні ознаки фінансів:

- ✓ обмінно-розподільний характер;
- ✓ рух вартості від одного суб'єкта до іншого;
- ✓ грошова форма відносин;
- ✓ формування доходів і здійснення видатків;
- ✓ еквівалентний (за призначенням) характер обміну та розподілу і нееквівалентний перерозподілу.

2. Об'єкти і суб'єкти фінансових відносин. Фінансові протиріччя

Характеристика фінансових відносин пов'язана з виділенням їх *об'єктів і суб'єктів*. **Об'єктами** даних відносин є національне багатство і вироблений ВВП. Розподіл ВВП є необхідною передумовою забезпечення безперервності виробництва. Фінанси виконують роль сполучної ланки між кількома виробничими циклами, без них неможливе відтворення виробництва – ні просте, ні розширене. Тому, з одного боку, розподіл ВВП є закономірною необхідністю. З іншого боку, саме ВВП як об'єкт фінансових відносин характеризує нормальну фінансову ситуацію: суспільство розподіляє і відповідно споживає чи нагромаджує те, що воно створює.

За умов, коли об'єктом фінансових відносин є національне багатство, для формування доходів використовується те, що створене попередніми поколіннями або дане природою. Закономірним таке явище можна назвати тільки в тому разі, коли існують зайві основні засоби чи матеріальні ресурси, які не використовуються, а також коли є значні запаси природних ресурсів, що перевищують потреби даної країни. В інших випадках розпродаж національного багатства означатиме звичайне «проїдання» ресурсів.

Суб'єктами фінансових відносин у процесі створення ВВП є підприємці, робітники і службовці та держава. Права *підприємців та робітників і службовців* відображають їх незаперечні права власності на вироблений ВВП. У межах державного сектора економіки такі самі права власності належать державі, яка в даному випадку є звичайним підприємцем.

Права *держави* як керуючої структури суспільства визначаються об'єктивними потребами встановлення системи фінансового забезпечення виконання державою її функцій.

Необхідні державі кошти вона може акумулювати таким чином:

- заробляти як власник засобів виробництва;
- отримувати від природних ресурсів, що перебувають в її власності;
- мобілізувати шляхом перерозподілу доходів юридичних і фізичних осіб.

Права держави у розподільних відносинах регламентуються в законодавчій формі.

Фінансові протиріччя

Оскільки об'єкт фінансових відносин один, а суб'єктів троє, то ці відносини мають яскраво виражений суперечливий характер. Кожний суб'єкт прагне отримати якомога більше, але це можна зробити тільки за рахунок інших суб'єктів, які мають такі самі інтереси. Звідси випливає необхідність збалансування інтересів усіх суб'єктів.

Способи збалансування фінансових протиріч:

- установа оптимальних пропорцій розподілу ВВП.
- забезпечення постійного одночасного зростання доходів кожного з суб'єктів.

Науково встановлених показників пропорцій розподілу і критеріїв ефективності на практиці не існує. Оцінювання проводиться опосередковано за показниками економічної ефективності та соціальної стабільності.

Забезпечення постійного одночасного зростання доходів кожного з суб'єктів досягається на основі безперервного зростання ВВП. Темпи зростання ВВП характеризують динаміку фінансових відносин: чим вони вищі – тим більше задовольняються потреби в доходах.

3. Моделі фінансових відносин у суспільстві

Розподіл і перерозподіл ВВП може здійснюватись за різними схемами, згідно з якими будуються моделі фінансових відносин у суспільстві. В основі побудови фінансової моделі суспільства лежать роль і місце в ній держави. Моделі розрізняються за двома ознаками:

- а) за послідовністю розподілу ВВП;
- б) за рівнем державної централізації ВВП.

За послідовністю розподілу ВВП розрізняють дві моделі – ринкової й адміністративної економіки.

Фінансова модель *ринкової економіки* є основною, вона пройшла значний історичний шлях розвитку і домінує у світі. Сутність її дуже проста і логічна: спочатку вартість реалізованого національного доходу розподіляється між тими, хто зайнятий у його створенні. Це власники засобів виробництва, котрі отримують прибуток, і робітники та службовці, яким виплачується заробітна плата. *Характерна ознака моделі* полягає в тому, що держава отримує свої доходи насамперед на основі *перерозподілу* національного доходу.

Модель є відкритою, зрозумілою і точно характеризує фінансові реалії у суспільстві:

- 1) у ній точно відображається рівень доходів кожної юридичної і фізичної особи, який, у свою чергу, характеризує їх вклад у створення національного доходу;
- 2) достовірно визначається рівень оподаткування: кожний суб'єкт точно знає, скільки він заробляє і скільки віддає;
- 3) чітко зафіксовано стимули до зростання доходів на основі зростання виробництва і підвищення продуктивності праці.

Сутність фінансової моделі *адміністративної економіки*, яка застосовувалась у колишньому СРСР та інших соціалістичних країнах, полягає в тому, що переважна частина національного доходу одразу централізувалась у бюджеті й виключалась із розподільних відносин. Держава спрямовувала в бюджет централізований чистий дохід – податок з обороту і частину децентралізованого чистого доходу – прибутку підприємств (через систему платежів з прибутку). Частина прибутку (до 40%) залишалась на підприємстві, інша частина національного доходу виплачувалась робітникам і службовцям у вигляді заробітної плати, яка підлягала прибутковому оподаткуванню.

Характерна ознака моделі полягає в тому, що переважну частину своїх доходів держава отримує в процесі первинного розподілу національного доходу.

Модель є закритою і не відображає фінансових реалій у суспільстві:

- 1) з неї не видно реального рівня доходів юридичних і фізичних осіб;
- 2) доходи юридичних і фізичних осіб не відображають їх вклад у створення національного доходу;
- 3) неможливо достовірно визначити рівень оподаткування;
- 4) відсутні стимули до продуктивної праці.

За *рівнем державної централізації ВВП* у рамках фінансової моделі ринкової економіки умовно можна виділити три основні моделі: американську, західноєвропейську та скандинавську.

Американська модель, яка заснована на максимальному рівні самозабезпечення фізичних і самофінансування юридичних осіб, характеризується незначним рівнем бюджетної централізації 25-30 %. Фінансове втручання в економіку зведене до мінімуму. У соціальній

сфері забезпечуються тільки ті верстви населення, які не в змозі обійтися без державної допомоги.

Західноєвропейська модель характеризується поміркованим рівнем централізації ВВП у бюджеті 35-45 %. За рахунок вищого рівня централізації ВВП більш розгалуженою є і державна соціальна сфера, насамперед у галузі освіти. Сутність моделі зводиться до паралельного функціонування державних і комерційних установ у соціальній сфері.

Скандинавська модель передбачає досить високий рівень бюджетної централізації ВВП 50-60 %. Відповідно вона характеризується розгалуженою державною соціальною сферою як у галузі освіти, так і охорони здоров'я.

4. Функції та роль фінансів

Фінанси виконують дві функції: розподільну і контрольну.

Сутність **розподільної** функції полягає в тому, що фінанси є цільовим інструментом *розподілу* і *перерозподілу* ВВП. Механізм дії розподільної функції фінансів включає в себе кілька стадій: 1) первинний розподіл; 2) перерозподіл; 3) вторинний розподіл.

Первинний розподіл – це розподіл доданої вартості й формування *первинних доходів* суб'єктів, зайнятих у створенні ВВП. Первинними доходами на цій стадії є: у фізичних осіб – *заробітна плата*, у юридичних осіб – *прибуток*, у держави – *прибуток державного сектора*, що централізується в бюджеті й надходження від державних послуг, ресурсів, угідь, а також непрямі податки.

Перерозподіл полягає у створенні й використанні централізованих фондів. За рівнем централізації вони поділяються на загальнодержавні, відомчі й корпоративні. *Загальнодержавні* включають бюджет і фонди цільового призначення. *Відомчі* – це фонди, що створюють міністерства і відомства. *Корпоративні* фонди передбачають централізацію частини доходів структурних підрозділів у корпоративних об'єднаннях.

Перерозподіл включає два етапи:

➤ вилучення частини доходів у одних суб'єктів і формування централізованих фондів. На даному етапі формуються вторинні доходи суб'єктів, що створюють ці фонди;

➤ використання централізованих фондів і формування доходів окремих суб'єктів. На цьому етапі можуть формуватись як первинні доходи – заробітна плата фізичних осіб, зайнятих у бюджетній сфері, які знову ж таки підлягають перерозподілу, так і

вторинні доходи у вигляді різних виплат і надання безплатних послуг із централізованих фондів фізичним особам та асигнувань і виділення коштів юридичним особам.

Вторинний розподіл – це другий етап перерозподілу.

Сутність **контрольної** функції полягає в тому, що фінанси – це інструмент контролю за діяльністю суб'єктів обмінно-розподільних відносин. Рух грошових потоків відображає обмін, розподіл і перерозподіл вартості і тому об'єктивно вимагає контролю. У процесі фінансових взаємовідносин різні суб'єкти контролюють один одного. Саме така підконтрольність забезпечує збереження фінансових ресурсів та формування доходів на законній основі.

Роль фінансів

Фінанси відіграють надзвичайно важливу роль у суспільстві:

- забезпечують розподіл ВВП і фінансові потреби юридичних і фізичних осіб та держави;
- забезпечують кругообіг фінансових ресурсів, а відтак безперервність відтворення виробництва;
- здійснюють перерозподіл первинних і вторинних доходів між галузями, регіонами, соціальними верствами населення, окремими юридичними і фізичними особами;
- впливають на інтереси суб'єктів розподільних відносин і регулюють різні напрями соціально-економічного розвитку;
- відіграють провідну роль у системі економічних методів керування економікою країни;
- утворюють систему фінансових показників, які відіграють роль індикаторів стану і розвитку економічної та соціальної сфер суспільства;
- забезпечують всеохоплюючий контроль між суб'єктами обмінно-розподільних відносин за формуванням і використанням фінансових ресурсів та доходів.

5. Внутрішня структура фінансової системи

Фінансова система розглядається з двох сторін: за внутрішньою (змістовою) структурою й організаційною будовою.

За **внутрішньою структурою фінансова система** – це сукупність відносно відособлених взаємозв'язаних сфер і ланок, які відображають специфічні форми та методи фінансових відносин.

За **організаційною будовою фінансова система** – це сукупність фінансових органів та інституцій, які управляють грошовими

потоками.

Внутрішня структура фінансової системи відображає об'єктивну сукупність фінансових відносин і є загальною для всіх країн. Вона складається зі сфер і ланок. Сфера характеризує узагальнену за певною ознакою сукупність фінансових відносин, а ланка – їх відособлену частину. В основу такої структуризації покладено рівень економічної системи. Отже, на мікрорівні представлені фінанси суб'єктів господарювання (підприємств); на макрорівні – державні фінанси; на рівні світового господарства – міжнародні фінанси, і на узагальнюючому рівні забезпечуючу сферу – фінансовий ринок. Кожна з цих сфер має відповідне організаційне забезпечення, кожна рівнева сфера – певний склад доходів та видатків (витрат) та свою специфічну схему організації фінансової діяльності, а фінансовий ринок – форми фінансових ресурсів та методи торгівлі ними.

Виділення ланок проводиться за ознакою наявності або відособленого фонду грошових коштів, або специфічних форм і методів фінансових відносин.

Сфера фінансів суб'єктів господарювання відображає рух грошових потоків підприємств. Оскільки вони мають загальні принципи організації і методи здійснення фінансової діяльності, то ця сфера не поділяється на окремі ланки. Існують певні особливості, пов'язані з формою власності та галузевою специфікою. Однак вони не настільки суттєві, щоб на їх підставі виділяти окремі ланки. Ці особливості впливають на організацію фінансових відносин, але не змінюють їх сутності.

Сфера державних фінансів, що характеризує фінансову діяльність держави, поділяється на такі ланки: бюджет держави, державний кредит, фонди цільового призначення, фінанси державних підприємств.

Сфера міжнародних фінансів відображає перерозподільно-обмінні відносини та централізацію ресурсів на світовому рівні. Вона складається з двох частин – міжнародних фінансових відносин та безпосередньо міжнародних фінансів. Міжнародні фінансові відносини опосередковуються через міжнародні розрахунки, які, у свою чергу, ґрунтуються на використанні двох валют і встановленні валютного курсу. Нині процеси курсоутворення, купівлі та продажу необхідних валют пов'язані з функціонуванням валютного ринку, який формує специфічну ланку міжнародних фінансів. Безпосередньо міжнародні фінанси включають дві ланки – фінанси міжнародних

організацій та міжнародні фінансові інституції.

Сфера фінансового ринку охоплює кругообіг фінансових ресурсів як специфічного товару. За формою ресурсів фінансовий ринок поділяється на ринок грошей і ринок капіталів. Функціонування фінансового ринку забезпечується через відповідні інституції – банки, інституційні інвестори, фондові біржі.

Відособленою ланкою фінансової системи є *страхування*. Воно не належить до конкретної сфери і займає проміжне місце між мікро- і макрорівнями.

Розглядаючи *внутрішню структуру* фінансової системи, необхідно враховувати регіональний аспект її побудови. З цих позицій розрізняють національні, регіональні та світову фінансові системи.

Національні фінансові системи відображають структуру фінансів окремих країн. До їх складу входять:

- фінанси суб'єктів господарювання;
- страхування;
- державні фінанси;
- внутрішні валютний та фінансовий ринки.

Світова та регіональні фінансові системи складаються з двох рівнів:

- національні фінансові системи країн світу чи окремого регіону;
- міжнародні фінанси, які відображаються у централізованих на світовому чи регіональному рівнях коштах та фінансових ресурсах.

До складу міжнародних фінансів належать:

- фінанси міжнародних організацій;
- міжнародні фінансові інституції;
- міжнародні валютний та фінансовий ринки (провідні банки та фондові біржі, що здійснюють операції в усьому світі чи певному регіоні).

Побудова фінансової системи виходить з необхідності вирішення таких завдань:

- формування, концентрація та оптимальне розміщення достатніх для виробництва певного обсягу ВВП фінансових ресурсів;
- досягнення максимальної ефективності використання наявних фінансових ресурсів – максимізація обсягів виробленого ВВП

на основі вибору раціональної структури форм фінансового забезпечення;

- установа оптимальних пропорцій розподілу та перерозподілу виробленого ВВП з метою повного забезпечення потреб громадян, підприємств, держави;
- всебічне сприяння залученню усіх тимчасово вільних коштів та отриманих доходів через інституції фінансового ринку на потреби фінансового забезпечення виробництва ВВП;
- формування страхових фондів з метою забезпечення відшкодування втрат фінансових ресурсів і доходів та встановлення максимальних передумов для використання коштів даних фондів у кругообігу ресурсів.

6. Організаційна структура фінансової системи

Організаційна структура фінансової системи – це сукупність фінансових органів та інституцій, яка характеризує систему управління фінансами. В основі формування органів управління фінансовою системою лежить її внутрішня структура. Загальне керівництво фінансовою діяльністю в будь-якій країні здійснюють органи державної влади й управління.

До організаційного складу фінансової системи України входять:

а) органи управління:

- ✓ Міністерство фінансів;
- ✓ Державна податкова адміністрація;
- ✓ Державна контрольно-ревізійна служба;
- ✓ Державне казначейство;
- ✓ Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку;
- ✓ Рахункова палата;
- ✓ Аудиторська палата;
- ✓ Пенсійний фонд;
- ✓ Фонд соціального страхування;
- ✓ Українська державна інноваційна компанія;

б) фінансові інституції:

- ✓ Національний банк;
- ✓ комерційні банки;
- ✓ страхові компанії;
- ✓ небанківські кредитні установи (кредитні спілки, ломбарди тощо);
- ✓ міжбанківська валютна біржа;
- ✓ фондові біржі;

✓ інституційні інвестори.

Фінансові органи та інституції можуть бути згруповані в чотири блоки. *Перший блок* становлять органи, які функціонують у сфері бюджету держави. Це насамперед Міністерство фінансів України та Державне казначейство і Державна контрольно-ревізійна служба. До цієї ж групи також належить Державна податкова адміністрація. *Другий блок* становлять контрольно-регулюючі органи – Рахункова палата, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Аудиторська палата й аудиторські фірми. *Третій блок* становлять фінансові інституції, які працюють на фінансовому ринку: Національний банк України і комерційні банки, міжбанківська валютна біржа, фондові біржі, інституційні інвестори, страхові компанії. До *четвертого блоку* входять органи управління цільовими фондами: Пенсійний фонд України, фонди соціального страхування, Українська державна інноваційна компанія.

7. Призначення і специфічні ознаки сфер та ланок фінансової системи

Кожна сфера і ланка фінансової системи має відповідне призначення і специфічні ознаки.

Фінанси суб'єктів господарювання призначені для забезпечення діяльності підприємств. Вони є основою всієї фінансової системи, оскільки саме тут створюється ВВП який є об'єктом фінансових відносин.

Обмінно-розподільні відносини, що характеризують фінанси підприємств, поділяються на дві групи – внутрішні й зовнішні. Внутрішні відносини характеризують грошові потоки на підприємстві й відображають процеси формування, розподілу і перерозподілу його доходів. Зовнішні відносини характеризують зв'язки з іншими підприємствами та сферами і ланками фінансової системи. Вони поділяються на вхідні та вихідні грошові потоки. *Мета господарської діяльності* – виробництво товарів, виконання робіт, надання послуг. *Мета фінансової діяльності* – отримання прибутку.

Внутрішні фінансові відносини можуть мати фондовий чи каналний характер. *Фондовий характер* означає, що спочатку відбувається концентрація фінансових ресурсів у фондах грошових коштів, а потім їх використання згідно з призначенням фонду. При цьому виділення фондів може мати частковий характер, коли окремо ведеться їх облік, і повний, коли вони концентруються на окремих

рахунках у банку. У разі *канального характеру* фінансових відносин використання коштів відбувається за певними напрямками з одного рахунку згідно з потребами підприємства.

Страховання являє собою відособлену ланку фінансової системи, яка відображає відносини з приводу формування і використання колективних страхових фондів. З одного боку, страхування забезпечується через страхові компанії, які є звичайними суб'єктами підприємництва, тобто їх діяльність належить до рівня мікро- економіки. З іншого боку, створювані фонди відображають перерозподіл фінансових ресурсів між окремими суб'єктами страхування і таким чином мають ознаки належності до макрорівня. При цьому колективні страхові фонди можуть створюватись і державними страховими компаніями. У цьому випадку вони належатимуть до системи державних фінансів.

Державні фінанси відображають суспільну централізацію доходів та підприємницьку діяльність держави. Це основна сфера перерозподілу ВВП, і тому всі суб'єкти розподільних відносин заінтересовані в її оптимальності.

Державні фінанси включають централізовані ланки – бюджет, фонди цільового призначення і державний кредит, а також децентралізовані – фінанси суб'єктів господарювання у державному секторі.

Фінансові відносини у сфері централізованих державних фінансів мають фондний характер і поділяються на два напрями: мобілізація коштів державою та їх виділення. Мобілізація коштів здійснюється за допомогою податків, платежів, відрахувань, внесків і зборів, які надходять до бюджету, та фондів цільового призначення. Виділення коштів здійснюється у формі інвестицій, дотацій і субсидій, кредитів, кошторисного фінансування, державних пенсій і допомог, відшкодування витрат. Взаємовідносини з бюджетом та фондами цільового призначення регулюються на законодавчій основі.

Бюджет держави – це основний фонд грошових коштів і визначальна ланка державних фінансів. Він призначений для фінансового забезпечення виконання державою її функцій: управління суспільством, оборони країни, економічної та соціальної. Через бюджет регулюється діяльність усіх сфер і ланок фінансової системи, тобто з позицій управління фінансами це визначальна ланка, яка спрямовує в заданому напрямі розвиток суспільства.

Фонди цільового призначення являють собою централізацію коштів для вирішення конкретних завдань і проблем. Їх характерною ознакою є чітко визначені джерела формування і напрями використання.

Серед них виділяються такі, котрі мають стабільний характер, наприклад пенсійні фонди і фонди зайнятості, а також ті, що відбивають відносно тимчасові потреби.

Державний кредит відображає відносини, при яких держава виступає позичальником або гарантом за позичками юридичних осіб даної країни. Кредиторами можуть бути юридичні й фізичні особи даної та інших країн, уряди інших країн, міжнародні організації та фінансові інституції. Мобілізовані державою кошти спрямовуються на покриття бюджетного дефіциту або в окремий фонд, призначений для інвестицій при випуску цільових позик.

Фінанси державного сектора економіки включають ті самі відносини, що й фінанси будь-якого суб'єкта господарювання, оскільки характер і напрями господарської і фінансової діяльності не залежать від форми власності. Водночас фінансові ресурси й отримані доходи цих підприємств належать державі, а їх фінансова діяльність регламентується державою як на підставі законів, так і у формі державного управління.

Міжнародні фінанси відображають відносини, що складаються на рівні світового господарства і характеризують діяльність на цьому рівні як національних суб'єктів господарювання і держави, так і міжнародних організацій та фінансових інституцій.

Валютний ринок. Міжнародні фінансові відносини пов'язані з рухом вартості між окремими країнами. Система міжнародних розрахунків базується на валютному регулюванні, основою якого є встановлення курсу валют.

Фінанси міжнародних політичних, економічних, гуманітарних та інших *організацій* характеризують формування і використання доходів цих організацій. Суб'єкти і характер цих взаємовідносин визначаються статутом тієї чи іншої організації.

Міжнародні фінансові інституції є своєрідною надбудовою над сукупністю національних фінансових систем. Вони характеризують зародження єдиної фінансової системи світового співтовариства. Нині ці інституції виконують здебільшого функції надання фінансової допомоги у формі кредитів тим країнам, що її потребують. До їх складу входять:

- Міжнародний валютний фонд;
- група Світового банку;
- Європейський банк реконструкції та розвитку;
- Африканський банк розвитку;
- Азіатський банк розвитку;
- Міжамериканський банк розвитку.

Фінансовий ринок є важливою складовою фінансової та економічної систем. Він являє собою своєрідну надбудову, через яку координується діяльність усієї фінансової системи. По-друге, це сполучна сфера, через яку здійснюється рух фінансових ресурсів. Тобто, якщо фінанси суб'єктів господарювання виконують роль двигуна, а державні фінанси – функції системи керування, то фінансовий ринок можна порівняти з трансмісією. Образно кажучи, це кровоносна система, яка живить весь фінансовий організм.

Сутність відносин у сфері фінансового ринку полягає в купівлі-продажу фінансових ресурсів. Їх ціною є плата за користування ресурсами, насамперед у вигляді процента.

Фінансовий ринок поділяється на дві ланки: ринок грошей і ринок капіталів.

Ринок грошей – це сфера, де можна їх купити. Його функціонування забезпечується насамперед кредитною системою – сукупністю кредитних установ, які здійснюють концентрацію тимчасово вільних грошових коштів та їх надання в кредит. Кредитна система складається з двох частин: банківської системи і небанківських кредитних установ (кредитні спілки, ломбарди, каси взаємодопомоги та ін.).

Ринок капіталів – це сфера торгівлі не тільки грошима, а й правом власності. Інструментом ринку капіталів є спеціальні цінні папери – акції. Крім того, до ринку капіталів належать середньо- та довгострокові кредитні зобов'язання. Акції та інші цінні папери, що не дають права власності, у тому числі ті, що випускаються державою, формують ринок цінних паперів. За його допомогою здійснюється швидкий і ефективний перерозподіл ресурсів між окремими суб'єктами господарювання, галузями, регіонами і країнами.

8. Управління фінансовою системою

Центральне місце в управлінні фінансами в Україні, як і в будь-якій іншій державі, посідає Міністерство фінансів. Саме на нього

покладені завдання загального керівництва всією фінансовою системою країни. Основними його функціями є:

- вироблення основ і напрямів фінансової політики держави та розроблення заходів щодо їх реалізації;
- організація бюджетного процесу, складання проекту Державного бюджету та його виконання після затвердження Верховною Радою України;
- здійснення заходів з мобілізації коштів через систему державного кредиту та управління державним боргом;
- здійснення заходів з мобілізації коштів через систему державного кредиту та управління державним боргом;
- організаційне регулювання фінансової діяльності суб'єктів господарювання через установлення правил здійснення фінансових операцій, форм фінансових документів, порядку і стандартів ведення бухгалтерського обліку і фінансової звітності;
- організація функціонування ринку державних цінних паперів;
- забезпечення фінансових відносин держави з іншими країнами, міжнародними організаціями і фінансовими інституціями;
- організація і здійснення фінансового контролю в країні.

Розмежування повноважень і функцій між органами Міністерства фінансів здійснюється за регіональним принципом. Так, Міністерство фінансів Автономної Республіки Крим складає і виконує Республіканський бюджет, обласні фінансові управління – обласні бюджети, районні й міські фінансові відділи – районні й міські бюджети. Регіональні фінансові органи мають систему подвійного підпорядкування. Вертикально вони підпорядковані відповідному фінансовому органу (наприклад, районні фінансові відділи – обласному фінансовому управлінню). Горизонтально фінансові органи підпорядковані місцевим органам управління, тобто входять до складу відповідних державних адміністрацій.

Державна контрольно-ревізійна служба спеціалізується на здійсненні фінансового контролю. По-перше, вона здійснює ревізії фінансових органів з питань складання і виконання бюджету. По-друге, вона є органом державного контролю за ефективним і цільовим використанням бюджетних асигнувань безпосередньо у розпорядників бюджетних коштів. По-третє, контрольно-ревізійна служба проводить ревізії фінансово-господарської діяльності

підприємств і організацій державного сектора. Контрольно-ревізійна служба має регіональну структуру, ідентичну системі Міністерства фінансів.

Державне казначейство створено з метою забезпечення повного і своєчасного виконання Державного бюджету. Оскільки об'єкти фінансування з центрального бюджету держави розташовані на всій території країни, то здійснювати їх обслуговування з єдиного центру у край складно. Казначейство має таку саму регіональну структуру, як і Міністерство фінансів.

Державна податкова адміністрація організовує справляння податків та контроль за дотриманням податкового законодавства. На неї покладені такі основні функції:

- ✓ розроблення проектів податкового законодавства;
- ✓ проведення масово-роз'яснювальної роботи серед платників податків;
- ✓ облік платників податків та надходжень їх до бюджету;
- ✓ контроль за правильністю обчислення податків та інших обов'язкових платежів і своєчасністю їх сплати;
- ✓ накладення штрафних санкцій та адміністративних стягнень на порушників податкового законодавства;
- ✓ міжнародне співробітництво у сфері оподаткування.

Регіональна структура податкової адміністрації аналогічна системі Міністерства фінансів. Вищою її ланкою є Головна державна податкова адміністрація. Вона розробляє проекти податкового законодавства і організовує податкову роботу та діяльність податкових органів у країні. Регіональними органами є податкові адміністрації в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі та податкові інспекції в районах і містах обласного підпорядкування. Податкові адміністрації в областях і містах з районним поділом виконують організаційні й консультаційні функції. Безпосередню податкову роботу ведуть податкові інспекції в районах і містах (без районного поділу). Вони здійснюють облік усіх платників, що перебувають на даній території і контролюють їх розрахунки з бюджетом.

Рахункова палата України створена з метою здійснення позавідомчого контролю за складанням і виконанням бюджету держави, аналізу бюджетної політики держави, контролю у сфері державного кредиту. Вона відіграє роль експертного органу, роблячи відповідні висновки і даючи рекомендації з питань фінансової

діяльності органів управління. Рахункова палата може проводити також ревізійну роботу в різних ланках фінансової системи. Однак, на відміну від контрольно-ревізійної служби, яка здійснює детальний контроль за повним дотриманням фінансового законодавства, Рахункова палата здійснює контроль з позицій макроекономічного фінансового регулювання і дійовості фінансової політики.

Аудиторська палата, хоча і не є фінансовим органом, організовує незалежний фінансовий контроль. Вона видає ліцензії юридичним і фізичним особам на право здійснення аудиторської діяльності й контролює дотримання вимог законодавства з аудиторського контролю.

Аудиторські фірми проводять перевірки фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання і дають свої висновки стосовно законності й правильності здійснення фінансових операцій, відповідності ведення бухгалтерського обліку встановленим вимогам, достовірності фінансової звітності.

Національний банк України є основною фінансовою інституцією у сфері грошового ринку. Саме він здійснює емісію грошей, які є інструментом фінансових відносин, і регулює грошовий обіг у країні.

Комерційні банки формують банківську систему і виконують такі основні функції: акумуляція тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб; проведення безготівкових розрахунків; касове обслуговування готівкового обігу; кредитування; агентські та інші послуги клієнтам банку.

Міжбанківська валютна біржа проводить торги з купівлі-продажу іноземних валют.

Страхові компанії укладають угоди на страхування, приймають страхові платежі й виплачують страхові відшкодування, інвестують тимчасово вільні кошти. Вони розробляють форми, види й умови страхування, установлюють розміри страхових тарифів.

Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку організовує функціонування ринку цінних паперів. Вона проводить реєстрацію випуску цінних паперів та регулює їх кругообіг. Забезпечує формування інфраструктури ринку, видає ліцензії фінансовим посередникам, які здійснюють операції з цінними паперами. Комісія контролює діяльність суб'єктів ринку цінних паперів – емітентів, інвесторів, фінансових посередників, фондових бірж – відповідно до чинного у цій сфері законодавства.

Фондова біржа проводить операції з цінними паперами. Основне її призначення – організація функціонування вторинного ринку. Виступаючи центром торгівлі цінними паперами, фондова біржа є індикатором ділової активності й проводить котирування акцій.

Пенсійний фонд створений з метою акумуляції і раціонального розміщення коштів, призначених для пенсійного забезпечення. Він виконує функції нарахування пенсій і здійснення їх виплат.

Контрольні запитання до теми 1

1. Які соціально-економічні передумови виникнення фінансів ?
2. У чому полягає сутність фінансів ?
3. Які ознаки притаманні фінансам і в чому їх відмінність від грошей ?
4. У чому полягає сутність і механізм дії розподільної функції фінансів ?
5. Що являє собою контрольна функція фінансів і яким чином вона реалізується у практичній діяльності ?
6. Яку роль відіграють фінанси в економічній системі ?
7. Яким чином фінанси впливають на суспільне виробництво ?
8. Що являє собою фінансова система за внутрішньою структурою?
9. Який існує зв'язок між окремими сферами та ланками фінансової системи ?
10. У чому сутність фінансової системи за організаційною структурою?
11. Які фінансові органи і фінансові інституції здійснюють управління фінансами в Україні ?
12. Які завдання покладено на Міністерство фінансів ?
13. Які функції і повноваження має Державна податкова адміністрація ?
14. Які функції Державного казначейства ?
15. Яка сфера діяльності Контрольно-ревізійної служби ?
16. Які функції виконує Рахункова палата?
17. Яку роль відіграють Національний банк і комерційні банки в управлінні фінансами ?

Тестові завдання для практичних занять з теми 1

На основі опрацювання матеріалу з теми вирішити наступні тестові завдання:

Тест 1. Фінанси – це...

- а) усі види доходів держави і підприємств;
- б) кредитні ресурси;
- в) економічні відносини, що складаються при утворенні, розподілі і використанні грошових фондів;
- г) еквівалент коштів.

Тест 2. Суб'єктами фінансових відносин є:

- а) національний доход і валовий внутрішній продукт;
- б) держава, підприємства, громадяни;
- в) надходження від державних та комерційних позик;
- г) податки, цінні папери, валюта.

Тест 3. Хто здійснює безпосереднє керівництво фінансовою системою України ?

- а) Верховна Рада України;
- б) Міністерство економіки;
- в) Міністерство фінансів України;
- г) Президент України.

Тест 4. Під організаційною структурою фінансової системи слід розуміти:

- а) сукупність фінансових органів та інститутів;
- б) сукупність методів та інструментів управління фінансами;
- в) сукупність підприємств фінансового обслуговування;
- г) механізм проведення фінансового контролю.

Тест 5. Знайдіть правильне визначення фінансової системи держави:

- а) сукупність фінансів підприємств, організацій та установ різних форм власності та господарювання;
- б) фінанси бюджетів різних рівнів;
- в) сукупність та взаємозв'язок відносно відокремлених сфер та ланок фінансових відносин;
- г) сукупність державного бюджету та державного кредиту.

Тест 6. Яка з ланок входить до складу державних фінансів ?

- а) страхування;
- б) фінанси некомерційних установ та організацій;
- в) фінанси державних підприємств;
- г) банківська система.

Тест 7. Який з вказаних методів є методом управління державними фінансами ?

- а) рефінансування;

- б) фінансове регулювання;
- в) бюджетування;
- г) контролінг.

Тест 8. Фінансовий контроль являє собою:

- а) одну із функцій управління фінансами, яка забезпечує формування і використання фінансових ресурсів у всіх ланках фінансової системи;
- б) розробку концепцій та законів управління фінансами на перспективу;
- в) економічні відносини, що складаються при утворенні, розподілі і використанні грошових фондів;
- г) комплекс заходів, здійснюваних державою з метою успішного досягнення поставлених нею цілей у сфері фінансів.

Тест 9. Який орган здійснює обслуговування державного боргу України ?

- а) НБУ;
- б) Кабінет Міністрів України;
- в) Міністерство фінансів України;
- г) Верховна Рада України.

Тест 10. Фінанси безпосередньо обслуговують процес створення вартості і є основною умовою:

- а) використання основних і оборотних засобів;
- б) безперебійного кругообігу виробничих фондів;
- в) нарахування амортизаційних відрахувань;
- г) формування позабюджетних фондів.

Завдання для самостійної роботи з теми 1

Завдання 1. Скласти тематичний кросворд до теми.

Завдання 2. Вибрати з фінансового словника поняття, що розкривають зміст теми.

Завдання 3. Охарактеризувати напрямки подальшого розвитку фінансової системи України.

ТЕМА 2. ГЕНЕЗИС І ЕВОЛЮЦІЯ ФІНАНСІВ

- 1. Передумови виникнення фінансів*
- 2. Історичний шлях розвитку фінансів*
- 3. Значимість фінансів у сучасній економіці країни*

1. Передумови виникнення фінансів

З погляду на історичний процес виникнення та формування категорії можна стверджувати, що фінанси є продуктом цивілізації.

Основними передумовами виникнення даного продукту є:

1. Фінанси – це економічна категорія, що має вартісний характер і пов'язана з товарно-грошовими відносинами. Тому однією з основних причин виникнення фінансів можна вважати саме товарне виробництво. Товарне виробництво передбачає наявність ринку, обмін товарів шляхом купівлі-продажу із застосуванням грошей. Просування товару від виробника до споживача зумовлене рухом грошової форми вартості, грошовими відносинами. В умовах госпрозрахункової діяльності підприємств вони забезпечують формування грошових доходів та нагромаджень розподіл та використання їх на потреби виробництва, потреби працівників, на загальнодержавні потреби.

2. Другою умовою, що визначає об'єктивну необхідність фінансів, є дія закону вартості, який діє всюди, де є товарне виробництво. Продукт-товар може бути обмінним на інший лише за умови рівновеликих витрат суспільно необхідної праці на їх виробництво, тобто за умов їх однакової вартості. У товарному виробництві вартість товарів-продуктів, послуг, робіт визначається за допомогою грошей, в грошовій формі. Виникає необхідність для визначення вартості використовувати такі категорії як собівартість, ціна, прибуток, грошові накопичення.

3. Наступною умовою, що визначає об'єктивну необхідність фінансів, є принцип розподілу згідно витраченої праці, принцип матеріальної зацікавленості. За умов відмінностей характеру праці, рівня освіти, ступеня кваліфікації, вимір витрат праці кожного працівника є можливим лише в грошовій формі. В грошовій формі визначається і рівень оплати кожного працівника, і його частка в сукупному суспільному продукті. Таким чином, за допомогою системи грошових відносин забезпечується відповідна еквівалентність щодо відтворення затрат праці членів суспільства.

4. Четверта умова, що визначає необхідність фінансів, це наявність держави. З цього погляду доцільно визначити два основних етапи розвитку фінансів:

I етап характеризується нерозвиненою формою фінансових відносин, яким був притаманний неявний (прихований) характер, що знаходило відображення у формуванні державних доходів: у цей час держдоходи формувалися переважно за рахунок природних податків

та трудових повинностей. Крім того, цей етап визначався відторгненням казни монархів від державної казни (бюджету), що супроводжувалося системним підходом до формування і використання державного бюджету. З виділенням державної казни і повним відокремленням її від власності монарха (XVI-XVII ст.) Виникли поняття державних фінансів, державного бюджету, державного кредиту. Такі зміни призвели до нового бачення суті фінансів. Платники податків поступово визнавали за державою право їх стягнення по мірі того, як держава зі свого боку почала надавати послуги населенню і проводити ефективну фінансову політику. Саме у цей період закладалися структура та законодавче підґрунтя видаткової частини бюджету, які не змінювалися протягом багатьох століть. Так, були сформовані чотири напрями видатків бюджету: на військові потреби, управління, економіку й соціальні потреби. Основна маса грошових коштів (приблизно 2/3 бюджету) використовувалися на військові цілі і практично не мала впливу на економіку. Цікавим є той факт, що з тих часів і досі практично незмінною (11–13 %) залишається частка видатків у бюджетах різних держав на управління.

II етап характеризується багатогранністю фінансових систем, високим ступенем впливу фінансів на економіку, великим розмаїттям фінансових відносин. На цьому етапі фінанси стають одним з найважливіших чинників непрямого впливу на відносини суспільного відтворення: відтворення матеріальних благ, робочої сили й виробничих відносин.

Держава постійно втручається в суспільний процес розподілу національного доходу. За допомогою встановлених податків, зборів, платежів держава акумулює частину доходів працюючих, спрямовуючи ці доходи на утримання апарату управління, оборону, соціальні потреби населення. У зв'язку із постійними змінами в політичній, економічній та екологічній ситуації, а також змінами загально суспільної свідомості з'являються нові державні витрати на охорону навколишнього середовища, на здолання економічної відсталості окремих районів, надання субсидій та кредитів. Податки стають важливим фінансовим методом мобілізації ресурсів в державний та місцевий бюджети, а також найважливішим засобом перерозподілу національного доходу. Наявність держави викликає об'єктивну необхідність щодо визначення системи грошових відносин, які забезпечують формування відповідних доходів держави

та використання їх в процесі виконання його функцій. Ці відносини визначають економічний зв'язок держави з підприємствами організаціями, галузями народного господарства, закладами невиробничої сфери, з населенням, що забезпечує активний вплив держави на розвиток економіки.

2. Історичний шлях розвитку фінансів

Фінанси – явище історичного порядку. Первіснообщинний лад з його зрівняльним розподілом продуктів праці не знав фінансів. Фінанси виникли в період розпаду первіснообщинного ладу, з появою держави та її погребам у власних ресурсах. Саме з появою держави та її існуванням більшість економістів пов'язують виникнення і функціонування фінансів.

Тривалий час фінанси розвивались як засіб мобілізації матеріальних і фінансових ресурсів для забезпечення оборони країни і задоволення правлячих кіл різних державних утворень. Для цього запроваджувалися різноманітні податки, збори і платежі, що сплачувало населення.

На ранньому етапі існування держави її доходи носили натуральний характер. Так, ресурси державної скарбниці у країнах Стародавнього Сходу, Римської імперії і Візантії поповнювалися за рахунок експлуатації рабів на державних підприємствах (рудниках, каменоломнях, соляних розробках тощо), воєнних пограбувань, данини з переможених народів, натуральних зборів і повинностей. Витрати рабовласницьких держав спрямовувалися на придбання розкошів царського двору, на утримання армії, флоту і на їх спорядження, на спорудження суспільних будівель, викуп полонених та на інші потреби.

Розмежування між ресурсами держави і власними ресурсами її глави в цей час не було. Монарх розпоряджався ресурсами держави як своєю власністю.

Кожен новий тип виробництва викликає виникнення нової системи господарських відносин, тому зі встановленням капіталістичного господарства сформувалась товарно-грошова форма господарювання. Відповідно, формування доходів держави починає здійснюватися у грошовій формі, а фінансові відносини стають більш різноманітними. Зокрема, усувається їх єдиний зв'язок зі скарбницею – відбувається відторгнення монарха від казни. Розвиваються й удосконалюються грошові відносини, деякі натуральні повинності та оброки замінюються прогресивнішою формою оподаткування –

грошовою. Удосконалюються і розвиваються функції держави: крім утримання двору і придворних господарств, а також армії і поліції, держава стає активним провідником економічних інтересів великих торговців і виробників, фінансуючи колоніальні загарбання і політику протекціонізму, виникає і набуває розвитку контрольна функція фінансів.

Подальший розвиток фінансових відносин без перебільшення пов'язаний із демократизацією суспільства. У більшості держав зміцнюється парламентська (представницька) влада, зароджується політика соціальної стабільності, яка передбачає необхідність перерозподілу засобів на користь найбідніших прошарків, установа соціальних гарантій у вигляді допомог і пенсій, впровадження спеціальних державних програм із соціального захисту і підтримки. Особливо швидкі перетворення в цій галузі відбувались у ХХ ст. – сукупність різноманітних фінансових відносин у цей період складається у фінансову систему в тому вигляді, в якому вона, з певними змінами, існує донині.

З розвитком товарного виробництва і обміну, розширенням і вдосконаленням функцій держави, її доходи і витрати поступово набували грошового характеру. Грошова форма вартості давала можливість встановлювати частки сплати доходів окремих господарств (осіб) на користь держави. Держава законодавче визначає форми мобілізації своїх доходів і напрямки їх використання.

Виникнення фінансових відносин належить до періоду формування перших державних утворень міст-держав. Найвідомішим містом-державою Стародавньої Греції стали Афіни. Як еквівалент вартості товару в той час використовувалися найрізноманітніші предмети - шкури тварин або й самі тварини, метал у формі зливків, дроту чи брусків, сіль, перець тощо. Для обчислень на лічильній дошці використовували камінці, які з розвитком товарного обміну набули значення грошових одиниць. Перші гроші найдавнішої грецької культури епохи бронзи знайдені археологами у формі зливків різної ваги (29-37 кг.) із клеймом, що імітували воліві шкури належать до ХУІІІ-ХУ ст. до н. е. Найбільш поширеними в обігу древньоукраїнських земель Північного Причорномор'я у VI - ІУст. до н.е. були **кізікіни** – електрові монети (природний сплав золота і срібла).

Саме поява такої форми фінансів, як податки, пов'язане з виникненням держави і необхідністю розподілу суспільного продукту

таким чином, щоб певна його частина надходила на утримання держави для виконання нею своїх функцій.

З подальшим розвитком товарного виробництва і товарно-грошових відносин, з ускладненням суспільних відносин виникають нові фінансові форми – кредити, страхування, бюджетний дефіцит, державний кредит тощо.

Перше практичне застосування терміна "фінанси" із значенням "грошовий платіж" відноситься до XIII-XV століття. У таких містах Італії, як Генуя, Флоренція, Венеція з добре розвинутою торгівлею і банківською справою терміном "фінанси" позначалися платежі та внески, що здійснюються на користь держави. Фактично під фінансами розуміли державне публічне господарство або господарство будь-якого утворення нижчого рівня: земство, міська община тощо.

У цей період у деяких країнах, наприклад, Німеччині, термін "фінанси" мав негативне значення. Цей термін використовували у контексті із здирництвом, хабарництвом, вимаганням тощо.

Термін "фінанси" походить від латинського – *finansio*, що означав у той час грошовий платіж або гроші загалом. Але було б помилковим ототожнювати фінанси з грошима або грошовими ресурсами (сукупність грошових коштів, що перебуває у розпорядженні певного суб'єкта суспільства) чи грошовими операціями (дія, або ряд дій із застосуванням грошей). Фінанси вивчають не грошові ресурси чи грошові операції, а відносини між суб'єктами суспільства, що зумовлені формуванням і використанням фондів грошових коштів (відособлена за цільовим призначенням частина грошових ресурсів певного суб'єкта суспільства).

Уперше трактування терміна "фінанси" як сукупність грошових коштів, що мобілізуються для задоволення держави та її інших утворень знайшло своє застосування у XVI столітті у Франції.

До початку XVIII ст. під фінансами розуміли державне публічне господарство або господарство будь-якого державного утворення нижчого рівня, наприклад, земство, міська община тощо. Отже, фінанси пов'язували з переданням частини доходу громадянина в розпорядження монарха, короля або іншого правителя на його утримання та інші витрати державного змісту.

У XVIII ст. трактування поняття фінансів як державного господарства набуло подальшого розвитку. Державні утворення різного рівня стали називатися союзами публічного змісту, а фінанси

- формами та методами добування коштів і їх витрачання цими союзами під час виконання покладених на них функцій. Найбільш значними для теорії фінансів були дослідження таких авторів кінця ХІХ ст., як В. Лебедев, І. Янжул, С. Вітте, І. Озеров. Саме І. Озеров визначив фінанси як сукупність відносин, що виникають під час добування союзами публічного змісту матеріальних засобів.

З часом, крім державного господарства, до складу фінансів почали включати фінанси сфери виробництва, виконання робіт і надання послуг. Виникають фінансові ринки, набуває розвитку державний кредит та інші фінансові інститути.

Найвищого розквіту фінанси досягли у ХХ ст., коли функції держави набагато розширилися і вдосконалилися, а товарно- грошові відносини посіли головне місце в економічних системах. Значний розвиток отримали місцеві (регіональні) фінанси, позабюджетні спеціальні фінансові фонди, фінанси підприємницьких структур.

Оскільки виникнення фінансів пов'язано з розвитком товарно- грошових відносин, з посиленням ролі держави, розширенням її функцій, то **причиною появи фінансів** можна вважати потреби суб'єктів господарювання і держави у фінансових ресурсах, які забезпечують їх діяльність.

3. Значимість фінансів у сучасній економіці країни

У сучасних умовах економічного і соціального розвитку, коли функції держави значно розширилися і вдосконалилися, а товарно- грошові відносини стали відігравати провідну роль у суспільному житті, фінанси досягли найвищого свого розвитку. Формування і використання фінансових ресурсів відбувається на правовій основі. Вони стають об'єктом контролю з боку економічних структур суспільства. Інформація про фінансові ресурси держави публікується. Фінансова наука набула високого розвитку і відокремилася у самостійну галузь знань.

В умовах ринкової економіки розширюється сфера взаємовідносин кожного члена суспільства з державою. Такі відносини відбуваються за потоками формування фондів грошових коштів держави та їх розміщення і використання.

Тому зростає потреба у глибоких знаннях та умінні об'єктивної оцінки процесів формування оптимальних обсягів фондів грошових коштів, їх найраціональнішого розміщення і найефективнішого використання з метою забезпечення належного соціально- економічного розвитку суспільства.

Таким чином, роль фінансів у економічному житті сучасного суспільства важко переоцінити. Фінанси:

- Забезпечують кругообіг матеріальних ресурсів, товарів послуг і тим самим неперервність процесу відтворення виробництва та життєдіяльності суспільства як на макро-, так і на мікрорівнях.

- Забезпечують поступальний розвиток національної економіки держави, зокрема створення ВВП, формування централізованих фондів держави.

- Забезпечують перерозподіл національного доходу через бюджет та через інші централізовані фонди для забезпечення життєдіяльності незаможних груп населення, закупівлі державою суспільних благ і послуг оборонного, освітнього, природоохоронного, науково-дослідницького характеру тощо.

- Здійснюють розподіл і перерозподіл первинних і вторинних доходів між галузями, регіонами, соціальними верствами населення, окремими юридичними і фізичними особами на користь тих, які економічно є більш ефективними.

- Приймають активну участь у підтримці виробничого процесу, забезпечуючи його необхідними складовими на кожному його етапі, контролюючи за ефективним використанням ресурсів, праці.

- Надають можливість здійснення різноманітних видів ефективної економічної діяльності шляхом мобілізації грошових ресурсів внаслідок використання фінансових інструментів (наприклад, випуск цінних паперів) та забезпечують оптимальний розподіл мобілізованих ресурсів.

- Дозволяють забезпечити ефективного власника виробничих активів шляхом подрібнення виробничих активів та "плавного" перетікання їх від одного до іншого власника (власників).

- Утворюють систему фінансових показників, які відіграють роль індикаторів стану і розвитку економічних і соціальних сфер суспільства і дозволяють визначити "здоров'я" економіки.

- Забезпечують можливість перевірки дотримання законодавства з фінансових питань, своєчасності й повноти виконання фінансових зобов'язань перед бюджетом, податковими органами, банками, а також забезпечення взаємних розрахунків підприємницьких структур.

Контрольні запитання до теми 2

1. Назвіть основні передумови виникнення фінансів ?
2. Коли вперше зародилися фінанси ?

3. Коли вперше почав використовуватися термін фінанси ?
4. Охарактеризуйте історичний шлях розвитку фінансів ?
5. Яка етимологія терміну "фінанси" і що він означає в буквальному перекладі ?
6. З якими явищами пов'язували термін "фінанси" у Німеччині у XIII ст. ?
7. Роль фінансів на сучасному етапі розвитку суспільства ?
8. Громадянин, який одержує доходи в формі оплати праці чи з інших джерел має в своєму розпорядженні певну суму грошей. Чи є ці гроші фінансами ?

Тестові завдання для практичних занять з теми 2

На основі опрацювання матеріалу з теми вирішити наступні тестові завдання:

Тест 1. Термін "фінанси" походить від латинського – *finansio*, що означав на час зародження фінансів:

- а) здирництво;
- б) фінансування;
- в) гроші або грошовий потік;
- г) хабарництво.

Тест 2. Перше практичне застосування терміна "фінанси" із значенням "грошовий платіж" відноситься до:

- а) XIII-XV ст.;
- б) X-XII ст.;
- в) XV-XVI ст.;
- г) XVI-XVII ст.

Тест 3. Перші гроші найдавнішої грецької культури епохи бронзи належать до:

- а) VІІІ-VІ ст. до н.е.;
- б) XV-X ст. до н.е.;
- в) X ст. до н.е.-V ст. н.е.;
- г) V-X ст. н.е.

Тест 4. Як називалися монети, що використовувалися у древньоукраїнських землях Північного Причорномор'я у VI - IVст. до н.е.:

- а) гривні;
- б) кізикіни;
- в) драхми;
- г) динари.

Тест 5. Уперше трактування терміна "фінанси" як сукупність грошових коштів, що мобілізуються для задоволення держави та її інших утворень знайшло своє застосування у XVI столітті у:

- а) Італії;
- б) Греції;
- в) Франції;
- г) Іспанії.

Тест 6. До початку якого століття під фінансами розуміли державне публічне господарство або господарство будь-якого державного утворення нижчого рівня, наприклад, земство, міська община тощо:

- а) XVIII ст.;
- б) XVII ст.;
- в) XVI ст.;
- г) XV ст.

Тест 7. У якому столітті найбільш значними для теорії фінансів були дослідження авторів В. Лебедева, І. Янжула, С. Вітте, І. Озерова:

- а) XVIII ст.;
- б) XIX ст.;
- в) XX ст.;
- г) XVII ст.

Тест 8. Що означав термін «фінанси» у Німеччині періоду XIII-XV ст.:

- а) хабарництво;
- б) гроші;
- в) грошовий платіж;
- г) фінансування.

Тест 9. Основна передумова виникнення фінансів:

- а) дія закону вартості;
- б) товарне виробництво;
- в) наявність держави;
- г) всі відповіді вірні.

Тест 10. Яку вагу становили перші гроші найдавнішої грецької культури епохи бронзи XVІІІ-XV ст. до н.е., знайдені археологами у формі зливків:

- а) 10-15 кг;
- б) 15-20 кг;
- в) 20-25 кг;
- г) 29-37 кг.

Завдання для самостійної роботи з теми 2

Завдання 1. Описати внесок видатних учених у розвиток фінансів.

ТЕМА 3. ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА І ФІНАНСОВЕ ПРАВО

1. *Сутність фінансової політики та її складові*
2. *Типи і види фінансової політики, їх характеристика*
3. *Фінансовий механізм та його структура*
4. *Фінансове право*

1. Сутність, складові і типи фінансової політики

Фінансова політика – комплекс дій і заходів, що здійснюються державою в межах наданих їй функцій та повноважень у сфері фінансової діяльності суб'єктів господарювання та фінансових інституцій, громадян і безпосередньо держави з метою вирішення певних завдань і досягнення поставлених цілей. Суб'єктом здійснення фінансової політики є держава в особі вищих органів влади та управління і основних фінансових органів – Міністерства фінансів та центрального банку, а суб'єктами реалізації – фінансові органи та інституції.

Фінансова політика розглядається у широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні вона відображає усі сторони функціонування фінансів і охоплює монетарну (грошово-кредитну) та фіскальну політики.

Монетарна політика являє собою комплекс дій та заходів у сфері грошового ринку. її механізм засновується на пропозиції грошей та їх вартості як фінансових ресурсів.

Фіскальна політика характеризує дії держави щодо централізації частини виробленого ВВП та її суспільного використання. Вона здійснюється шляхом упровадження різноманітних методів мобілізації державних доходів та розподілу цих коштів за окремими напрямками державних видатків. Саме фіскальна політика становить основу фінансової політики у її вузькому розумінні. Водночас ця політика ширша, оскільки включає також політику у сферах фондового і страхового ринків та міжнародних фінансів.

Фіскальну політику дещо умовно можна поділити за двома напрямками – на податкову і бюджетну.

Податкова політика характеризує діяльність держави у сфері оподаткування – установлення видів податків, платників, ставок оподаткування, надання податкових пільг тощо. Вона відображає як потреби держави у коштах, так і вплив податків на діяльність підприємств і громадян.

Бюджетна політика являє собою діяльність щодо формування бюджету держави, його збалансування, розподіл бюджетних коштів тощо. Залежно від структури бюджетних видатків ця політика може мати соціальне, економічне чи військове спрямування.

Фінансова політика у *сферах фондового та страхового ринків* характеризується діями держави щодо їх розвитку і регулювання, створення відповідних гарантій клієнтам страхових компаній та інституційних інвесторів. Оскільки вказані фінансові інституції є самостійними комерційними структурами, держава може впливати на них, як і на інших суб'єктів підприємницької діяльності, тільки засобами регуляторної політики.

Фінансова політика у *сфері міжнародних фінансів* пов'язана з налагодженням взаємовідносин держави з міжнародними організаціями і фінансовими інституціями, членство в яких є добровільним. З одного боку, воно передбачає членські внески, а з іншого – можливості отримання фінансової допомоги. Сутність політики полягає у визначеності щодо участі в цих організаціях та інституціях і у встановленні засад співпраці.

Боргова політика визначає межі та умови державного запозичення, співвідношення між його формами, між кредиторами держави, а також порядок і механізм погашення державного боргу.

Фінансова політика залежно від тривалості періоду, на який вона розрахована, і характеру завдань, що вирішуються, включає фінансову стратегію і фінансову тактику. Причому вони тісно взаємозв'язані. Стратегія визначає сутність і напрями тактики. У свою чергу, тактичні можливості обмежують вибір стратегії, адже безглуздо визначати стратегічні цілі і завдання, для вирішення яких недостатньо належних тактичних засобів.

Фінансова стратегія – це політика, що розрахована на довготермінову перспективу і вирішення глобальних завдань соціально-економічного розвитку.

Фінансова тактика являє собою поточну політику, спрямовану на вирішення конкретних завдань відповідного періоду, що впливають із розробленої фінансової стратегії. Вона здійснюється

через переорієнтацію фінансових ресурсів та змін в організації фінансової діяльності.

Фінансова політика реалізується за двома напрямками: регламентування фінансових відносин у суспільстві та здійснення поточної фінансової діяльності. *Регламентування фінансових відносин* характеризує стратегію фінансової політики, а *поточна фінансова діяльність* – її тактику.

2. Типи і види фінансової політики, їх характеристика

Регламентування фінансових відносин може здійснюватись державою у законодавчій та адміністративній формах.

Законодавче регламентування полягає у прийнятті відповідних законодавчих актів, які встановлюють для суб'єктів фінансових відносин, їх права і зобов'язання, порядок і методи здійснення фінансової діяльності тощо. **Адміністративне** регламентування передбачає надання прав регулювання фінансових відносин органам державного управління.

Залежно від ступеня законодавчого чи адміністративного регламентування фінансових відносин, розрізняють **три типи фінансової політики**:

- жорстка регламентація;
- помірна регламентація;
- політика мінімальних обмежень.

Жорстка регламентація полягає у тому, що переважна частина фінансових відносин регулюється державою. Така політика, як правило, передбачає досить високий рівень бюджетної централізації ВВП.

Вона проводиться в умовах або адміністративної економіки, або в умовах обмеженості фінансових ресурсів. Подібна фінансова політика малоефективна. (Оскільки підриває стимули до продуктивної діяльності, адже фінансовим продуктом діяльності – доходом – більше розпоряджається держава, ніж його власники – юридичні і фізичні особи.)

Помірна регламентація здійснюється у законодавчій формі та охоплює обмежену частину фінансових відносин – взаємовідносини з державою, окремі елементи взаємовідносин на кредитному, фондовому, валютному та страховому ринках. Вона забезпечує юридичним і фізичним особам достатні стимули для продуктивної діяльності і водночас дає змогу державі впливати на соціально-економічний розвиток суспільства.

Політика мінімальних обмежень спрямована на формування максимальної заінтересованості суб'єктів підприємницької діяльності та громадян в ефективному господарюванні. У даному разі в основному регламентуються тільки взаємовідносини з державою, які до того ж зводяться до мінімуму. Переважна частина фінансових відносин за таких умов регламентується на договірних засадах між окремими суб'єктами.

Залежно від завдань, на розв'язання яких спрямована фінансова політика, вона поділяється на такі види:

- політика стабілізації;
- політика економічного зростання;
- політика стримування ділової активності.

Політика стабілізації спрямована на підтримання макроекономічної рівноваги на основі сталих обсягів виробництва при стабільності цін. Її реалізація ґрунтується на забезпеченні стабільних обсягів фінансових ресурсів при сталих пропорціях розподілу і перерозподілу отриманих доходів. Розрізняють два різновиди цієї політики, які досить суттєво відрізняються один від одного. Це **Політика економічного зростання і Політика стримування ділової активності**. (Перший – це політика стабілізації після економічного спаду, яка має стимулюючий характер. Другий – політика стабілізації в період економічного піднесення, яка має обмежувальне спрямування).

Політика економічного зростання спрямована на досягнення необхідного для країни рівня щорічного збільшення обсягів ВВП з урахуванням її потенціалу. Вона націлена на розширення обсягу фінансових ресурсів та забезпечення їх доступності як за цінами, так і за умовами залучення. Реалізація фінансової політики економічного зростання може здійснюватися трьома основними способами – через зростання державних витратків, зниження рівня оподаткування та проведення політики «дешевих грошей». (Використання державних витратків як стимулу зростання ВВП відбиває прямий державний вплив на основі фінансування економічних потреб. Це фінансування відображає приплив додаткових зовнішніх ресурсів, необхідних підприємствам для розширення обсягів виробництва. Зниження рівня оподаткування веде до збільшення маси внутрішніх ресурсів підприємств. Політика «дешевих грошей» полягає у мінімізації процентних ставок за кредитами і розширює можливості підприємств у залученні кредитних ресурсів).

Політика стримування ділової активності використовується для регулювання економічного циклу з метою запобігання кризи надвиробництва чи недопущення виснаження економіки внаслідок надмірних темпів економічного зростання.

За характером реалізації фінансова політика поділяється на дискреційну та недискреційну. **Дискреційна політика** передбачає здійснення державою певних заходів, спрямованих на реалізацію фінансової стратегії і тактики. Конкретні заходи, стимулюючі чи стримуючі, застосовуються відповідно до ситуації, що складається на даний час в економіці та фінансах. Без здійснення цих заходів ситуація поліпшитися не може. **Недискреційна політика** полягає у використанні певних фінансових інструментів – «умонтованих стабілізаторів», які автоматично регулюють ситуацію в економіці. Функції «умонтованих стабілізаторів» виконують насамперед податки, а також соціальні державні виплати, різні субсидії. Водночас повної збалансованості за допомогою вмонтованих стабілізаторів досягти важко. Тому у фінансовій практиці використовуються одночасно і «вмонтовані стабілізатори», і засоби дискреційної політики.

3. Фінансовий механізм та його структура

Реалізація фінансової політики здійснюється з допомогою фінансового механізму, який являє собою досить складну систему впливу на різні сторони фінансової діяльності окремих суб'єктів. **Фінансовий механізм** – сукупність фінансових методів і форм, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства.

Ринкова економіка ґрунтується на поєднанні як власної саморегулюючої дії, що становить саму її основу, так і системи державного регулювання ринкових відносин. Державне регулювання економіки може здійснюватися двома способами:

Перший – створення системи *планового керівництва*, в основі якої лежать адміністративно-командні методи. Завдання збалансування економічного і соціального розвитку вирішуються на основі єдиного директивного централізованого планування.

Другий спосіб державного регулювання економіки полягає у застосуванні *економічних методів управління*, серед яких провідна роль належить фінансам. Дія фінансового механізму на різні сторони соціально-економічного розвитку має **кількісну й якісну** визначеність. **Кількісна** визначеність виявляється в сумі коштів, що

виділяються для досягнення тих чи інших цілей. Але важливо, яким чином здійснюється формування ресурсів, якими каналами і в яких формах вони рухаються, на яких умовах виділяються і використовуються. Усе це характеризує **якісну** визначеність дії фінансового механізму.

Зазначеним двом сторонам функціонування фінансового механізму на основі руху грошових коштів відповідають два методи фінансового впливу на соціально-економічний розвиток: *фінансове забезпечення і фінансове регулювання*.

Фінансове забезпечення переважає в умовах адміністративно-командної системи управління. (Ресурси, які виділяються на основі рішень відповідних адміністративних органів, є їх матеріальним забезпеченням. Фінансове регулювання в цих умовах підпорядковане завданням створення відповідних грошових фондів, насамперед централізованого фонду – бюджету держави. Навпаки, в умовах ринкових відносин на перший план виступає підсистема фінансового регулювання, бо саме вона робить ринок регульованим, а не стихійним).

Фінансове забезпечення реалізується на основі відповідної системи фінансування, яке може здійснюватись у трьох формах: самофінансування, кредитування, зовнішнє фінансування.

Самофінансування являє собою забезпечення потреб простого і розширеного відтворення виробництва за рахунок власних коштів юридичних і фізичних осіб.

Кредитування як форма фінансового забезпечення полягає у тимчасовому використанні позичених ресурсів. Воно ґрунтується на принципах поворотності, терміновості, платності й матеріального забезпечення кредитів.

Зовнішнє фінансування полягає у виділенні коштів певним суб'єктам на безповоротній і безоплатній основі. Це може бути державне фінансування з бюджету чи державних фондів цільового призначення, надходження коштів від громадських та добродійних фондів і організацій даної країни та з-за кордону, гранти від міжнародних організацій тощо.

Фінансове регулювання полягає у регламентуванні розподільних відносин у суспільстві й на окремих підприємствах. Існують два методи розподілу доходів: сальдовий і нормативний.

Сальдовий метод передбачає виділення підсумкового (сальдового) елемента в розподілі доходу. Як правило, саме цей

сальдовий елемент несе в собі основне стимулююче навантаження. Проміжні елементи розподілу за сальдовим методом визначаються на основі окремих розрахунків. Ці розрахунки можуть мати нормативний характер, але нормативи встановлюються не до об'єкта розподілу (виручки, доходу, прибутку), а до інших показників.

Нормативний метод розподілу полягає в тому, що всі елементи розподілу визначаються за нормативами, які встановлюються стосовно об'єкта розподілу.

Важливими елементами фінансового механізму є фінансові норми, нормативи, ліміти, резерви, стимули – їх ще називають *фінансовими важелями*.

Фінансові норми умовно поділяють на чотири групи. До першої належать норми, що централізовано затверджуються органами законодавчої та виконавчої влади: ставки і мінімальний розмір заробітної плати, розмір стипендій, ставки податків, зборів і відрахувань. До другої групи належать норми, що ґрунтуються на матеріальних потребах. Третю групу складають норми, що визначаються міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади. Це, зокрема норми значної частини витрат бюджетних установ. Четверту групу складають норми і нормативи, що характеризують пропорції економічного та соціального розвитку. На сьогодні ця група найменш досліджена.

Ліміти є певним обмеженням на витрати в інтересах держави, підприємця або громадянина. *Резерви* мають нейтралізувати вплив непередбачуваних факторів, що можуть виникнути у майбутньому.

Основні методи формування фінансових резервів:

- бюджетний (створення у складі кожного бюджету резервного фонду);
- галузевий (створення резервів на рівні міністерств, галузей, відомств);
- госпрозрахунковий (формування фінансових резервів підприємств, організацій, установ);
- страховий (утворення фондів страхових організацій).

Фінансові стимули припускають застосування як матеріального заохочення, так і економічних санкцій. До *стимулів* належать заохочувальні фонди, які утворюються з прибутку, бюджетне фінансування ефективних напрямів розвитку національної економіки. *Спеціальні фінансові пільги* також сприяють створенню сприятливих умов для окремих господарських суб'єктів і застосовуються

переважно у вигляді повного або часткового звільнення від податків, застосування диференційованих ставок оподаткування, виключення певних сум з оподатковуваних доходів, надання права на проведення прискореної амортизації.

У фінансових важелях важливе місце займають **фінансові санкції** як особливі форми організації фінансових відносин, покликані посилити матеріальну відповідальність суб'єктів господарювання у виконанні взятих зобов'язань (договірних умов, сплати податків і зборів тощо). Найбільш розповсюдженими серед них є штраф і пеня.

Штраф – це захід матеріального впливу на винних у порушенні законодавства, угод або діючих правил. Накладається, як правило, в твердій грошовій сумі.

Пеня – застосовується при несвоєчасному виконанні грошових зобов'язань і нараховується за кожен день прострочення. Розмір пені встановлюється в процентах від суми простроченого платежу.

Функціонування фінансового механізму забезпечується через організаційні структури, які характеризують надбудову суспільства. Це правове регламентування, планування, організація та контроль. *Правове регламентування* відображається в розробленні та прийнятті законодавчих актів з фінансів. Ця функція покладається на органи державної влади. *Фінансове планування* полягає в розробленні фінансових планів, на основі яких ведеться оперативне управління. Основний фінансовий план – бюджет держави – затверджується законодавчо. Функції *організації фінансової діяльності* в країні покладаються на органи державного управління і безпосередньо на Міністерство фінансів та Центральний банк. Ефективність управління фінансовим механізмом залежить насамперед від чітких, злагоджених та узгоджених дій цих органів. *Фінансовий контроль* дає можливість постійно стежити за рухом грошових потоків, він забезпечує перевірку законності здійснення фінансових операцій і тим самим правильне спрямування дії фінансового механізму.

Фінансове планування являє собою процес розроблення і затвердження фінансових планів як засобу збалансування фінансових потреб і можливостей. Фінансовий план того чи іншого суб'єкта відображає його фінансову діяльність, тобто процес формування доходів і здійснення витрат.

Фінансове планування здійснюється на двох рівнях. На мікрорівні – це індивідуальні плани окремих суб'єктів

підприємницької діяльності. Ці плани відображають фінансову стратегію і тактику підприємств. Їхні головні завдання – визначення джерел та обсягів формування доходів, оптимізація витрат і досягнення фінансової збалансованості. На макрорівні – це основний фінансовий план, що характеризує діяльність держави – бюджет, а також зведений фінансовий план, у якому відображаються доходи і видатки усіх суб'єктів фінансових відносин.

4. Фінансове право

Фінансове право являє собою сукупність юридичних норм, які регулюють фінансові відносини та фінансову діяльність у суспільстві.

Фінансове законодавство охоплює усі сфери і ланки фінансової системи й усі форми і методи фінансової діяльності, які підлягають правовій регламентації. Загалом його можна поділити на дві частини: законодавчі акти, що безпосередньо регулюють фінансові відносини, та закони з інших сфер діяльності, в яких виділяються фінансові засади їх функціонування.

До першої частини належать законодавчі акти, що регламентують фінансові відносини на макрорівні та взаємозв'язки фінансів суб'єктів підприємницької діяльності з державними фінансами та інституціями фінансового ринку. Це закони про бюджетну і податкові системи, державний борг, центральний банк, банки і банківську діяльність, страхування, цінні папери і фондову біржу, інвестиційну діяльність. Сюди також належать закони, що регламентують окремі види фінансових операцій — про заставу, лізинг та ін., й закони з окремих видів податків та платежів до бюджету і цільових фондів. *До другої групи* відносять закони, що регламентують діяльність, у тому числі й фінансову, суб'єктів господарювання — про підприємства і підприємницьку діяльність, про господарські товариства, про банкрутство тощо.

Фінансові закони можуть мати характер прямої дії або доповнюватися інструкціями. У першому випадку закон визначає детальний порядок фінансових відносин і є безпосередньою основою для здійснення фінансових операцій. Подібний підхід вимагає досить глибокої деталізації законів з урахуванням усіх особливостей фінансової діяльності різних суб'єктів. У другому випадку закон визначає тільки загальний порядок фінансових відносин, а його деталізація здійснюється у відповідних інструкціях. Вони мають бути

лише доповненням до закону і не суперечити йому. При цьому в будь-якому разі основою є закон.

В Україні пряму дію має переважна більшість фінансових законів, зокрема у сфері оподаткування. Водночас абсолютно всі деталі фінансової діяльності передбачити, по-перше, неможливо, а, по-друге, не завжди доречно. Тому закони досить часто доповнюються різного роду інструкціями та положеннями. (Наприклад, закон про банки і банківську діяльність відображає тільки загальні засади функціонування комерційних банків. Конкретні види банківських операцій можуть регламентуватися відповідними інструкціями з кредитування, безготівкових розрахунків, касових операцій тощо).

Співвідношення між законами прямої і непрямой дії відбиває розподіл повноважень і прав між державними органами законодавчої та виконавчої влади, а отже, і їхні можливості та повноваження у виробленні та реалізації фінансової політики. Закони прямої дії чітко відображають перевагу законодавчої влади, а закони непрямой дії – виконавчої влади. До функцій виконавчої влади входить забезпечення виконання прийнятих законів. Крім того, органи виконавчої влади можуть мати право законодавчої ініціативи, тобто розроблення фінансових законопроектів і подання їх на розгляд і затвердження до органів законодавчої влади. Водночас такі законопроекти можуть розробляти й органи та структури законодавчої влади.

Ефективність фінансової політики значною мірою залежать від узгодженості дій законодавчої та виконавчої гілок влади. Саме на основі детального узгодження ними законопроектів можливе формування дієздатної системи фінансового права. (При використанні законів непрямой дії важливо, щоб інструкції не тільки не суперечили законам, а й не коригували їх дію, бо це може призвести до викривлення фінансової політики).

Контрольні запитання до теми 3

- 1. У чому полягає сутність фінансової політики ?**
- 2. Які існують типи фінансової політики ?**
- 3. Яким чином фінансова політика впливає на соціально-економічний розвиток суспільства ?**
- 4. Які складові фінансової політики ?**
- 5. У чому призначення фінансової стратегії ?**
- 6. Які завдання вирішуються через фінансову тактику ?**
- 7. Що таке фінансовий механізм ?**

8. Які складові елементи фінансового механізму ?
9. Яким чином фінансовий механізм сприяє реалізації завдань фінансової політики ?
10. У чому сутність і завдання фінансового планування ?
11. Що являють собою індивідуальні та зведені фінансові плани ?
12. Які існують методи фінансового планування ?
13. З якою метою складається баланс фінансових ресурсів і витрат держави ?
14. Що являють собою фінансові норми, нормативи, ліміти, резерви, стимули ?
15. Які існують об'єкти і суб'єкти управління фінансами ?
16. В чому призначення фінансового контролю ?
17. Які є види фінансового контролю ?
18. Які використовуються форми і методи фінансового контролю ?

Тестові завдання для практичних занять з теми 3

На основі опрацювання матеріалу з теми вирішити наступні тестові завдання:

Тест 1. Найбільш динамічною частиною фінансової політики є:

- а) стратегія управління фінансами;
- б) тактика управління фінансами;
- в) фінансовий механізм;
- г) функціональна система управління.

Тест 2. Основоположником регулюючої фінансової політики є:

- а) А. Сміт;
- б) Д. Рікардо;
- в) Дж. Кейнс;
- г) Мальтус.

Тест 3. Фінансовий механізм не включає такі інструменти:

- а) податки;
- б) державний кредит;
- в) форми й види грошових фондів підприємств;
- д) порядок використання фінансових ресурсів, що залишаються на підприємстві після сплати податків.

Тест 4. Напрямки діяльності, що визначають довгострокову й середньострокову перспективу використання фінансів, це:

- а) тактика управління фінансами;

- б) організація фінансових відносин;
- в) стратегія управління фінансами;
- г) фінансові інструменти.

Тест 5. Невтручання держави в економіку – це основна риса певного типу фінансової політики, а саме:

- а) класичного;
- б) регулюючого;
- в) планово-директивного;
- г) адміністративного.

Тест 6. Вибрати правильні вирази:

- а) основою фінансової системи служать фінанси підприємств;
- б) фінансова система не має єдиного джерела ресурсів усіх ланок;
- в) фінанси суб'єктів господарської діяльності включають фінансові ресурси державних і колективних суб'єктів;
- г) фінанси мають дві функції: розподільну й контрольну;

Тест 7. Серед переваг класичного типу фінансової політики варто виділити:

- а) стимулювання державних витрат;
- б) неефективність податків з погляду механізму їх стягнення;
- в) простоту системи управління фінансами;
- г) багатоцільове регулювання економіки з боку держави.

Тест 8. Органи виконавчої влади України, які здійснюють фінансовий контроль:

- а) Адміністрація Президента України;
- б) Кабінет Міністрів України;
- в) обласні і районні ради;
- г) аудиторські фірми;

Тест 9. За формою проведення фінансовий контроль буває:

- а) обов'язковим;
- б) попереднім;
- в) оперативним
- г) бюджетним;

Тест 10. За сферою фінансової діяльності виділяють такі види контролю:

- а) оперативний;
- б) страховий;
- в) стратегічний;
- г) аудиторський.

Завдання для самостійної роботи з теми 3

Завдання 1. Скласти тематичний кросворд до теми.

Завдання 2. Вибрати з фінансового словника поняття, що розкривають зміст теми.

Завдання 3. Вказати проблеми й напрямки розвитку фінансової політики в Україні.

ТЕМА 4. ПОДАТКИ. ПОДАТКОВА СИСТЕМА

1. Соціально-економічна сутність податків та їх функції
2. Податкова термінологія
3. Класифікація податків
4. Податкова політика
5. Податкова система України та організаційні засади її побудови
6. Усунення подвійного оподаткування

1. Соціально-економічна сутність податків та їх функції

В умовах ринкової економіки фінансова політика держави базується на системі фінансових регуляторів. Такими фінансовими регуляторами є насамперед податки, які забезпечують вилучення і перерозподіл створеного валового внутрішнього продукту і формування централізованих фондів грошових ресурсів держави.

Але перш ніж перейти до сутності податків, пригадаємо трішки історії. Як ви вважаєте, скільки років існують податки у людському суспільстві?

Податки почали зароджуватися у людському суспільстві майже **3000 років** до н.е. На території Стародавнього Єгипту існували так звані НОМИ – мікродержавні утворення. Цими мікродержавами правили фараони. І вже в ті часи вони знали, що без даних податкових зборів вони не зможуть забезпечити якісний контроль і управління людьми на території даних поселень. Податки мали натуральний характер, тобто в основному була с.-г. продукція та прекраси із золота та срібла.

Запровадження податків порівнюють із винаходом колеса чи парової машини. Водночас непосильні податки були причиною багатьох соціальних конфліктів і кровопролитних воєн.

Візьмемо часи Київської Русі. Скажіть будь ласка, який київський князь загинув під час зібрання данини із так званих деревлян.

Причиною загибелі стала жадність князя. Він вдруге пішов сам без дружини збирати данину із древлян. Звісно древлянам не сподобалося і вони його вбили. Дана подія описується у двох літописах: «Повість временних літ» і «Слово о полку Ігоревім».

Але з кожним наступним століттям сутність податків наближалася до сучасного розуміння. Так, відомий класик політичної економії Адам Сміт довів важливість податків для держав і громадян.

Він одним із перших у своїй праці "Багатство націй" ("Дослідження про природу і причинах багатства народів" (1776 р.) чітко сформулював основні принципи оподаткування. Суть цих принципів полягає у такому:

Піддані держави мусять брати участь у її підтримці відповідно до своєї платіжної спроможності, (тобто пропорційно доходу, яким вони користуються, вони повинні сплачувати податки).

Податок, який кожний платник платить, має бути чітко визначеним, а не довільним. (Повинен бути відповідний розрахунок)

Податки повинні стягуватись у найвигідніший час і найвигіднішим способом для особи, що його сплачує.

Кожний податок має бути так побудований, щоб він брав із кишень населення якомога менше понад те, що він приносить до скарбниці держави.

Ці "чотири правила Адама Сміта" є класичними і їх глибинність і обгрунтованість і досі ніхто не оскаржує.

Сьогодні ми не можемо уявити собі державу без податків. Об'єктивною реальністю є те, що, з одного боку, податки - це фінансове підґрунтя існування держави, а з іншого, податки - це знаряддя перерозподілу доходів юридичних і фізичних осіб, найефективніший інструмент впливу держави на суспільне виробництво.

Відомі науковці Романенко, Опарін та ін. наводять характеристику податків в таких аспектах:

Характеристику податку слід розглядати в таких аспектах:

- за економічною сутністю;
- за формою прояву;
- з організаційно-правової сторони.

Економічна сутність податків виявляється в грошових відносинах, які складаються у держави з юридичними і фізичними

особами з приводу примусового вилучення частини створеної вартості і формування фонду фінансових ресурсів держави. Процес примусового відчуження частки доходів юридичних осіб і громадян на загальносуспільні потреби характеризує односторонній рух вартості (від платника податку до держави) без еквівалентного обміну.

Матеріальною основою податків є реальна сума грошових коштів, що мобілізуються державою.

Конкретними *формами прояву категорії податку* є види податкових платежів, які встановлюються законодавчими органами влади.

З організаційно-правової сторони податок - це обов'язковий платіж, який надходить у бюджетний фонд у визначених законом розмірах і встановлені строки.

Податковим відносинам притаманні свої відмінні особливості, що їх виділяють із загальної сукупності фінансових відносин. Зокрема, це обов'язковий характер податків та їх відносна безповоротність.

Зараз існує дуже багато тлумачень сутності терміну «Податки», але на нашу думку, найбільш простим і зрозумілим є тлумачення за Опаріним і Романенко, яке водночас не суперечить Податковому кодексу України.

Податки – це обов'язкові платежі юридичних і фізичних осіб до бюджету держави для забезпечення її функцій, а саме для регулювання соціально-економічного розвитку суспільства. Податки мають чітко встановлений розмір, строк сплати відповідно до чинного законодавства.

У сучасній фінансовій науці та податковому законодавстві використовується три основних терміни, якими позначаються платежі державі - **плата, відрахування, податок**.

Плата передбачає певну еквівалентність відносин платника з державою, тобто плата за послуги, які надаються державою, платою за отримання дозволу на якусь діяльність тощо. Прикладами плати є державне мито, збори за спеціальне використання природних ресурсів, за забруднення навколишнього середовища, рентні платежі, плата за торговельний патент на деякі різновиди підприємницької діяльності.

Відрахування передбачає цільове призначення платежів. Відрахування у соціальні фонди. Також може означати часткове відрахування, наприклад, збір за геологорозвідувальні роботи.

Податки, як і інші фінансові економічні категорії, мають свої функції:

Фіскальна функція забезпечує стабільні, постійні податкові надходження до бюджету держави.

Контрольна функція оцінює ефективність кожного податку і податкової системи в цілому.

Стимулююча функція. За допомогою неї держава впливає на процес відтворення, стимулюючи його розвиток, посилюючи нагромадження капіталу, розширюючи платоспроможний попит населення, створюючи додаткові стимули для ділової та інвестиційної активності, мотивації до праці, підтримуючи рівень зайнятості.

Розподільна функція. За її допомогою здійснюється формування дохідної частини бюджету з подальшим направленням цих доходів на фінансування різноманітних заходів, пов'язаних з реалізацією державою своїх функцій.

Сукупність загальнодержавних та місцевих податків та зборів, що справляються в установленому цим Кодексом порядку, становить **податкову систему України.**

2. Податкова термінологія

Оволодіння основами податкової теорії вимагає чіткого й точного розуміння податкової термінології, тобто понять, які заведено називати елементами податку. До таких понять належать:

- об'єкт оподаткування;
- платники податку (суб'єкти оподаткування);
- податковий агент;
- одиниця виміру об'єкта оподаткування;
- джерело податку;
- ставка податку;
- податкова пільга;
- податкове зобов'язання;
- податковий період;
- податковий обов'язок;

- спеціальний податковий режим.

Об'єкт податку вказує на те, що саме оподатковується (дохід, земля, транспортний засіб тощо). Назва податку майже завжди походить від об'єкта оподаткування.

Суб'єкти оподаткування - це особи (юридичні або фізичні), на яких покладено обов'язки сплачувати, утримувати та перераховувати податки до бюджету. Платника податку треба відрізнити від справжнього **носія податку** (кінцевого споживача) - особи, на яку податок припадає наприкінці усіх процесів перекладання.

Податковим агентом визнається особа, на яку покладається обов'язок з обчислення, утримання з доходів, що нараховуються (виплачуються, надаються) платнику, та перерахування податків до відповідного бюджету від імені та за рахунок коштів платника податків.

Одиницею виміру бази оподаткування (або масштабом вимірювання) є одиниця виміру (фізичного чи грошового) об'єкта оподаткування. Фізичний вимір точніше відображає об'єкт оподаткування (площа земельної ділянки в га або м², обсяг циліндра двигуна транспортного засобу в см³ або в л.). Грошовий вимір може бути безпосереднім - у разі оцінки доходів і опосередкованим - якщо оцінюється земельна ділянка, майно тощо.

Джерелом податку називають дохід, з якого платник сплачує податок. Джерело сплати може бути безпосередньо пов'язане з об'єктом оподаткування (коли оподатковується сам дохід або майно, що приносить дохід), а може і не мати стосунку до об'єкта оподаткування (наприклад, податки на майно і землю, які перебувають в особистому користуванні і не приносять доходу їх власникам). Податок може сплачуватись із доходу (незалежно від джерел його отримання), або капіталу (майна), коли для покриття податку доводиться витратити його частку.

Ставка податку - це законодавчо встановлена величина податку на одиницю виміру бази оподаткування. Існують два підходи до встановлення податкових ставок: універсальний і диференційований. За універсального встановлюється єдина для всіх платників ставка, за диференційованого - кілька.

За способом побудови ставки податку поділяються на тверді та процентні. *Тверді ставки* встановлюються у грошовому вимірі на одиницю оподаткування в натуральному обчисленні. *Процентні ставки* встановлюються щодо об'єкта оподаткування, який має

грошовий вимір. Процентні ставки можуть бути пропорційними, прогресивними, регресивними і змішаними. *Пропорційні* - це єдині ставки, що не залежать від розміру об'єкта оподаткування. *Прогресивні* - це такі ставки, розмір яких зростає в міру збільшення обсягів об'єкта оподаткування. *Регресивні ставки* на відміну від прогресивних зменшуються в міру зростання об'єкта оподаткування. У практиці оподаткування прогресивні і регресивні ставки можуть застосовуватись як окремо, так і в поєднанні - у вигляді прогресивно-регресивної і регресивно-прогресивної шкали ставок.

Податкове зобов'язання – сума коштів, яку платник податків, у тому числі податковий агент, повинен сплатити до відповідного бюджету як податок або збір на підставі, в порядку та строки, визначені податковим законодавством (у тому числі сума коштів, визначена платником податків у податковому векселі та не сплачена в установленій законом строк)

Податковим періодом визнається встановлений податковим кодексом період часу, з урахуванням якого відбувається обчислення та сплата окремих видів податків та зборів.

Податковим періодом може бути: календарний рік, календарний квартал, календарний місяць, календарний день.

Податковим обов'язком визнається обов'язок платника податку обчислити, задекларувати та/або сплатити суму податку та збору в порядку і строки, визначені податковим кодексом, законами з питань митної справи.

Спеціальний податковий режим – система заходів, що визначає особливий порядок оподаткування окремих категорій господарюючих суб'єктів. Він може передбачати особливий порядок визначення елементів податку та збору, звільнення від сплати окремих податків та зборів.

Податкова пільга – пільга, яка дає можливість платникам податків звільнитися від сплати деяких видів податків і зборів або зменшити дану суму сплати за наявності підстав визначених податковим кодексом. (Це залежить від об'єкта оподаткування і виду діяльності.

3. Класифікація податків

Класифікують податки за такими ознаками:

- за формою оподаткування;
- за економічним змістом об'єкта оподаткування;
- залежно від рівня державних структур, які встановлюють

податки;

- за методом справляння;
- за способом утримання.

1. За формою оподаткування всі податки поділяються на дві групи: *прямі* і *непрямі* або опосередковані.

Прямі податки встановлюються безпосередньо щодо платника, який сплачує їх до бюджету держави, і обсяг таких податків залежить від розмірів об'єкта оподаткування (податкової бази).

Прямі податки поділяють на дві підгрупи: ***особисті*** і ***реальні***.

Особисті податки - це податки, які встановлюються персонально для конкретного платника і залежать від його доходів (податок на прибуток, податок з доходів фізичних осіб).

Реальні податки - це податки, які передбачають оподаткування майна, виходячи із зовнішніх ознак; платниками виступають власники цього майна незалежно від їх доходів (плата на землю, податок на нерухоме майно).

Прямі податки сприяють такому розподілу податкового тягаря, за якого більше платять ті члени суспільства, котрі мають вищі доходи. Такий принцип оподаткування більшістю економістів світу визнається найсправедливішим.

За непрямого оподаткування об'єктом є не дохід, а витрати, оскільки податок сплачується під час купівлі товару.

Непрямі податки встановлюються в цінах товарів і послуг, їх розмір для окремого платника прямо не залежить від його доходів, причому, конкретні платники податків не завжди є їхніми носіями.

Найхарактернішими прикладами непрямого оподаткування є податок на додану вартість, акцизний збір, мито.

Податок на додану вартість за своєю економічною сутністю є універсальним акцизом. Суб'єктами податку є юридичні та фізичні особи, які займаються підприємницькою діяльністю у сфері виробництва, торгівлі та послуг. Фактично платником ПДВ є споживач незалежно від того, чи це юридична, чи фізична особа.

(Ставки податку встановлюються в процентах, які коливаються від 12 % у Люксембурзі та Іспанії до 22 % у Данії і 25 % в Ірландії. Кількість ставок досить різна від однієї (в Данії) до семи (у Франції). Найнижча ставка - 2,1 % у Франції на продовольчі товари, і найвища - 33,3 % щодо товарів, які є предметами розкоші).

Один із видів непрямого оподаткування - ***специфічні акцизи або акцизні податки.***

Вони включаються в ціну товару й оплачуються покупцями, виробниками або імпортерами товарів. Податок нараховується один раз на точно визначеному законом етапі руху товару від виробництва до споживання.

Ставки акцизного податку, як правило, встановлюються в процентах до оптової ціни товару.

Мито - це непрямий податок, що справляється з товарів (інших предметів), що переміщуються через митний кордон, тобто ввозяться, вивозяться або слідуєть транзитом, і який включається в ціну товарів і сплачується за рахунок кінцевого споживача.

2. За економічним змістом об'єкта оподаткування податки поділяються на три групи: податки на доходи, споживання і майно. **Податки на доходи** стягуються з доходів фізичних та юридичних осіб. Безпосередніми об'єктами оподаткування є заробітна плата та інші доходи громадян, прибуток або валовий дохід підприємств. **Податки на споживання** сплачуються не під час отримання доходів, а при їх використанні. Вони справляються у формі непрямих податків. **Податки на майно** встановлюються щодо рухомого чи нерухомого майна. На відміну від податків на споживання, які сплачуються тільки один раз - при купівлі, податки на майно стягуються постійно, доки майно перебуває у власності.

3. Залежно від рівня державних структур, які встановлюють податки, вони поділяються на загальнодержавні та місцеві.

Загальнодержавні податки встановлюють вищі органи влади. Їх стягнення є обов'язковим на всій території країни, незалежно від того, до якого бюджету (державного чи місцевого) вони зараховуються.

Місцеві податки встановлюються місцевими органами влади та управління.

4. За методом справляння податки бувають: розкладні або окладні.

Розкладні податки встановлюються у загальній сумі відповідно до потреб у доходах, а потім цю суму розкладають (розподіляють) по окремих територіальних одиницях або платниках. **Окладні податки** передбачають установлення спочатку ставок, а відтак розміру податку для кожного платника окремо.

5. За способом утримання. Розрізняють три способи утримання податків:

- біля джерела отримання доходу;

- на підставі декларації;
- на підставі платіжного повідомлення.

Перший спосіб - використовується в процесі стягнення податків і зборів із заробітної плати і доходів громадян від здійснення трудових обов'язків.

Другий спосіб - стягнення податків на підставі декларації передбачає надання платниками даних про фактичні розміри об'єкта оподаткування. При цьому існують значні можливості для ухилення від сплати податків. Стягнення податків на підставі платіжного повідомлення здійснюється лише у випадках, коли платник має сплатити суму нарахованих йому відповідними органами податків (наприклад, розрахунок сум плати за землю в сільській місцевості здійснюється фахівцями сільських Рад народних депутатів). В окремих випадках платник надає цим органам декларацію про фактичні чи прогнозовані розміри об'єкта оподаткування.

4. Податкова політика

Податкова політика - це діяльність держави у сферах запровадження, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів до централізованих фондів грошових ресурсів держави.

Податкова політика має оптимально поєднувати інтереси держави і платників податків.

Успішне проведення податкової політики можливе за умови наукового поєднання таких критеріїв:

- фіскальної достатності;
- економічної ефективності;
- соціальної справедливості;
- стабільності;
- гнучкості.

Критерій **фіскальної достатності** зводиться до того, що, провадячи податкову політику, треба забезпечити такий обсяг податкових надходжень, який є оптимально бажаним згідно з вимогами проголошеної економічної доктрини. При цьому: чим вищий рівень оподаткування, тим вищі обсяги податкових надходжень.

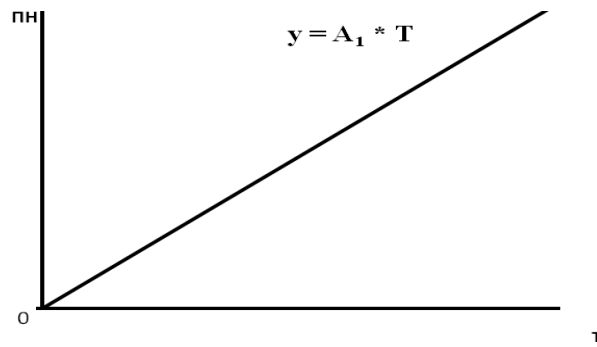

Рис. 1. Залежність між обсягом податкових надходжень і рівнем оподаткування у державі

Цю залежність можна відобразити за допомогою простої математичної формули:

$$y = A_1 \times T,$$

де: y – загальний обсяг податкових надходжень;

A_1 – коефіцієнт регресії, який характеризує рівень залежності податкових надходжень від норми оподаткування, причому $A_1 < 1$;

T – рівень оподаткування у державі.

Критерій **економічної ефективності** діяльності суб'єктів господарювання від рівня оподаткування досліджується за допомогою аналізу обсягу чистого доходу (прибутку) суб'єкта господарювання. Він показує рівень залежності ЧД від рівня оподаткування. Із збільшенням рівня оподаткування дохід зменшується.

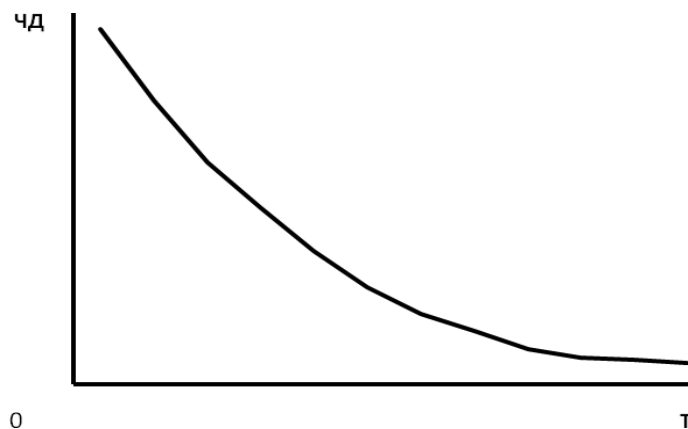

Рис. 2. Функція залежності критерію економічної ефективності від рівня оподаткування

$$\text{ЧД} = A \times T,$$

де: ЧД – обсяг чистого доходу;

A_2 – коефіцієнт залежності чистого доходу від рівня оподаткування;

T – рівень оподаткування.

Суть критерію *соціальної справедливості* щодо встановлення рівня оподаткування визначається за двома аспектами:

- скорочення реальних доходів конкретних платників внаслідок сплати податків та податкових платежів;
- повернення частки номінальних доходів до конкретних платників, перерозподілених за допомогою податків через бюджет у вигляді суспільних благ (національна безпека, правопорядок, охорона здоров'я, освіта, благоустрій та інші трансфертні платежі).

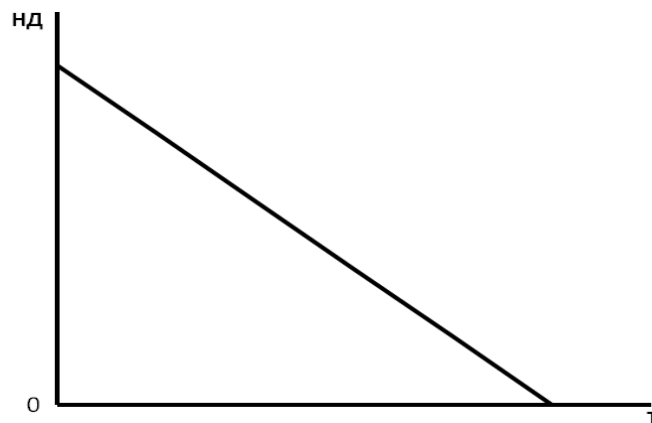

Рис. 3. Залежність реальних доходів платників податків від рівня оподаткування

$$РД = НД - A_3 T$$

де: $РД$ – реальні доходи платників податку;

$НД$ – номінальні доходи платників податку;

A_3 – коефіцієнт залежності обсягу реальних доходів платників податку від рівня оподаткування;

T – рівень оподаткування.

Інший аспект критерію соціальної справедливості.

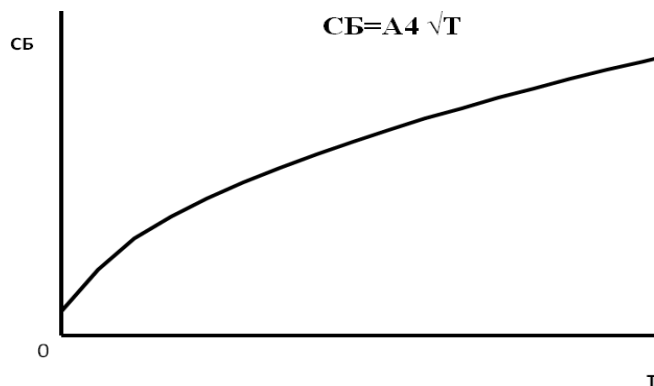

Рис. 3. Залежність обсягу суспільних благ від рівня оподаткування

Збільшення норми оподаткування в державі приводить до абсолютного зростання обсягу трансфертних платежів з бюджету.

Але темпи росту фінансованих з бюджету суспільних благ відстають від темпів росту рівня оподаткування.

$$CB = A_4 \sqrt{T}$$

де: CB – фінансовані із бюджету суспільні блага і трансфертні платежі;

T – рівень оподаткування;

A_4 – коефіцієнт залежності обсягу суспільних благ від норми оподаткування.

Важливого значення у проведенні оптимальної податкової політики в державі надається й **критерію стабільності**. Стабільність податкової політики передбачає незмінність правового регламентування справляння податків та зборів протягом певного податкового періоду. За допомогою цього критерію досягається два позитивних чинники:

- суб'єкти господарювання внаслідок існування стабільного законодавства, що регламентує податкові взаємовідносини із державою, в змозі правильно обрати напрямки фінансової стратегії та отримати заплановані прибутки;
- покращується податкова робота як платників податків, так і органів державної податкової адміністрації.

Але така стабільність може призвести до певних непередбачуваних наслідків. Тому у податковій політиці необхідно враховувати **критерій гнучкості**. Він передбачає, що внаслідок певних змін у соціально- економічному бутті суспільства треба змінювати прийоми, методи та форми державного регулювання економіки, зокрема в сфері податків.

5. Податкова система України та організаційні засади її побудови

Податкова система України – це сукупність загальнодержавних та місцевих податків та зборів, що справляються в установленому податковим кодексом порядку. У більш широкому розумінні податкова система включає правові основи оподаткування, виконавчо-контролюючі органи, порядок розробки та законодавчого закріплення формальних правил оподаткування, неформальні правила оподаткування.

Податкова система України працює на наступних принципах:

- ✓ *загальність оподаткування* – кожна особа зобов'язана сплачувати встановлені цим Кодексом, законами з питань митної справи податки та збори, платником яких вона є;

- ✓ *рівність усіх платників* перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації – забезпечення однакового підходу до всіх платників податків незалежно від соціальної, расової, національної, релігійної приналежності, форми власності юридичної особи, громадянства фізичної особи, місця походження капіталу;
- ✓ *невідворотність настання* визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства;
- ✓ *презумпція правомірності рішень* платника податку в разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу;
- ✓ *фіскальна достатність* – встановлення податків та зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями;
- ✓ *соціальна справедливість* – установа податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків;
- ✓ *економічність оподаткування* – установа податків та зборів, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування;
- ✓ *нейтральність оподаткування* – установа податків та зборів у спосіб, який не впливає на збільшення або зменшення конкурентоздатності платника податків;
- ✓ *стабільність* – зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року;
- ✓ *рівномірність та зручність сплати* – установа строків сплати податків та зборів, виходячи із необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення витрат бюджету та зручності їх сплати платниками;

- ✓ *єдиний підхід до встановлення податків та зборів – визначення на законодавчому рівні усіх обов’язкових елементів податку.*

Згідно даної системи в Україні встановлюються загальнодержавні та місцеві податки та збори.

До *загальнодержавних* належать податки та збори, що встановлені податковим кодексом і є обов’язковими до сплати на усій території України, крім випадків, передбачених цим кодексом. До *місцевих* належать податки та збори, що встановлені відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, визначених податковим кодексом, рішеннями сільських, селищних і міських рад у межах їх повноважень, і є обов’язковими до сплати на території відповідних територіальних громад.

До загальнодержавних належать такі податки та збори:

- 1) податок на прибуток підприємств;
- 2) податок на доходи фізичних осіб;
- 3) податок на додану вартість;
- 4) акцизний податок;
- 5) екологічний податок;
- 6) рентна плата;
- 7) мито.

До місцевих податків належать:

- 1) податок на майно;
 - податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;
 - транспортний податок;
 - плата за землю.
- 2) єдиний податок.

До місцевих зборів належать:

- 1) збір за місця для паркування транспортних засобів;
- 2) туристичний збір.

Місцеві ради обов’язково установлюють податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, єдиний податок та збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності. Місцеві ради в межах повноважень, визначених податковим кодексом, вирішують питання відповідно до вимог цього кодексу щодо встановлення збору за місця для паркування транспортних засобів, туристичного збору.

6. Усунення подвійного оподаткування

Доходи, отримані резидентом України (крім фізичних осіб) з

джерел за межами України, враховуються під час визначення його об'єкта та/або бази оподаткування у повному обсязі. При визначенні об'єкта та/або бази оподаткування витрати, здійснені резидентом України (крім фізичних осіб) у зв'язку з отриманням доходів з джерел походження за межами України, враховуються у порядку і розмірах, встановлених податковим кодексом.

Доходи, отримані фізичною особою – резидентом з джерел походження за межами України, включаються до складу загального річного оподаткованого доходу, крім доходів, що не підлягають оподаткуванню в Україні.

Суми податків та зборів, сплачені за межами України, зараховуються під час розрахунку податків та зборів в Україні за правилами, встановленими податковим кодексом. Для отримання права на зарахування податків та зборів, сплачених за межами України, платник зобов'язаний отримати від державного органу країни, де отримується такий дохід (прибуток), уповноваженого справляти такий податок, довідку про суму сплаченого податку та збору, а також про базу та/або об'єкт оподаткування. Зазначена довідка підлягає легалізації у відповідній країні, відповідній закордонній дипломатичній установі України, якщо інше не передбачено чинними міжнародними договорами України.

Контрольні запитання до теми 4

1. У чому полягає економічна сутність податків ?
2. Як розвивалась теорія податків ?
3. Які функції податків ?
4. Які існують відмінності між податками, платежами і відрахуваннями ?
5. Які виділяються елементи системи оподаткування ?
6. За якими ознаками класифікують податки ?
7. Які існують способи утримання податків ?
8. Що таке податкова політика ?
9. Які критерії успішного проведення податкової політики ?
10. Як визначається сутність податкової системи і в чому її відмінності від системи оподаткування ?
11. На яких принципах базується побудова податкової системи ?

Тестові завдання для практичних занять з теми 4

На основі опрацювання матеріалу з теми вирішити наступні тестові завдання:

Тест 1. До загальнодержавних податків відносять:

- а) акцизний податок;
- б) єдиний податок;
- в) рентні платежі;
- г) податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;

Тест 2. До місцевих податків відносять:

- а) єдиний податок;
- б) фіксований сільськогосподарський податок;
- в) плата за землю;
- г) екологічний податок.

Тест 3. Успішне проведення податкової політики можливе за умови наукового поєднання таких критеріїв:

- а) фіскальної достатності;
- б) економічної ефективності;
- в) соціальної справедливості;
- г) всі відповіді вірні.

Тест 4. Податки почали зароджуватися у людському суспільстві майже:

- а) 3000 р. до н.е.;
- б) 1000 р. до н.е.;
- в) V ст. н.е.;
- г) X ст. н.е.

Тест 5. Які основні чотири функції виконують податки ?

- а) регулюючу, контрольну, розподільну, фіскальну;
- б) регулюючу, контрольну, розподільну, стимулюючу;
- в) контрольну, розподільну, фіскальну, стимулюючу;
- г) всі відповіді вірні.

Тест 6. Призначення розподільчої функції податків заключається у:

- а) розподілі частини сукупного суспільного продукту;
- б) формуванні доходної частини державного бюджету;
- в) фінансуванні невиробничої сфери;
- г) стимулюванні виробничої діяльності.

Тест 7. Прогресивна ставка оподаткування являє собою:

- а) однакову ставку незалежно від розміру доходу;
- б) підвищення ставки при зростанні доходу;
- в) зменшення ставки при зростанні доходу;
- г) немає правильної відповіді.

Тест 8. Регресивна ставка оподаткування являє собою:

- а) однакову ставку незалежно від розміру доходу;
- б) підвищення ставки при зростанні доходу;
- в) зменшення ставки при зростанні доходу;
- г) немає правильної відповіді.

Тест 9. Пропорційна ставка оподаткування являє собою:

- а) однакову ставку незалежно від розміру доходу;
- б) підвищення ставки при зростанні доходу;
- в) зменшення ставки при зростанні доходу;
- г) немає правильної відповіді.

Тест 10. За формою оподаткування всі податки поділяються на:

- а) прямі і непрямі;
- б) податки на доходи;
- в) податки на споживання;
- г) податки на майно.

Завдання для самостійної роботи з теми 4

Завдання 1. Скласти тематичний кросворд до теми.

Завдання 2. Вибрати з фінансового словника поняття, що розкривають зміст теми.

Завдання 3. Скласти перелік прав і обов'язків податкової служби України та проаналізувати.

ТЕМА 5. БЮДЖЕТ. БЮДЖЕТНА СИСТЕМА

1. *Сутність, призначення та структура бюджету держави*
2. *Бюджетний устрій і бюджетна система*
3. *Бюджетний процес в Україні*
4. *Сутність і склад державних фінансів*
5. *Економічна сутність державного кредиту та його функції*
6. *Класифікація державних запозичень*
7. *Управління державним кредитом*
8. *Державний борг і управління ним*

1. Сутність, призначення та структура бюджету держави

Бюджет держави є складним і багатограним явищем у суспільстві. Його розглядають з трьох сторін:

- за економічним змістом;
- за формою прояву;
- за матеріальним змістом.

За економічним змістом **бюджет** являє собою сукупність грошових відносин між державою, з одного боку, і юридичними та

фізичними особами, з іншого боку, з приводу формування і використання централізованого фонду грошових коштів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій.

Специфічними ознаками бюджетних відносин є їх перерозподільний, всеохоплюючий та законодавчо регламентований характер. *Перерозподільний характер* полягає у перерозподілі через бюджет доходів юридичних і фізичних осіб. Такий перерозподіл, з одного боку, є необхідним, оскільки завжди є особи, які в певний час потребують певний обсяг фінансової допомоги і підтримки. Бюджетний перерозподіл здійснюється між галузями економіки і соціальної сфери, між окремими регіонами та між соціальними верствами населення.

Усеохоплюючий характер бюджетних відносин виявляється у тому, що вони охоплюють абсолютно всіх – кожного громадянина, кожне підприємство, кожну державну структуру. При цьому, як правило, бюджетні відносини мають двосторонній характер – платежі до бюджету та асигнування з нього.

За формою прояву бюджет є основним фінансовим планом, в якому відображається діяльність держави та місцевих органів влади й управління. Як фінансовий план бюджет являє собою баланс доходів і видатків. Водночас це не просто розпис доходів і видатків держави – це віддзеркалення її економічної і соціальної, міжнародної та оборонної, а головне фінансової (в усіх її напрямках) політики.

За матеріальним змістом бюджет являє собою централізований грошовий фонд держави. Обсяг бюджету – це річна сума коштів, що проходять через цей фонд. Він перебуває у постійному русі: практично щоденно до нього надходять кошти і здійснюється фінансування видатків. У зв'язку з цим необхідна чітко налагоджена система управління бюджетом з метою забезпечення своєчасного і повного надходження доходів та раціонального й ефективного використання його коштів.

Склад видатків бюджету визначається функціями держави та характером її фінансової діяльності. З позицій використання централізованих у бюджеті коштів його видатки можна умовно поділити на дві групи – державне споживання і бюджетне фінансування юридичних і фізичних осіб.

Державне споживання являє собою видатки на утримання державного апарату – управлінського, правоохоронного, судового тощо та армії. Формування доходів бюджету в цій частині є платою з

боку суспільства державі за послуги, що надаються нею у сфері управління країною та забезпечення її обороноздатності й правопорядку.

Бюджетне фінансування відображає процес перерозподілу доходів у суспільстві. Якщо видатки бюджету в частині державного споживання відшкодовуються суспільству у вигляді відповідних послуг з боку держави, то бюджетне фінансування є, по суті, або поверненням суспільству, або суспільним споживанням, частини централізованого у бюджеті ВВП.

Бюджетне фінансування може здійснюватися в таких формах:

- ✓ бюджетні інвестиції;
- ✓ державні трансферти;
- ✓ бюджетні кредити;
- ✓ кошторисне фінансування.

Бюджетні інвестиції можуть здійснюватися у різних формах. Основною формою є фінансування капітальних вкладень. Виділення коштів може здійснюватись окремим підприємствам, міністерствам і відомствам під певні об'єкти, а може мати форму проектного фінансування конкретного інвестиційного проекту. Бюджетні інвестиції можуть спрямовуватися також на придбання певної частки акцій акціонерних товариств.

Державні трансферти являють собою цільове, безповоротне та безоплатне (нееквівалентне) виділення коштів з бюджету конкретним суб'єктам у вигляді державних субсидій, субвенцій і дотацій. Субсидії можуть виділятися юридичним і фізичним особам і мають форму фінансової допомоги чи відшкодування втрат доходів. Наприклад, в Україні надаються житлові субсидії малозабезпеченим громадянам на оплату житлово-комунальних послуг.

Бюджетні кредити – це надання коштів з бюджету суб'єктам підприємницької діяльності на поворотній основі, що загалом не властиве бюджетним відносинам. На відміну від банківських кредитів вони видаються на більш пільгових умовах та за нижчими процентними ставками.

Кошторисне фінансування означає виділення коштів з бюджету на основі спеціального планового документа – кошторису. Воно охоплює такі напрями видатків, як соціальна сфера, соціальне забезпечення, фундаментальні дослідження, оборона, управління.

Формування доходів бюджету здійснюється за рахунок внутрішніх і зовнішніх джерел на основі використання різноманітних

методів. Внутрішніми джерелами є вироблений у країні ВВП та національне багатство. Зовнішні джерела – це надходження доходів до бюджету на основі міжнародного перерозподілу доходів і фінансових ресурсів.

Доходом держави від підприємницької діяльності є прибуток державних підприємств.

Доходи від державних послуг надходять до бюджету у вигляді державного мита – плати за нотаріальні послуги, видачу дозволів, патентів, документів тощо.

Доходи від державного майна і майнових прав можуть надходити на постійній (орендна плата – від передання державного майна в оренду, та дивіденди від акцій, що відображають корпоративні права держави на частку майна акціонерних товариств, якою володіє держава) та разовій основі (доходи від реалізації державного майна чи корпоративних прав (наприклад доходи від приватизації)).

Певна частина податкових доходів відображає міжнародний перерозподіл доходів та формується за рахунок зовнішніх джерел (мита, що сплачується нерезидентами при ввезенні, вивезенні чи транзиті товарів через митний кордон; податки, які сплачені за рахунок доходів, отриманих за кордоном, тощо).

Стан бюджету характеризується трьома показниками:

- 1) рівновага доходів і видатків;
- 2) перевищення доходів над видатками;
- 3) перевищення видатків над доходами.

Урівноваженість доходів і видатків є найбільш природним та доцільним станом, що впливає зі схеми фінансової діяльності держави: доходи -» видатки. При цьому фінансовий результат діяльності держави не визначається, адже, з одного боку, держава має збирати стільки доходів, скільки їй потрібно для забезпечення видатків бюджету, а з іншого – вона може профінансувати стільки видатків, скільки збирає доходів. Відтак будь-яке відхилення від цієї врівноваженості є порушенням засад фінансової діяльності держави і недоцільне.

Перевищення доходів над видатками загалом відображає стабільну фінансову ситуацію, хоча і не є метою діяльності держави. (Бюджетний профіцит).

Перевищення видатків над доходами, тобто бюджетний дефіцит, є найбільш складним явищем.

2. Бюджетний устрій і бюджетна система

Вертикальна структура бюджету за рівнями влади характеризується двома поняттями: бюджетний устрій і бюджетна система.

Бюджетний устрій – показує, яким чином побудована бюджетна система, тобто це організація вертикальної структурної побудови бюджету держави за рівнями адміністративно-територіального поділу країни.

Бюджетна система – відображає складові бюджету, тобто це сукупність усіх бюджетів, які формуються в даній країні згідно з її бюджетним устроєм.

Відповідно до чинного законодавства бюджетна система України включає Державний бюджет України та місцеві бюджети. До місцевих бюджетів належать обласні, міські, районні, міст, селищ, сіл, районів у містах.

Основи бюджетного устрою:

- виділення видів бюджетів;
- установлення принципів побудови бюджетної системи;
- розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи;
- організація взаємовідносин між бюджетами

Установлено два основні види бюджетів – центральні та місцеві. В Україні центральними є Державний бюджет України. Склад місцевих бюджетів відображає територіальний поділ країни: в Україні – області, райони, поселення. Відповідно місцеві бюджети поділяють на дві групи: централізовані (регіональні) – обласні, районні, міські та бюджети базового рівня – сіл, селищ, міст, районів у містах.

Принципи побудови бюджетної системи є визначальною основою бюджетного устрою. Розрізняють два альтернативні принципи:

- єдності всіх бюджетів;
- автономності кожного бюджету.

Принцип єдності означає, що всі ланки бюджету в сукупності становлять єдиний (зведений, консолідований) бюджет, який складається і затверджується в загальному обсязі. Принцип єдності забезпечується єдиною дохідною базою всіх бюджетів, єдиною системою видатків, а головне – керованістю процесом складання і виконання бюджету з єдиного центру.

Принцип автономності означає, що кожний бюджет, що входить до складу бюджетної системи, є відносно відособленою і самостійною ланкою.

3. Бюджетний процес в Україні

Бюджетний процес – це організація і порядок складання, розгляду, затвердження і виконання бюджету. Оскільки бюджет являє собою систему всеохоплюючих фінансових відносин і через нього проходить значна маса грошових потоків, то бюджетний процес завжди перебуває в центрі уваги суспільства. Він складається з двох частин:

- бюджетне планування;
- виконання бюджету.

Бюджетне планування охоплює складання проекту бюджету, його розгляд і затвердження. Це серцевина бюджетного процесу – виконується такий бюджет, який прийнято. Завдання бюджетного планування визначаються необхідністю вирішення охарактеризованого вище триєдиного завдання формування бюджету:

- 1) достовірне визначення обсягу та джерел формування доходів бюджету;
- 2) оптимальний розподіл видатків за окремими групами й галузями;
- 3) збалансування бюджету.

У процесі бюджетного планування використовуються такі методи:

- а) загальний метод – балансовий;
- б) до окремих статей – нормативний:
 - прямого рахунку,
 - аналітичний.

Сутність *балансового методу* полягає у тому, що бюджет як фінансовий план є балансом доходів і видатків. Отже, бюджет не може бути незбалансованим.

Нормативний метод є основою бюджетного планування і полягає у визначенні окремих статей доходів і видатків за встановленими нормативами у розрахунку на одного жителя, одну бюджетну установу.

Метод *прямого рахунку* передбачає деталізований розрахунок за кожним платником доходів та отримувачем бюджетних коштів.

Аналітичний метод ґрунтується на визначенні тенденцій розвитку окремих показників бюджету і чинників, які впливають на

ці показники. Планування може здійснюватися з використанням коефіцієнтів, які характеризують динаміку доходів і видатків, або на основі визначення впливу на зміну показників бюджету окремих чинників, наприклад зростання чисельності населення, динаміку цін і тарифів, валютного курсу тощо.

Процедура бюджетного планування – послідовність заходів і дій зі складання, розгляду і затвердження проекту бюджету, яка визначається відповідним законом. В Україні на державному рівні вона включає такі етапи та стадії:

1. Складання проекту бюджету:

- направлення Президентом Верховній Раді бюджетного послання;
- розроблення Верховною Радою бюджетної резолюції, у якій визначаються основні напрями бюджетної політики на наступний рік;
- розроблення Міністерством фінансів на підставі основних прогностичних макропоказників економічного і соціального розвитку прогностичного проекту Державного бюджету;
- узгодження показників прогностичного проекту бюджету з пропозиціями міністерств, відомств та інших органів;
- розроблення Міністерством фінансів робочого (узгодженого) проекту Державного бюджету і подання його в Кабінет Міністрів;
- розгляд проекту бюджету в Кабінеті Міністрів, прийняття рішення про його схвалення і подання Президенту проекту Закону про бюджет;
- розгляд проекту Закону про бюджет Президентом і подання його до Верховної Ради.

2. Розгляд проекту Закону про Державний бюджет України:

- розгляд проекту Закону про Державний бюджет у комісіях і комітетах Верховної Ради;
- доповідь Міністра фінансів на засіданні Верховної Ради та співповідь голови комітету з питань бюджету;
- обговорення проекту Державного бюджету на засіданні Верховної Ради;
- прийняття відповідного рішення про результати розгляду проекту Закону про Державний бюджет:
 - а) затвердити Закон про Державний бюджет України;

- б) схвалити у першому читанні і направити на доопрацювання;
- в) відхилити і направити на перероблення.

Виконання бюджету полягає у мобілізації запланованих доходів і фінансуванні передбачених видатків. Організація виконання бюджету покладається на Кабінет Міністрів, оперативна робота ведеться Міністерством фінансів, Державною податковою адміністрацією і Державним казначейством. Виконання бюджету здійснюється на підставі розпису доходів і видатків. Цей документ складається після затвердження бюджету відповідно до підрозділів бюджетної класифікації, яка містить повну деталізацію видів доходів і напрямів видатків. Розпис доходів і видатків складається з поквартальною розбивкою, що дає змогу збалансувати бюджет на різні періоди.

Касове виконання бюджету (зарахування коштів на рахунки бюджету та перерахування з них) може здійснюватись за двома системами: банківською і казначейською. При *банківській* системі рахунки бюджету відкриваються в установах банківської системи. При *казначейській* створюється спеціальна структура – казначейство, яке веде рахунки бюджету, мобілізує кошти і фінансує видатки. В Україні Державне казначейство організує і забезпечує виконання Державного бюджету, але кошти бюджету концентруються в установах банківської системи.

4. Сутність і склад державних фінансів

Державні фінанси – це сукупність розподільно-перерозподільних відносин, що виникають у процесі формування і використання централізованих фондів грошових коштів, призначених для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій.

Фінансові відносини, що виникають у держави з іншими суб'єктами, мають досить складний характер. З позицій держави, з одного боку, формування коштів централізованих фондів характеризує і відносини обміну, і розподілу, і перерозподілу. Відносини обміну досить незначні за обсягами і питомою вагою і пов'язані з надходженням доходів, отриманих від реалізації державного майна і ресурсів, що належать державі, від майнових прав, від надання послуг тощо. Відносини розподілу відображають частку держави у створеному ВВП, яку вона отримує у формі непрямих податків. Відносини перерозподілу відбивають формування

фондів за рахунок оподаткування доходів юридичних і фізичних осіб. У процесі використання державних коштів виникають відносини розподілу і перерозподілу. Розподільні відносини з боку держави характеризують використання тієї частини державних доходів, що отримана нею на основі обміну і розподілу, а перерозподільні – тих, що отримані на основі перерозподілу. З погляду юридичних і фізичних осіб державні фінанси мають насамперед яскраво виражений перерозподільний характер, хоча в них присутні й елементи обміну – плата за державні послуги.

Склад державних фінансів розглядається за ланками і рівнями органів державної влади й управління. *Ланками* державних фінансів, як вже зазначалося, є:

- бюджет держави;
- фонди цільового призначення;
- державний кредит;
- фінанси державного сектора.

За рівнями державні фінанси поділяються на загальнодержавні й місцеві. **Загальнодержавні фінанси** призначені для забезпечення тих потреб суспільства, які мають загальнонаціональний характер і відображають інтереси держави загалом. Вони, з одного боку, формують фінансову базу вищих органів державної влади й управління, а з іншого – є інструментом впливу на соціально-економічний розвиток країни. Через загальнодержавні фінанси здійснюється територіальний перерозподіл ВВП з метою збалансованого розвитку окремих регіонів. З їх допомогою здійснюється також структурна політика, яка покликана забезпечити оптимальний галузевий розвиток країни.

Місцеві фінанси являють собою фінансову базу місцевих органів влади та управління. Вони забезпечують регіональні потреби у фінансових ресурсах та доходах, їх внутрішньотериторіальний перерозподіл. Основне призначення місцевих фінансів – забезпечення відносної фінансової незалежності й автономності регіональних адміністративних формувань (областей, районів) та поселень.

Основна проблема структурної побудови системи державних фінансів – установлення оптимального співвідношення між її рівнями. З одного боку, рівень загальнодержавної централізації має бути таким, щоб надійно забезпечувати загальнонаціональні інтереси. Брак коштів у центральних органів влади й управління підриває їх фінансову, а відтак і політичну силу, звужує можливості їх впливу,

що може негативно позначатись на країні в цілому. З іншого боку, рівень загальнодержавної централізації не може підривати фінансової бази регіонів. Місцеві органи влади й управління потребують достатньо фінансових стимулів для ефективної діяльності. Якщо цього немає, місцева влада перетворюється у звичайних виконавців, які тільки отримують кошти, а не заробляють їх самостійно.

5. Економічна сутність державного кредиту та його функції

Державний кредит уявляє собою досить специфічну галузь державних фінансів. Як одна з ланок державних фінансів він не має ані окремого фонду фінансових ресурсів, ані відособленого органу управління. Але поряд із цим, державний кредит характеризує певну форму фінансових відносин держави і тому виділяється у окрему ланку.

Державний кредит уявляє собою сукупність економічних відносин між державою (у особі органів її влади) і фізичними та юридичними особами, при яких держава переважно виступає у ролі позичальника. Таким чином, держава у формі державного кредиту мобілізує необхідні фінансові ресурси для фінансування своїх потреб.

Якщо держава надає тимчасово вільні кошти на поворотній і платній основі юридичним та фізичним особам, то вона виступає кредитором. Якщо держава бере на себе відповідальність за погашення позик, взятих суб'єктами господарської діяльності, то вона виступає гарантом.

Як економічна категорія державний кредит знаходиться на стику двох видів грошових відносин і відповідно має особливості і фінансів і кредиту. Як одна з ланок сфери державних фінансів він обслуговує формування і використання централізованих грошових фондів держави, а як один з видів кредиту має певні особливості.

Особливості державного кредиту:

- як будь-який позичальник, держава залучає кошти на раніше визначений строк;
- державні позики не мають конкретного цільового призначення, а запозичення коштів на більш низькому рівні має цільовий характер;
- забезпеченням державного кредиту слугує все майно, що знаходиться у загальнодержавній власності. При наданні банківського кредиту забезпеченням слугують конкретні ТМЦ.

За своєю економічною сутністю державний кредит – це форма вторинного перерозподілу ВВП. Його джерелом слугують вільні кошти населення, підприємств та організацій. Використання

державного кредиту – це цілком виправдана форма мобілізації коштів у розпорядження держави.

Державний кредит як фінансова категорія виконує такі функції:

- 1) **розподільну**, через яку здійснюється формування централізованих грошових коштів держави або їх використання на принципах строковості, поверненості й платності. Завдяки цій функції державного кредиту податковий тиск більш рівномірно розподіляється у часі;
- 2) **регулюючу**, за допомогою якої держава впливає на стан грошового обігу, рівень процентних ставок ринку грошей і капіталів, на виробництво і зайнятість. Держава, мобілізуючи кошти фізичних осіб, зменшує їх платоспроможний попит. Якщо мобілізовані кошти направити на інвестування виробництва, то скоротиться грошова маса у країні, а якщо на виплату заробітної плати – відбудеться зміна структури платоспроможного попиту. Виступаючи у ролі позичальника, держава підвищує попит на позикові кошти, сприяючи зростанню процентних ставок по кредитах;
- 3) **контрольну**, яка полягає у контролі за цільовим використанням коштів, дотриманням строків їх повернення і своєчасністю сплати відсотків за користування кредитом.

6. Класифікація державних запозичень

Державний кредит може проявлятися у двох формах: ощадній та державної позики. *Ощадна* відноситься до державного кредиту за умови, що позикові кошти спрямовуються у доходи бюджету. Частина ресурсів, сформованих ощадними банками може спрямовуватися на придбання державних цінних паперів і тому відноситься до державного кредиту.

Державні запозичення – це основна форма державного кредиту. Вони класифікуються за низкою ознак.

I. У залежності від правового оформлення розрізняють державні запозичення, *надані на підставі угод* (кредити від міжнародних фінансових інститутів, урядів інших країн) та *забезпечені випуском цінних паперів* (оформляються двома видами цінних паперів – облігаціями – середньо та довгостроковими зобов'язаннями і казначейськими зобов'язаннями – короткостроковими зобов'язаннями).

II. Від характеру використання цінних паперів (від обігу на ринку) виділяють ринкові та неринкові запозичення.

III. За характером виплачуваного доходу є

- процентні;
- дисконтні (з нульовим купоном);
- виграшні.

IV. У залежності від методу визначення доходу виділяють боргові зобов'язання з твердим доходом і з плаваючим доходом.

V. У залежності від строку залучення коштів державні запозичення бувають:

- короткострокові (строк погашення до 1 року);
- середньострокові (від 1 до 5 років);
- довгострокові (більше 5 років).

VI. За правом емісії розрізняють: *державні запозичення* (випускаються центральними органами управління) та *місцеві запозичення* (випускаються місцевими органами влади і спрямовуються у відповідні місцеві бюджети).

VII. У залежності від місця розміщення запозичень вони бувають: *внутрішні* (на внутрішньому фінансовому ринку надаються юридичними та фізичними особам, нерезидентами) та *зовнішні* (надходять з-за кордону від урядів інших країн, юридичних і фізичних осіб – нерезидентів, міжнародних організацій і фінансових інститутів).

VIII. У залежності від забезпечення державні запозичення підрозділяються на: *заставні* та *беззаставні* (як правило надаються центральними органами влади, а їх надійність визначається авторитетом країни).

IX. За характером погашення державні запозичення бувають з *одноразовим погашенням*; *погашенням по частинам* (тут можливі наступні варіанти:

- погашення позики рівними частинами на протязі певного періоду часу;
- погашення наростаючими сумами (цей варіант характерний при щорічному збільшенні доходів держави);
- погашення зменшуючими сумами (при зниженні державних доходів або збільшенні витрат держави).

X. У залежності від зобов'язань країни з погашення боргу розрізняють запозичення: з правом дострокового погашення і без права дострокового погашення.

7. Управління державним кредитом

Державний кредит, як і будь-яка інша форма кредитних відносин, потребує контролю й управління. Це відноситься як до залучення позикових коштів, так і до їх погашення.

Під *управлінням державним кредитом* розуміють формування певного напрямку фінансової політики держави, пов'язаної з її діяльністю у якості позичальника, кредитора і гаранта.

Управління державним кредитом – це сукупність дій, пов'язаних з підготовкою до випуску і розміщення боргових зобов'язань держави, регулюванням ринку цінних паперів, обслуговуванням і погашенням державного боргу, наданням позик і гарантій.

У процесі управління державним кредитом вирішуються наступні завдання:

- ✓ формування мінімальної вартості боргу для позичальника;
- ✓ недопущення переповнення ринку державними борговими зобов'язаннями і відповідно різкого коливання їх курсу;
- ✓ ефективне використання залучених коштів і контроль за їх цільовим використанням;
- ✓ забезпечення своєчасності повернення кредитів.

Управління кредитом здійснюють державні органи управління, фінансово-кредитні інститути. Оперативне управління здійснюється, як правило, МФУ або Держказначейство.

8. Державний борг і управління ним

Існування державного кредиту, тобто використання державою у своїй фінансовій політиці залучення коштів на кредитній основі приводить до появи державного боргу. Державний борг має пряме відношення до державного бюджету, більше того, він виникає з фінансового явища, що має назву бюджетного дефіциту. Для подолання бюджетного дефіциту застосовуються наступні заходи: скорочення витрат бюджету, емісія, знаходження джерел додаткових доходів та позичання грошей. Останнє по суті уявляє собою держкредит.

Тому *державний борг* – це сума непогашеного державного кредиту, накопичена за час існування країни.

Розрізняють наступні види державного кредиту:

- *внутрішній* – заборгованість держави перед власними громадянами та організаціями;

- *зовнішній* – заборгованість держави кредиторам за межами країни;
- *капітальний борг* – сума випущених і непогашених боргових зобов'язань держави, включаючи нараховані проценти;
- *поточний борг* – сума заборгованості держави у поточному році та підлягаючих сплаті відсотків у цей період по всіх раніше випущених запозиченнях.

Економічні наслідки державного боргу можна звести до наступних моментів:

- ❖ необхідність обслуговувати зовнішній борг;
- ❖ борг призводить певною мірою до витіснення приватного капіталу, що може обмежити подальше зростання економіки;
- ❖ перерозподіл доходу на користь утримувачів державних цінних паперів;
- ❖ збільшення податків для сплати зростаючого державного боргу, що є стримуючим фактором економічної активності.

Тому виникає необхідність управління державним боргом. Під **управлінням державним боргом** розуміється сукупність заходів держави з погашення і регулювання суми державного кредиту, а також з залучення нових позикових коштів. Таким чином, воно полягає у забезпеченні платоспроможності держави. Це відноситься як до поточного, так і до капітального боргу. По відношенню до поточного боргу: слід забезпечити реальні джерела його погашення, тоді як для капітального боргу важливо встановити такі строки його погашення.

Погашення державних запозичень і виплата процентів по них виконується або з бюджетних коштів, або шляхом рефінансування (випуску нових запозичень для того, щоб погасити заборгованість за раніше випущеними запозиченнями).

Існують різні методи управління державним боргом:

- конверсія;
- консолідація;
- уніфікація;
- обмін облігацій за регресивним співвідношенням;
- відстрочка погашення боргу;
- анулювання боргу.

Конверсія – це зміна умов запозичення, що стосується доходності. Як правило, держава зменшує розмір виплачуваних

процентів по запозиченням через зміну ситуації на фінансовому ринку або погіршення свого фінансового стану.

Консолідація – це зміна умов запозичення, пов'язана зі строками дії (перетворення короткострокових зобов'язань на середньо та довгострокові). У окремих випадках може використовуватися і скорочення строків запозичення.

Уніфікація – це об'єднання декількох запозичень в одне, коли облігації раніше випущених декількох запозичень обмінюються на облігації нового запозичення. Уніфікація запозичення спрощує управління державним боргом. Вона може проводитися як окремо, так і разом з консолідацією.

Обмін облігацій за регресивним співвідношенням передбачає скорочення державного боргу. Здійснюється шляхом обміну декількох облігацій декількох попередніх запозичень на нову. Це економічно необґрунтований метод, оскільки уявляє собою не що інше, як часткову відмову держави від своїх зобов'язань.

Відстрочка погашення боргу означає перенесення строків погашення боргу. При цьому за час перенесення строків погашення запозичень виплата доходів не виконується.

Анулювання боргів передбачає повну відмову країни-боржника від своїх зобов'язань. Цей метод може бути обумовленим фінансовою безпорадністю держави (банкрутством) або політичними мотивами. У стандартній ситуації даний метод неможна розглядати як допустимий варіант (авторитет країни).

Комплекс заходів держави, пов'язаний з погашенням державного боргу, виплатою відсотків по ньому, уточненням та зміною умов погашення випущених запозичень називається **обслуговуванням боргу**.

Виплата відсотків, вигащів, коштів на погашення запозичень складає основну частину витрат на обслуговування державного боргу. Решта витрат – це витрати на виготовлення, пересилання, і реалізацію цінних паперів держави, проведенню тиражів погашення, вигащів та деякі інші витрати.

При обслуговуванні внутрішнього та зовнішнього боргу визначають такий показник, як **коефіцієнт обслуговування** (щодо зовнішнього боргу – це відношення усіх платежів за запозиченням до валютних надходжень країни, виражене у процентах). Сприятливим рівнем обслуговування державного боргу прийнято вважати значення цього показника 25 %. Обслуговування державного боргу і

управління ним здійснюється МФУ в порядку, погодженому з НБУ, через банківську систему країни шляхом проведення операцій з розміщення облігацій та інших цінних паперів, їх погашення та виплати доходів по них у вигляді процентів та в іншій формі.

Для фінансування витрат на обслуговування державного боргу держбюджетом України передбачаються відповідні статті. Граничні розміри державного боргу України, його структура, джерела та строки погашення встановлюють ВРУ одночасно із затвердженням держбюджету країни на наступний рік.

Контрольні запитання до теми 5

1. В чому полягає суспільне призначення доходів і видатків бюджету ?
2. За якими ознаками класифікують доходи бюджету ?
3. Які ознаки покладено в основу класифікації видатків бюджету ?
4. Назвіть і охарактеризуйте принципи бюджетного фінансування ?
5. Які є форми бюджетного фінансування ?
6. Які показники характеризують стан бюджету ?
7. Що таке бюджетний дефіцит і які існують джерела його погашення ?
8. У чому полягає економічна сутність та призначення державного кредиту ?
9. Які функції державного кредиту ?
10. Які існують види і форми державного кредиту ?
11. За якими ознаками класифікують державні позики ?
12. Які існують джерела погашення державних позик ?
13. Що таке державний борг ?
14. Які існують види державного боргу ?
15. Які переваги внутрішнього боргу над зовнішнім ?
16. Чи має державний борг економічно обґрунтовані межі ?
17. Як державний борг впливає на економічну безпеку держави ?
18. У чому полягає сутність управління державним боргом ?

Тестові завдання для практичних занять з теми 5

На основі опрацювання матеріалу з теми вирішити наступні тестові завдання:

Тест 1. Державний бюджет – це:

- а) сфера економічних відносин, де відбувається купівля-продаж фінансових ресурсів;
- б) фінансовий план доходів і витрат держави;

- в) грошові фонди, що знаходяться в руках держави;
- г) сукупність податків, стягнутих державою.

Тест 2. Основними функціями бюджету є:

- а) перерозподіл національного доходу та валового внутрішнього продукту;
- б) фінансове забезпечення соціальної політики;
- в) вдосконалення оподаткування;
- г) не має правильної відповіді.

Тест 3. Бюджетний процес охоплює такі стадії бюджетної діяльності:

- а) виявлення резервів, розгляд та затвердження бюджету, виконання бюджету, складання звіту про виконання бюджету;
- б) бюджетне планування, узгодження бюджету із загальною програмою фінансової стабілізації, виконання бюджету;
- в) складання проекту бюджету, розгляд та затвердження бюджету, виконання бюджету, складання звіту про виконання бюджету та його затвердження;
- г) складання проекту бюджету, виконання бюджету.

Тест 4. Головним методом перерозподілу національного доходу є:

- а) фінанси;
- б) позики;
- в) витрати держави;
- г) податки.

Тест 5. Бюджетна система України являє собою:

- а) єдиний централізований фонд фінансових ресурсів;
- б) децентралізовані регіональні фонди фінансових ресурсів;
- в) поєднання централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів;
- г) сукупність центральних та місцевих бюджетів.

Тест 6. Ким затверджується Державний бюджет ?

- а) Президентом України;
- б) Верховною Радою України;
- в) Національним банком України;
- г) Кабінетом Міністрів України.

Тест 7. Заключною стадією бюджетного процесу є:

- а) розгляд та затвердження бюджету;
- б) складання звіту про виконання бюджету;
- в) складання проекту бюджету;

г) виконання бюджету.

Тест 8. Державний кредит є:

- а) борговими зобов'язаннями держави в цілому;
- б) зобов'язаннями перед населенням;
- в) заборгованістю зовнішнім інвесторам;
- г) немає правильної відповіді.

Тест 9. Боргові зобов'язання держави не можуть бути оформлені у вигляді:

- а) акцій;
- б) облігацій внутрішніх та зовнішніх державних позик, казначейських зобов'язань;
- в) корпоративних облігацій;
- г) ощадних сертифікатів.

Тест 10. Який із методів не є методом управління державним боргом:

- а) фінансування;
- б) конверсія;
- в) консолідація;
- г) відстрочка погашення боргу.

Завдання для самостійної роботи з теми 5

Завдання 1. Скласти тематичний кросворд до теми.

Завдання 2. Вибрати з фінансового словника поняття, що розкривають зміст теми.

Завдання 3. Показати динаміку бюджетного дефіциту в Україні за роки самостійності.

ТЕМА 6. СТРАХУВАННЯ. СТРАХОВИЙ РИНОК

1. Організація страхування та характеристика страхових потоків

2. Галузі, форми та види страхування. Страховий ринок

1. Організація страхування та характеристика страхових потоків

Страхування – це система обмінно-перерозподільних відносин з приводу формування і використання страхового фонду для відшкодування збитків від непередбачуваних обставин або надання матеріальної допомоги окремим категоріям громадян.

З позицій цільового формування і використання страхових фондів – це перерозподільні відносини між тими суб'єктами, що

сплачували страхові внески, і тими, хто отримує відшкодування збитків. З погляду взаємовідносин окремих суб'єктів зі страховими компаніями – це плата за хеджування ризику (плата за спокій), тобто обмінні відносини. Розміщення коштів страхових фондів на фінансовому ринку відображає відносини з приводу торгівлі тимчасово вільними фінансовими ресурсами, тобто перерозподіл ресурсів між учасниками страхування та іншими суб'єктами фінансових відносин.

Організація страхової справи ґрунтується на виділенні суб'єктів страхування і форм страхових відносин. Основними суб'єктами страхування є страховик, страхувальник і застрахований.

Страховик – юридична особа – страхова компанія, яка діє на підставі відповідної ліцензії, беручи на себе зобов'язання щодо створення страхового фонду і виплати з нього страхового відшкодування.

За методом фінансової діяльності страховик є звичайною підприємницькою структурою, що діє на основі комерційного розрахунку. За предметом діяльності (фінансовими ресурсами) страховик є фінансовою інституцією.

Страхувальник – юридична чи фізична особа, яка на підставі відповідної угоди зі страховиком сплачує страхові внески до страхового фонду й отримує право на відшкодування збитків у разі настання страхового випадку.

Застрахований – юридична чи фізична особа, якій належить страхове відшкодування при настанні страхового випадку. Крім того, може виділятися такий суб'єкт, як **отримувач** страхового відшкодування в тих випадках, коли його не може отримати застрахований.

Відносини страхування є досить різноманітними. Як правило, вони є дво- чи тристоронніми. Двосторонні відносини складаються між страховиком і страхувальником, який водночас є і застрахованим. Тристоронні відносини виникають між страховиком, страхувальником і застрахованим.

В окремих випадках у страхових відносинах може брати участь кілька страховиків. Це засновується на двох формах страхових відносин: співстрахування і перестрахування. **Співстрахування** – це участь у страхуванні відразу кількох страховиків. **Перестрахування** – це передання договору страхування від одного страховика до іншого. У цих відносинах виділяються два суб'єкти:

перестраховувальник і перестраховик. **Перестраховувальник** – це страховик, який передає другому договір страхування, **перестраховик** – це страховик, який приймає договір страхування і зобов'язання з нього.

Страхові відносини охоплюють:

- страхові платежі;
- виплату страхового відшкодування;
- перестраховування;
- розміщення тимчасово вільних коштів на фінансовому ринку;
- отримання доходів від розміщення коштів на фінансовому ринку.

Страхові платежі – це перерахування одноразово чи поетапно коштів страхувальником страховику. Вони є джерелом формування як страхового фонду, так і доходів страхових компаній. Внесення страхових платежів здійснюється на основі страхових тарифів – розміру плати з одиниці страхової суми. **Страховий тариф** (брутто-ставка) складається з двох частин – нетто-ставки та навантаження. **Нетто-ставка** відображає ту частину тарифу, яка призначена для виплати страхового відшкодування. Вона залежить від загальних розмірів страхового відшкодування (визначається на основі статистичних досліджень про кількість страхових подій і середню вартість відшкодування на одну подію) та кількості страхувальників, охоплених цим видом страхування. **Навантаження** відображає витрати страховика, пов'язані з проведенням страхування, та його прибуток.

Страхове відшкодування – це виплата страховиком застрахованому (або отримувачу) повної чи часткової суми збитків. Розмір страхового відшкодування залежить від двох чинників – страхової суми і страхового збитку. **Страхова сума** характеризує масштаби даної страхової операції, тобто на яку суму застраховано той чи інший об'єкт. Ця сума визначається, з одного боку, вартісною оцінкою об'єкта страхування, а з іншого – можливостями і побажаннями страхувальника. Відношення страхової суми до вартісної оцінки об'єкта страхування характеризує **страхове забезпечення**, яке не може перевищувати 100%. **Страховий збиток** являє собою вартісну оцінку заподіяних застрахованому втрат.

Існують різні системи визначення розміру страхового відшкодування. Основними є методи повної і пропорційної відповідальності. При **повній** відповідальності страховика страхове

відшкодування виплачується в розмірі заподіяних збитків, але не більше страхової суми. При пропорційній системі відповідальність розподіляється між страховиком і застрахованим у пропорції, яка відображає співвідношення між страховою сумою і вартісною оцінкою об'єкта страхування.

Перестраховання, як правило, не супроводжується грошовими потоками, пов'язаними з переміщенням коштів страхового фонду між двома страховиками. У взаємовідносинах між перестраховальником і перестраховиком складаються грошові потоки, що характеризують фінансові відносини між ними з приводу купівлі-продажу договорів страхування. Як правило, вони здійснюються у формі комісійної плати.

Взаємовідносини з фінансовим ринком характеризують розміщення на ньому тимчасово вільних коштів страхових фондів і отримання від цього доходів. Ці доходи розподіляються на дві частини. Одна з них формує доходи страхових компаній і становить певну частину їхнього прибутку. Друга частина спрямовується безпосередньо на формування страхових фондів. Вона характеризує здешевлення страхування для страхувальників за рахунок використання їхніх коштів (страхових платежів) на фінансовому ринку. Це важлива складова раціонального й ефективного використання фінансових ресурсів країни в цілому.

Страхові відносини між суб'єктами страхування і грошові потоки регулюються відповідними угодами між страховиком і страхувальником, які мають юридичну силу. Документ, який засвідчує факт страхування, називається **страховим полісом (свідоцтвом)**. Він видається страховиком після сплати страхового внеску (разового чи першого). У страховому полісі вказуються об'єкт і вид страхування, строки дії договору і страхові випадки. Розрізняють терміни «страховий випадок» і «страхова подія». **Страховий випадок** – це можлива подія, настання якої може спричинити збитки. Вона характеризує певний ризик, від якого і здійснюється страхування. **Страхова подія** являє собою подію, що фактично настала. Вона має бути офіційно зареєстрована. Тобто страховий випадок – це можлива подія, а страхова подія – це та, що відбулася.

2. Галузі, форми та види страхування. Страховий ринок

Страхування являє собою досить розгалужену систему відносин. Воно структурується за галузями, формами і видами. Галузева

класифікація страхування здійснюється за об'єктами страхування. Виділення окремих видів характеризує деталізацію об'єктів страхування. Форми організації страхування вказують на їх правову основу: обов'язкове чи добровільне.

Об'єктом *майнового страхування* є рухоме та нерухоме майно юридичних і фізичних осіб.

Об'єкти *особового страхування* – це життя та здоров'я громадян. Видами особового страхування є змішане страхування життя (об'єктами виступають одночасно життя і здоров'я), страхування дітей, весільне страхування тощо. Особове страхування виконує дві функції: страхову та нагромаджувальну. **Страхова функція** передбачає відшкодування втрат у разі настання страхової події. **Нагромаджувальна** полягає в тому, що після закінчення строку дії страхового договору, застрахованому виплачується страхова сума.

У системі *соціального страхування* об'єктами страхування є працездатність і працевлаштування. Страхування працездатності здійснюється на випадок її постійної чи тимчасової втрати, а страхування працевлаштування – на випадок безробіття. Соціальне страхування має обов'язковий і добровільний характер. Обов'язкове страхування реалізується через загальнодержавні цільові фонди: пенсійний, соціального страхування, страхування на випадок безробіття. Функції страховика тут виконує держава в особі уповноважених органів, страхувальників – роботодавці й працюючі за наймом громадяни, застрахованими є громадяни.

У разі *страхування відповідальності* об'єктом є зобов'язання застрахованої особи виплатити відшкодування за завдані збитки третім особам. Найпоширеніший вид його – страхування громадянської відповідальності водіїв автотранспортних засобів. Крім того, об'єктом страхування може бути професійна відповідальність для осіб окремих професій, які своїми діями чи неналежним виконанням своїх обов'язків можуть спричинити збитки своїм клієнтам.

Об'єкт *страхування ризиків* – недоотриманий прибуток чи збитки при здійсненні певних господарських і фінансових операцій, які є ризикованими. Це ризики, пов'язані з кредитними і заставними операціями, з біржовими угодами, депозитними вкладками юридичних і фізичних осіб, втратами від коливання валютних курсів тощо. Ця галузь страхування особливо важлива в умовах ринкової економіки, пов'язаної з безліччю підприємницьких ризиків.

Сукупність страхових компаній і послуг, що ними надаються, формують **страховий ринок**. Товаром цього ринку є страхова послуга – конкретний вид страхування. Страхові компанії, як правило, спеціалізуються на одній-двох галузях страхування. При цьому перелік їх страхових послуг та ціни на них різняться, що є предметом конкуренції. Як і на будь-якому ринку, наявність певних послуг визначається попитом на них, а ціна – урівноваженістю попиту і пропозиції.

Крім безпосередніх суб'єктів страхування, на страховому ринку діють страхові посередники – агенти і брокери. **Страхові агенти** укладають угоди страхування зі страхувальниками від імені страховика. **Страхові брокери**, також виконуючи функції укладення угод, діють від імені страхувальника, підбираючи йому найвигідніші умови і надійні страхові компанії.

Функціонування страхового ринку пов'язане з такими поняттями, як страхове поле і страховий портфель. **Страхове поле** – це наявність потенційних страхувальників з певного виду страхування. Страхове поле визначає потенційні масштаби страхування. **Страховий портфель** являє собою сукупність укладених певною компанією угод як з окремого виду страхування, так і з усіх видів. Страховий портфель характеризує діяльність кожної компанії на ринку. Мета – сформувати якомога більший страховий портфель, адже це збільшує доходи і здешевлює страхування.

Контрольні запитання до теми 6

1. У чому економічна сутність страхування ?
2. Які функції властиві страхуванню ?
3. Хто є суб'єктами страхування ?
4. Що включають страхові відносини ?
5. У яких формах створюються страхові фонди ?
6. В яких формах може проводитись страхування ?
7. Що виступає об'єктом страхування в особистому і медичному страхуванні?
8. Що таке страховий ринок ?
9. Що являють собою страхове поле і страховий портфель ?

Тестові завдання для практичних занять з теми 6

На основі опрацювання матеріалу з теми вирішити наступні тестові завдання:

Тест 1. Хеджування ризику – це..

- а) плата за спокій;
- б) плата за бенкет;
- в) плата за радість;
- г) немає правильної відповіді.

Тест 2. Перестраховання – це процес:

- а) передачі відповідальності страховика на обговорених умовах іншому страховику;
- б) страхування фінансово-кредитних ризиків;
- в) страхування відповідальності позичальника за неповернення позики;
- г) немає правильної відповіді.

Тест 3. Можлива подія, настання якої може спричинити збитки:

- а) страховий випадок;
- б) страхування;
- в) страхова подія;
- г) страховий збиток.

Тест 4. Подія, що фактично настала:

- а) страховий випадок;
- б) страхування;
- в) страхова подія;
- г) страховий збиток.

Тест 5. Які з вказаних видів страхування є обов'язковими ?

- а) страхування майна державних сільськогосподарських підприємств;
- б) страхування пасажирів на міських маршрутах;
- в) страхування життя;
- г) страхування майна.

Тест 6. Особове страхування виконує такі функції:

- а) страхова і нагромаджувальна;
- б) фіскальна і регулююча;
- в) контрольна і розподільна;
- г) страхова і контрольна.

Тест 7. Страхові посередники – це :

- а) агенти і брокери;
- б) диверсанти і агенти;
- в) диверсанти і брокери;
- г) мерчендайзери і брокери.

Тест 8. Сукупність укладених певною компанією угод як з окремого виду страхування, так і з усіх видів:

- а) страховий портфель;
- б) страхова сумка;
- в) страховий пакет;
- г) страховий капелюх.

Тест 9. Наявність потенційних страхувальників з певного виду страхування:

- а) страховий портфель;
- б) страхове поле;
- в) страховий майдан;
- г) страховий капелюх.

Тест 10. Розмір плати з одиниці страхової суми називається:

- а) страховий платіж;
- б) страховий тариф;
- в) страхове відшкодування;
- г) страхова сума.

Завдання для самостійної роботи з теми 6

Завдання 1. Скласти тематичний кросворд до теми.

Завдання 2. Вибрати з фінансового словника поняття, що розкривають зміст теми.

Завдання 3. Показати вплив страхування на економіку держави.

ТЕМА 7. ФІНАНСОВИЙ РИНОК

- 1. Складові елементи та грошові потоки фінансового ринку*
- 2. Кредитний ринок*
- 3. Ринок цінних паперів*

1. Складові елементи та грошові потоки фінансового ринку

Фінансовий ринок – це сукупність обмінно-перерозподільних відносин, пов'язаних з процесами купівлі-продажу фінансових ресурсів, необхідних для здійснення виробничої та фінансової діяльності.

Відносини обміну пов'язані з переданням одним суб'єктом іншому за відповідну плату (проценти, дивіденди, дисконтні скидки тощо) права на тимчасове чи постійне використання фінансових ресурсів. Таке передання може здійснюватись прямо чи через фінансових посередників (комерційні банки, інвестиційні фонди та ін.). При безпосередніх взаємовідносинах операції з купівлі-продажу ресурсів відображають як відносини обміну (передання права використання), так і перерозподілу цих ресурсів між власником і

користувачем. При участі у торгівлі фінансових посередників відносини з ними продавців і покупців ресурсів є відносинами обміну, а перехід ресурсів від власника до користувача – відносинами перерозподілу.

Фінансовий ринок виконує надзвичайно важливі функції в ринковій економіці. Він є забезпечуючою структурою, насамперед для фінансів суб'єктів господарювання, які є базовою сферою фінансової системи. Їх фінансова діяльність розпочинається з формування ресурсів. Призначення фінансового ринку полягає в забезпеченні підприємствам належних умов для залучення необхідних коштів і продажу тимчасово вільних ресурсів. Таким чином, підприємства на фінансовому, як і на інших ринках, практично рівнозначні, як у ролі покупця, так і продавця ресурсів.

Роль фінансового ринку щодо двох інших суб'єктів фінансових відносин – держави і фізичних осіб – дещо інша. Держава використовує фінансовий ринок переважно для формування своїх доходів на позиковій основі, хоча певною мірою бере участь і у формуванні його ресурсного потенціалу. Тобто її місце у ролі покупця значно вагоміше, ніж у ролі продавця. Фізичні особи, навпаки, більше продають тимчасово вільні кошти, ніж позичають їх, хоча споживчий кредит у сучасних умовах також досить поширений.

Функціонування грошового ринку у вузькому розумінні ґрунтується на забезпеченні юридичних і фізичних осіб грошима як засобом обігу, а точніше обміну. Обсяг цього ринку визначається кількістю грошей в обігу, а його структура – співвідношенням різних грошових агрегатів. Головне призначення грошового ринку полягає у забезпеченні збалансованості грошової маси з вартісною оцінкою товарів і послуг – грошей в обігу має бути саме стільки, скільки їх необхідно. Основне завдання в організації функціонування цього ринку полягає у забезпеченні оптимальної структури грошової маси та її кругообігу. Саме грошовий ринок насамперед є сферою здійснення монетарної політики, з допомогою якої держава забезпечує свій вплив на соціально-економічний розвиток. У *широкому розумінні* грошовий ринок включає всі аспекти використання грошей, у тому числі як засобу нагромаджень і платежу – саме в цьому сегменті він пересікається із фінансовим ринком.

Один із сегментів грошового ринку у його вузькому розумінні – це *валютний ринок*, на якому предметом торгівлі є іноземна валюта. Операції купівлі-продажу здійснюються з різними цілями. Суб'єкти

підприємницької діяльності купують валюту для проведення міжнародних розрахунків. Комерційні банки здійснюють валютні операції як за дорученням клієнтів, так і з метою отримання доходів (валютні спекуляції). Центральні банки можуть здійснювати як комерційні операції з іноземною валютою, так і валютні інтервенції. Водночас валютний ринок не належить до фінансового, оскільки предметом торгівлі є тут гроші (іноземна валюта) насамперед як засіб обігу. Валютний ринок також розглядається як важлива складова міжнародних фінансів, що забезпечує обмін валют та встановлення валютних курсів.

Функціонування фінансового ринку має забезпечити потреби суб'єктів підприємницької діяльності та фінансових інституцій фінансовими ресурсами. Цей ринок ґрунтується на функціях грошей як засобу нагромадження та платежу. Якщо грошовий ринок та його структура мають сприяти товарообміну, то фінансовий повинен забезпечити концентрацію фінансових ресурсів і вільний доступ до них усіх суб'єктів, керуючись загальними законами ринкової економіки, насамперед конкуренції як між продавцями і між покупцями, так і продавця з покупцем. Товаром на цьому ринку є фінансові ресурси, які після їх придбання (купівлі) надходять у постійне чи тимчасове користування, а ціною – плата за їх використання.

Торгівля фінансовими ресурсами може здійснюватись у різних формах і різними методами, що визначає розгалуженість і різноманітність фінансового ринку. Його структуризація здійснюється за двома основними ознаками: формою ресурсів та організацією торгівлі ними. I. За формою фінансових ресурсів фінансовий ринок поділяється на ринок грошей і ринок капіталів.

Ринок грошей являє собою ринок короткострокових боргових зобов'язань, сферу, де їх можна купити. Їх придбання тут здійснюється тільки у тимчасове користування. Товаром на цьому ринку є гроші, ціною – проценти за кредит. Він певною мірою виходить за межі фінансового ринку, оскільки купувати гроші можна як фінансові ресурси, так і для покриття певних витрат, наприклад державних. Звичайно, оскільки чітку грань між такими фінансовими операціями провести досить складно, то недоречно й ускладнювати питання із сутнісним наповненням ринку грошей – віднесемо до нього усі операції з їх купівлі-продажу.

Ринок капіталів, який складається з ринку фінансових інструментів, що відображають права власності, і довгострокових боргових зобов'язань, являє собою сферу торгівлі не тільки грошима, а й правами власності. На ньому фінансові ресурси купуються з метою постійного або тривалого використання. Як правило, ринок капіталів ототожнюється з фондовим. Загалом це досить логічно, адже тривалий термін використання довго- і середньострокових позичок наближає їх за характером використання до власного капіталу. Водночас цілком обґрунтованим є поділ ринку капіталів на *фондовий* (купівля ресурсів з переданням прав власності на фонди) та *довго- і середньострокових позичок*. Ціною ресурсів на ринку капіталів є дивіденди та курсові різниці, а також проценти за довгостроковими позиками.

II. За організацією торгівлі фінансовий ринок поділяється на кредитний та ринок цінних паперів. *Кредитний* охоплює ту частину фінансового ринку, яка функціонує на основі укладення кредитних угод. Він має договірний характер. *Ринок цінних паперів* являє собою особливу форму торгівлі фінансовими ресурсами, яка опосередковується випуском та обігом цінних паперів.

Грошові потоки, що відображають функціонування фінансового ринку, характеризуються досить складними схемами руху фінансових ресурсів. На кредитному ринку центром концентрації і координації руху грошових потоків є комерційний банк. На ринку цінних паперів центром торгівлі ними і відповідно ключовим суб'єктом цього ринку є фондова біржа.

Грошові потоки комерційного банку як основного суб'єкта управління позичковим фондом, включають три групи фінансових відносин: формування і використання позичкового фонду, здійснення розрахунків, взаємовідносини з ринком цінних паперів. Взаємовідносини у сфері ринку грошей і, відповідно, грошові потоки мають двосторонній характер. Вхідні потоки банків відображають процес формування позичкового фонду, погашення заборгованості з виданих кредитів і сплату процентів за користування ними. Вихідні потоки охоплюють видачу позичок, повернення залучених банком коштів і сплату процентів за їх використання. Грошові потоки комерційних банків, що відображають розрахунково-касове обслуговування клієнтів, являють собою переміщення грошових коштів між окремими суб'єктами і не належать до потоків кредитного ринку. Крім взаємовідносин з клієнтами, у комерційного банку

виділяються внутрішні грошові потоки фінансового ринку. Це залучення ресурсів на ринку цінних паперів та інвестування коштів у цінні папери інших емітентів, а також взаємовідносини на міжбанківському ринку.

Ключовими суб'єктами ринку цінних паперів є емітенти, які випускають цінні папери, та інвестори, що їх купують. Грошові потоки щодо залучення ресурсів спрямовані в бік емітента. Вони можуть бути прямими – від інвестора до емітента – і опосередкованими – через фондову біржу та інших фінансових посередників – інституційних інвесторів, які можуть мати прямі взаємовідносини з емітентом, а можуть працювати і через фондову біржу.

Фондова біржа, будучи центром торгівлі цінними паперами, координує рух грошових потоків на цьому ринку. Разом з тим ефективність використання фінансових ресурсів забезпечується не через систему комерційного розрахунку (на відміну від банків, біржа не має ні власних ресурсів, ні ресурсів, якими вона може розпоряджатись), а через індикативну функцію – котирування акцій та інших цінних паперів на ринку.

Ринок фінансових послуг являє собою сферу різноманітних послуг, що надаються суб'єктам фінансових відносин – підприємницьким структурам, державі і громадянам – у процесі їх фінансової діяльності. Ключовими суб'єктами цього ринку є різні фінансові інституції та організації, що надають відповідні послуги. Ці послуги можна об'єднати у три групи: фінансове посередництво; страхування; консалтинг, аудит та інформаційні послуги.

Фінансове посередництво, яке є першим сегментом ринку фінансових послуг, відображає відносини, які складаються на фінансовому ринку у процесі руху фінансових ресурсів і грошових коштів. Функціонування більшої частини фінансового ринку забезпечують фінансові посередники, які здійснюють, з одного боку, мобілізацію тимчасово вільних ресурсів, а з іншого – їх продаж. Ця частина повністю належить до ринку фінансових послуг.

Страховання з погляду ринку фінансових послуг є сукупністю фінансових послуг з приводу формування колективних страхових фондів і фінансового відшкодування різних втрат і збитків. При цьому страхові компанії можуть розглядатись і як виробники страхових послуг, і як фінансові посередники. їх фінансове посередництво здійснюється у двох напрямках. По-перше, між

страхувальниками і застрахованими у процесі перерозподілу коштів страхових фондів. По-друге, між страхувальниками і споживачами фінансових ресурсів при їх розміщенні на фінансовому ринку. Сукупність страховиків і страхових послуг формує страховий ринок, який є другим сегментом ринку фінансових послуг.

Консалтинг, аудит та інформаційні послуги складають специфічний сегмент ринку фінансових послуг. Вони не пов'язані безпосередньо з рухом фінансових ресурсів чи формуванням доходів та здійсненням витрат і видатків. Водночас їх призначення полягає у наданні таких послуг, що сприяють указаним процесам. Ці послуги можуть надаватись у різних сферах діяльності. Безумовно, до ринку фінансових послуг належать ті, що надаються у сфері фінансової діяльності.

Фінансовий консалтинг являє собою сукупність консультаційних послуг, що передують фінансовим операціям чи надаються у процесі їх здійснення. Функціонування консалтингових фірм ґрунтується на високому професіоналізмі їх працівників, які можуть допомогти мінімізувати вартість залучених фінансових ресурсів, оптимізувати їх розміщення, сприяти максимізації доходів і прибутку, мінімізації податкового навантаження тощо.

Аудиторські послуги пов'язані з незалежною перевіркою фінансової діяльності і фінансової звітності окремих суб'єктів, тобто вони надаються після здійснення фінансових операцій. Аудиторські послуги надаються двом сторонам. По-перше, самому суб'єкту, якому дуже важлива незалежна оцінка його діяльності. По-друге, тим суб'єктам, які вступають з ним у фінансові взаємовідносини і для яких також дуже важливо мати об'єктивну й достовірну оцінку його діяльності і фінансового стану. Наявність незалежного аудиторського контролю є певним стабілізуючим чинником функціонування фінансової системи у цілому.

Інформаційні послуги полягають у наданні певної фінансової та нефінансової інформації тим чи іншим суб'єктам, необхідної їм для прийняття рішень у сфері фінансової діяльності. Правильність управлінських рішень залежить від своєчасного отримання повної та достовірної інформації. В умовах інформаційного суспільства наявність інформації перетворюється у ключовий чинник розвитку. Функцію надання первинної інформації виконують інформаційні агенції.

2. Кредитний ринок

Кредитний ринок як історично, так і за його значущістю та вагою є основною складовою фінансового ринку. По-перше, він забезпечує найшвидший доступ до ресурсів. Випуск в обіг цінних паперів і мобілізація з їх допомогою ресурсів потребує певного часу, тоді як кредит можна отримати у досить стислі терміни – протягом кількох днів. Така перевага дуже важлива як з погляду фінансового забезпечення потреб окремих суб'єктів, так і з позицій функціонування усієї фінансової системи. По-друге, переваги кредитного ринку випливають із функціонального потенціалу основних суб'єктів цього ринку – комерційних банків, які не тільки опосередковують рух фінансових ресурсів, а й певною мірою продукують їх. Так, централізація фінансових ресурсів у інституційних інвесторів на фондовому ринку є лише проміжним кроком у їх переміщенні до суб'єктів господарювання, де після придбання вони будуть використовуватись як власні. Це дуже важливі структури, які призначені для централізації окремих роздрібнених, часто незначних за розмірами, коштів та для їх раціонального розміщення. Однак їх роль, хоча і важлива, проте істотно обмежена, бо вони – лише фінансові посередники.

Кредит як форма фінансових відносин відображає перерозподільні відносини з приводу використання на поворотній і платній основі тимчасово вільних фінансових ресурсів. Він поділяється на комерційний і банківський.

Комерційний кредит відображає відносини купівлі-продажу між суб'єктами господарювання з відстрочкою платежу. Він оформляється борговим зобов'язанням – векселем.

Банківський кредит являє собою форму взаємовідносин між позичальниками і спеціалізованими кредитними установами, сукупність яких становить кредитну систему. Остання охоплює банківську систему та сукупність небанківських кредитних установ (квазібанки – майже банки). Банки виконують широкий спектр операцій, забезпечуючи рух грошових потоків і функціонування грошового ринку та ринку грошей. Квазібанки поділяються на дві групи. Першу складають фінансові інституції банківського профілю з обмеженим колом банківських операцій (лізингові й факторингові компанії, кредитні спілки і товариства, ломбарди, товариства взаємного кредитування, розрахункові (клірингові) центри). До другої групи належать фінансові інституції небанківського

спрямування, які, маючи певні фінансові ресурси, здійснюють кредитні операції (страхові компанії, інвестиційні компанії і фонди, пенсійні фонди, фінансові компанії).

Комерційні банки є головними інституціями банківської системи та ринку грошей. Основними їх функціями є акумуляція тимчасово вільних коштів і здійснення розрахунково-касового обслуговування та кредитування юридичних і фізичних осіб. За сферою діяльності, яка визначає місце банку на грошовому ринку, комерційні банки поділяються на універсальні й спеціалізовані. Універсальні банки здійснюють усі види банківських операцій для будь-яких клієнтів. Спеціалізовані концентрують свою діяльність на певних напрямках. Виділяються такі напрями спеціалізації: функціональна (ощадні, іпотечні, інвестиційні, інноваційні, клірингові та інші банки), галузева (агропромислові, соціального розвитку, будівельні, енергетичні й інші банки), за клієнтурою (кооперативні, комунальні, страхові, споживчого кредиту тощо). За територіальною ознакою розрізняють регіональні, міжрегіональні та міжнародні банки.

Джерелами формування ресурсів комерційного банку є власний капітал банку, цільові надходження, залучені та запозичені кошти. Цільові надходження – це кошти, які банк використовує за дорученням, наприклад на фінансування бюджетних капітальних вкладень чи обслуговування кредитних ліній інших банків. Залучені кошти являють собою залишки на поточних рахунках клієнтів, депозитні вклади і сертифікати, випущені облігації і векселі, а запозичені – ресурси, що куплені у центральному банку та на міжбанківському ринку. Власні ресурси є стабілізуючою основою діяльності банків і створюються з огляду на необхідність забезпечення їх надійності.

Розміщення ресурсів комерційного банку характеризується залишками коштів, вкладеннями та резервами. Залишки коштів і резерви призначені для забезпечення надійності функціонування банківської системи. Вкладення ресурсів здійснюється банком з метою отримання доходу. Саме вони відображають діяльність банку на фінансовому ринку.

Основним напрямом вкладення ресурсів банку є кредитування. Це одна з основних форм торгівлі фінансовими ресурсами, яка виникла в сиву давнину і не втратила свого значення на фінансовому ринку досі, хоча значного розвитку і поширення набули й інші форми

торгівлі. Кредитування ґрунтується на принципах поворотності, терміновості, платності та забезпеченості позичок.

Принцип *поворотності* означає, що фінансові ресурси надаються позичальникові тільки у тимчасове користування.

Принцип *терміновості* передбачає визначення термінів повернення кредитів.

Принцип *платності* означає встановлення плати у вигляді процентів за користування кредитами.

Принцип *забезпеченості* позичок передбачає встановлення форм відшкодування збитків банків (і, по суті, всієї фінансової системи) у разі неповернення кредитів.

Важливим напрямом розміщення ресурсів комерційного банку є *вкладення в цінні папери* – акції та облігації державних позик і казначейські векселі. Придбання акцій характеризує участь банків не тільки у фінансовому забезпеченні діяльності підприємств, а й у прямому управлінні їх діяльністю. Злиття промислового і фінансового капіталу веде до утворення фінансово-промислових груп. Придбання облігацій і казначейських векселів за своєю сутністю є кредитними операціями, які тільки організаційно відрізняються від звичайного кредитування.

Одним з напрямів вкладання ресурсів комерційного банку є валютний ділінг і факторинг. *Валютний ділінг* – це операції купівлі-продажу валют, метою яких є отримання прибутку від різниці у валютних курсах на різних валютних ринках. Ці операції можуть бути досить прибутковими. Однак для їх проведення необхідна значна сума ресурсів, яка б давала змогу на незначних курсових різницях отримувати достатні доходи. *Факторингові операції* являють собою перевідступлення за певну плату підприємством банку своєї дебіторської заборгованості.

Певна частина ресурсів комерційного банку спрямовується на формування резервних фондів. Це зужує кредитний потенціал банку, але водночас забезпечує високі гарантії відшкодування втрат при невиконанні зобов'язань клієнтами банку і виконання банком своїх зобов'язань перед клієнтами.

3. Ринок цінних паперів

Ринок цінних паперів складається з акцій, облігацій, казначейських векселів, депозитних та інвестиційних сертифікатів, комерційних паперів, що є інструментами даного ринку. Певною мірою до цінних паперів належить комерційний вексель, однак його

слід розглядати насамперед як інструмент комерційного кредиту. Крім того, є так звані деривативи – похідні інструменти (опціони, ф'ючерси та ін.), які відображають різні види контрактів з торгівлі цінними паперами. У зв'язку з цим, як правило, розрізняють ринок цінних паперів і ринок похідних інструментів. Однак останній за своїм змістом не відображає самостійних фінансових ресурсів, а показує форми і методи торгівлі ними.

Акція являє собою документ, який засвідчує право на певну частину власності акціонерного товариства і дає право на отримання доходу від неї у вигляді дивідендів. Існують різні види акцій, які визначають різні права їх власників: прості й привілейовані; іменні та на пред'явника; паперові та електронні; номінальні та без номіналу; платні та преміальні; з вільним та обмеженим обігом.

Проста акція дає право голосу (за принципом: одна акція – один голос), однак не гарантує отримання дивідендів. Розмір дивідендів залежить від обсягів отриманого прибутку та відповідних рішень акціонерів. **Привілейовані акції** надають певні переваги їх власникам, насамперед у правах на отримання доходу. Як правило, ці переваги виражаються у фіксованому проценті дивідендів, які виплачуються незалежно від отриманого прибутку. Разом з тим власники привілейованих акцій здебільшого позбавляються права голосу.

Іменна акція передбачає її закріплення за певним власником, який вказується на акції. При цьому ведеться книга обліку, в якій фіксуються всі власники акцій та реквізити належних їм акцій. Продаж чи передання іменної акції іншому власникові фіксується відповідними записом чи заміною акції. **Акція на пред'явника** не передбачає фіксації її власника, її перехід від одного власника до іншого не вимагає ніякого оформлення.

Паперові акції являють собою цінні папери, які емітуються з дотриманням певних вимог щодо їх оформлення і друкування. Друкування акцій можуть здійснювати тільки уповноважені організації з дотриманням вимог щодо їх захисту від підробки. При цьому іменні акції мають найнадійніший захист, оскільки ведеться книга реєстрації. **Електронні акції** існують у вигляді записів на файлах у комп'ютерах. Облік акцій ведеться в депозитарії.

Номінальні акції являють собою цінні папери, на яких зазначається їх номінальна вартість. В окремих випадках вона може не вказуватись, тобто це акція без номіналу. **Платні акції** – це акції,

що купуються під час їх випуску. **Преміальні акції** пов'язані з капіталізацією нагромадженого нерозподіленого прибутку. Вони розподіляються між акціонерами пропорційно кількості придбаних ними платних акцій. **Акції з вільним обігом** можуть без будь-яких обмежень переходити від одного власника до іншого. **Акції з обмеженим обігом** або взагалі не можуть переходити до іншого власника, або тільки в обмежених, наперед визначених випадках.

Облігація являє собою боргове зобов'язання позичальника перед кредитором, яке оформляється не кредитною угодою, а продажем-купівлею спеціального цінного паперу. Існують різні види акцій залежно від емітента, способу виплати доходу, термінів, на які вона випускається, умов обігу та надійності.

Залежно від емітента, тобто того, хто їх випускає, облігації поділяються на державні, місцеві, інституційні, у тому числі корпоративні.

Державні облігації випускають центральні органи управління. Як правило, емітентом є Міністерство фінансів. Залучені кошти спрямовуються на покриття бюджетного дефіциту чи на фінансування певних інвестиційних проектів. **Облігації місцевих позик** випускають місцеві органи управління. **Інституційні облігації** випускаються суб'єктами підприємницької діяльності, фінансовими компаніями, **корпоративні** – акціонерними товариствами.

Залежно від способу виплати доходу розрізняють процентні, дисконтні й конвертовані облігації. **Процентні облігації** передбачають виплату доходу у вигляді річного процента, що встановлюється до номінальної вартості. **За дисконтними** дохід формується у вигляді різниці між номінальною вартістю і цінами купівлі. **Конвертовані облігації** передбачають не виплату доходу, а обмін їх на нові. При цьому номінальна вартість придбаних облігацій збільшується, тобто дохід утворюється за рахунок різниці між номінальною вартістю нових і попередніх облігацій.

За термінами випуску розрізняють строкові, безстрокові та облігації з правом дострокового погашення. **Строкові** випускаються на певні терміни, які не можуть змінюватись. Залежно від тривалості періоду вони поділяються на **короткострокові** (до одного–двох років), **середньострокові** (до п'яти років) та **довгострокові** (понад п'ять–десять років). Слід зазначити, що в кожній країні існує свій підхід до визначення термінів розмежування облігацій на коротко-, середньо- і довгострокові. **Безстрокові облігації** не передбачають

визначення термінів їх випуску. **Облігації з правом довгострокового погашення** передбачають право емітента на довгострокове погашення.

За умовами обігу облігації, як і акції, поділяються на дві групи: з вільним і обмеженим обігом залежно від прав на їх перехід від одного до іншого власника.

За надійністю облігації поділяються на забезпечені та незабезпечені. **Забезпечені облігації** передбачають гарантії їх погашення і виплати доходу з дотриманням установлених строків. Забезпеченням таких облігацій може бути нерухоме майно, земля, державні цінні папери тощо. Об'єкти і фонди забезпечення вказуються при випуску забезпечених облігацій. **Незабезпечені облігації** не передбачають встановлення їх забезпечення, на що вказується в умовах випуску. Державні облігації незалежно від того, вказуються чи ні об'єкти і форми їх забезпечення, завжди вважаються забезпеченими, оскільки держава не може збанкрутувати і завжди має достатні ресурси.

Казначейський вексель є формою боргового зобов'язання держави. На відміну від державних облігацій, казначейські векселі випускаються на строк, як правило, до одного року під покриття бюджетного дефіциту з виплатою доходу у вигляді дисконту.

Депозитний сертифікат є формою боргового зобов'язання комерційного банку. Мобілізація ресурсів банком на певний, наперед визначений період, може здійснюватись шляхом відкриття депозитних вкладів і випуску депозитних сертифікатів. Перевагою сертифікатів є можливість їх продажу, тобто досить висока ліквідність.

Інвестиційний сертифікат являє собою цінний папір, який випускається інституційними інвесторами для мобілізації коштів з метою їх наступного вкладення в цінні папери.

Комерційні папери випускаються відомими компаніями з метою мобілізації позичкових коштів на більш дешевих умовах, ніж банківський кредит. Вони не мають ніякого забезпечення і випускаються на пред'явника строком до одного року. Доходи за комерційними паперами виплачуються, як правило, у вигляді дисконту.

Функціонування ринку цінних паперів забезпечується його суб'єктами – емітентами, інвесторами, посередниками, фондовою біржею.

Емітент – це юридична особа, чи уповноважений державою орган, який здійснює випуск цінних паперів в обіг.

Інвестор – це юридична чи фізична особа, а в окремих випадках держава, яка, купуючи цінні папери певного емітента, вкладає (інвестує) кошти в його діяльність.

Посередники виконують роль сполучної ланки між емітентом та інвестором. З одного боку, вони виконують посередницькі функції стосовно емітента, проводячи операції з випуску і розміщення цінних паперів на ринку, їх реєстрації і зберігання. З іншого боку, вони надають послуги інвесторам у придбанні цінних паперів, виходячи з побажань інвестора стосовно дохідності й надійності вкладень.

Посередники на фінансовому ринку поділяються на фінансових, якими є інституційні інвестори, та обслуговуючих – реєстратори, депозитарії та ін. *Інституційні інвестори* розглядаються як колективні інвестори на ринку цінних паперів, які централізують фінансові ресурси індивідуальних інвесторів. Видами *фінансових посередників* є інвестиційні фонди, трасти і компанії. Вони мобілізують кошти шляхом випуску власних цінних паперів – інвестиційних сертифікатів.

Інвестиційні фонди і трасти здійснюють тільки мобілізацію коштів. Розміщення коштів проводять спеціальні компанії – інвестиційні керуючі, а зберігання забезпечують депозитарії. Інвестиційні фонди укладають з інвестиційними керуючими угоди щодо здійснення інвестиційної діяльності, а трасти довіряють інвестиційним керуючим мобілізовані кошти. Як правило, трасти створюються на певний термін і здійснюють тільки один випуск сертифікатів. Після їх погашення вони закриваються. Інвестиційні фонди діють тривалий період. Вони є двох типів – відкриті й закриті. Відкриті здійснюють випуск і погашення інвестиційних сертифікатів на постійній основі. Закриті здійснюють разовий випуск сертифікатів і не погашають їх на першу вимогу власника. *Інвестиційні компанії*, на відміну від фондів і трастів, здійснюють розміщення мобілізованих коштів самостійно. їх інвестиційні сертифікати можуть виставлятися на продаж на фондових біржах.

Обслуговуючі посередники на ринку цінних паперів належать до його інфраструктури. Вони не беруть участі у мобілізації і розміщенні фінансових ресурсів, але сприяють цим процесам. *Реєстратори* надають послуги щодо ведення реєстру власників іменних цінних паперів, а *депозитарії* – зі збереження і (або) обміну

прав власності на цінні папери та обслуговують угоди, пов'язані з рухом цінних паперів. Ці незалежні від емітентів та інвесторів посередники забезпечують надійне функціонування ринку цінних паперів.

Фондова біржа є особливим посередником на ринку цінних паперів, будучи центром торгівлі ними. Вона виконує три основні функції – посередницьку, індикативну та регулятивну. Сутність *посередницької функції* полягає в тому, що фондова біржа створює достатні й всебічні умови для торгівлі цінними паперами емітентам, інвесторам та фінансовим посередникам. Торговельні угоди на біржі укладають брокери. Вони діють від імені своїх клієнтів-інвесторів, емітентів чи фінансових посередників, купуючи чи продаючи цінні папери. При цьому права власності на куплені цінні папери чи отримані від їх реалізації гроші належать клієнтам. Дохід брокера формується за рахунок комісійних від укладених угод. Крім того, у торгівлі на біржі беруть участь дилери. Вони купують через брокерів цінні папери з метою їх наступного перепродажу. їх дохід формується за рахунок різниці в цінах купівлі й продажу цінних паперів.

Індикативна функція фондової біржі полягає в оцінці вартості й привабливості цінних паперів. Саме на біржі проводиться котирування цінних паперів, яке дає інформацію інвесторам про вартісну і якісну оцінку цінних паперів та динаміку їх розвитку.

Регулятивна функція фондової біржі виражається в організації торгівлі цінними паперами. Вона встановлює вимоги до емітентів, які виставляють свої цінні папери на біржові торги, правила укладення і виконання угод, механізм контролю за діяльністю суб'єктів біржової торгівлі. Біржі здійснюють контроль за фінансовим станом емітентів. Вони мають право на отримання та перевірку інформації про їх діяльність.

Ринок цінних паперів структурується за двома ознаками: стадіями та місцем торгівлі. За стадіями торгівлі розрізняють первинний та вторинний ринки. *Первинний ринок* являє собою випуск цінних паперів в обіг, який здійснюється на основі оголошення про емісію. Торгівля ведеться між емітентами, з одного боку, та інвесторами і фінансовими посередниками – з іншого. *Вторинний ринок* характеризується операціями перепродажу цінних паперів, які здійснюються між окремими інвесторами, інвесторами і фінансовими посередниками та між фінансовими посередниками.

За місцем торгівлі ринок цінних паперів поділяється на біржовий та позабіржовий. *Біржовий* включає угоди, що укладаються на фондовій біржі, й охоплює насамперед вторинний ринок, хоча в окремих випадках і первинне розміщення цінних паперів може здійснюватись через фондову біржу. *Позабіржовий ринок* охоплює угоди, які укладаються і здійснюються поза біржою. Він пов'язаний насамперед з первинним ринком, однак позабіржові операції можуть здійснюватись і на вторинному ринку.

Контрольні запитання до теми 7

1. В чому полягає економічна сутність фінансового ринку ?
2. Що являє собою фінансовий ринок з організаційної сторони ?
3. Які існують складові фінансового ринку ?
4. За якими ознаками структурується фінансовий ринок ?
5. Що являє собою ринок грошей ?
6. Що таке фондовий ринок ?
7. У чому полягає призначення первинного і вторинного фондового ринку ?
8. Які інструменти використовуються на ринку цінних паперів ?
9. Як класифікуються акції ?
10. Як класифікуються облігації ?
11. Які суб'єкти функціонують на ринку цінних паперів ?
12. Що являють собою інституційні інвестори ?
13. Які функції фінансових посередників ?
14. Які функції виконує фондова біржа ?
15. Що таке ринок фінансових послуг і хто є його учасниками ?

Тестові завдання для практичних занять з теми 7

На основі опрацювання матеріалу з теми вирішити наступні тестові завдання:

Тест 1. Фінансовий ринок являє собою:

- а) сукупність всіх грошових ресурсів країни, що знаходяться на рахунках банківських установ;
- б) сукупність всіх грошових ресурсів країни, що знаходяться в обігу;
- в) сукупність економічних відносин, що виникають у процесі купівлі-продажу, розподілу та перерозподілу фінансових активів;
- г) ринок цінних паперів.

Тест 2. За формою фінансових ресурсів фондовий ринок поділяють на:

- а) біржовий та позабіржовий;
- б) вертикальний та горизонтальний;
- в) ринок грошей та ринок капіталу;
- г) ринок цінних паперів та кредитний ринок.

Тест 3. На фондовій біржі відбуваються торги:

- а) матеріальними цінностями;
- б) цінними паперами;
- в) транспортними засобами;
- г) дорогоцінними металами.

Тест 4. Валютні цінності – це:

- а) офіційні запаси іноземної валюти в центральному банку та інших фінансово-кредитних установах країни;
- б) гроші іноземних держав та інші золотовалютні резерви;
- в) цінності, стосовно яких валютним законодавством країни встановлені обмеження щодо режиму обігу на території цієї держави;
- г) дорогоцінні метали.

Тест 5. Здатність валюти обмінюватися на інші валюти – це:

- а) валютний курс;
- б) конвертованість валюти;
- в) валютний паритет;
- г) валютний кошик.

Тест 6. До боргових цінних паперів не відносяться:

- а) акції;
- б) облігації;
- в) ощадні сертифікати;
- г) векселі.

Тест 7. Валютний курс – це:

- а) ціна, яку платять у власній валюті за одиницю іноземної валюти;
- б) курсове співвідношення при перерахунку цін та грошових сум із однієї валюти в іншу;
- в) курс, при якому попит і пропозиція валюти збігаються;
- г) всі відповіді вірні.

Тест 8. Фінансовий ринок включає в себе:

- а) ринок цінних паперів;
- б) ринок банківських позичок;
- в) грошовий ринок;
- г) всі відповіді вірні.

Тест 9. Учасниками ринку цінних паперів є:

- а) кредитор і позичальник;
- б) емітент та інвестор;
- в) страховик і страхувальник;
- г) покупець і продавець валюти.

Тест 10. Офіційний курс гривні до вільноконвертованих валют встановлюється:

- а) за результатами торгів на Українській міжбанківській валютній біржі;
- б) на основі курсів, що реально складаються на міжбанківському валютному ринку;
- в) на основі попиту і пропозиції на грошовому ринку;
- г) немає правильної відповіді.

Завдання для самостійної роботи з теми 7

Завдання 1. Скласти тематичний кросворд до теми.

Завдання 2. Вибрати з фінансового словника поняття, що розкривають зміст теми.

Завдання 3. Охарактеризувати основні перспективи розвитку фінансового ринку.

ТЕМА 8. ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

1. Фінансові відносини суб'єктів господарювання та організація їх фінансової діяльності

2. Методи організації фінансової діяльності підприємств

3. Фінансові ресурси підприємств та джерела їх формування

4. Формування фінансових результатів суб'єктів господарювання

1. Фінансові відносини суб'єктів господарювання та організація їх фінансової діяльності

Фінанси підприємств призначені для забезпечення їх виробничої діяльності. Стрижневою основою фінансів підприємств є формування фінансових ресурсів та отримання і розподіл доходів з метою забезпечення відтворення виробництва. Вони виконують роль сполучної ланки між окремими циклами відтворювального процесу.

Фінанси підприємств – це сукупність обмінно-розподільних відносин, що виникають на підприємстві в процесі формування, розміщення і використання фінансових ресурсів, здійснення витрат, отримання і розподілу доходів.

Фінансові відносини підприємств відображаються в грошових потоках, які характеризують їх різноманітні й різнобічні взаємозв'язки.

До зовнішніх фінансових відносин підприємства входять:

а) *відносини обміну:*

➤ взаємовідносини між суб'єктами господарювання, у вигляді розрахунків з постачальниками і покупцями;

б) *відносини розподілу:*

➤ взаємовідносини з бюджетом: платежі та асигнування;

➤ взаємовідносини з фондами цільового призначення: внески і надходження;

➤ взаємовідносини зі страховими компаніями: страхові платежі й страхове відшкодування;

➤ взаємовідносини з банками: відкриття та ведення рахунків, зберігання коштів на депозитах, отримання і погашення кредитів, отримання і сплата процентів тощо;

➤ взаємовідносини з інституціями фінансового ринку: розміщення власних цінних паперів та інвестування тимчасово вільних коштів;

➤ взаємовідносини з галузевими і корпоративними органами: внески у централізовані фонди і надходження з них.

Внутрішні фінансові відносини підприємства мають розподільний характер і включають:

➤ розподіл доходу і формування прибутку;

➤ розподіл чистого прибутку та його використання;

➤ формування та використання амортизаційних відрахувань;

➤ утворення та використання фондів підприємств.

В основі фінансової діяльності підприємств лежить здійснення витрат і формування доходів. Витрати забезпечуються за рахунок фінансових ресурсів, які перебувають у розпорядженні підприємств. Підсумки фінансової діяльності відображаються у фінансових результатах – прибутках чи збитках. У такий спосіб формується ланцюг, що відображає механізм фінансової діяльності підприємств: фінансові ресурси → витрати → доходи → фінансові результати → збільшення (зменшення) фінансових ресурсів.

Фінансові ресурси – це суми коштів, спрямованих в основні та оборотні засоби підприємства. Вони характеризують фінансовий потенціал, тобто можливості підприємства у проведенні витрат з метою отримання доходу. Фінансові ресурси поряд з трудовими і

матеріальними ресурсами є важливою складовою ресурсної забезпеченості підприємств.

Фінансові ресурси класифікуються за такими ознаками: за кругообігом; за використанням; за правом власності.

За кругообігом розрізняють *початкові* фінансові ресурси, тобто ті, з якими підприємство починає свою діяльність і які концентруються у статутному фонді, і *прирощені* – отримані підприємством у результаті його діяльності у формі чистого доходу – прибутку.

За характером використання виділяють *матеріалізовані* фінансові ресурси – вкладені в основні засоби, які постійно забезпечують виробничий процес, і ті, що *перебувають в обігу*, обслуговуючи окремий виробничий цикл – оборотні кошти. Оскільки основні засоби постійно зношуються, то для їх оновлення встановлені амортизаційні відрахування, що є формою цільових фінансових ресурсів.

За правом власності фінансові ресурси поділяють на *власні кошти* підприємницької структури (залежно від форми власності це приватний, пайовий чи акціонерний капітал), *надані безоплатно державою* з бюджету чи фондів цільового призначення або корпоративними формуваннями з централізованих фондів та *позичені* – отримані кредити.

Конкретними видами фінансових ресурсів, які перебувають у розпорядженні підприємств, є: амортизаційні відрахування, оборотні кошти, прибуток, бюджетні асигнування, надходження з цільових фондів, надходження з централізованих корпоративних фондів, кредити. Водночас треба зазначити, що прибуток, бюджетні асигнування, надходження з цільових і корпоративних фондів – це не стільки ресурси, скільки джерела їх формування. Вони можуть бути спрямовані як на забезпечення потреб виробництва, так і на невиробничі потреби.

Витрати і доходи як фінансові категорії тісно взаємозв'язані між собою. *Витрати* підприємства відбивають у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах вартісну оцінку господарської діяльності (підготовка, організація, здійснення виробництва та реалізація продукції, робіт, послуг), фінансової і соціальної діяльності. *Доходи* – це загальна сума надходжень, отриманих від цих видів діяльності у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах.

Витрати підприємства розглядаються за такими ознаками: напрямками і джерелами фінансування, характером списання.

За напрямками фінансування виділяють витрати на:

- виробництво і реалізацію продукції (робіт, послуг);
- відтворення основних засобів;
- операційні заходи;
- соціальні цілі.

За джерелами фінансування витрати поділяються на:

- забезпечені власними фінансовими ресурсами;
- покриті залученими позичковими коштами;
- здійснені за рахунок наданих коштів.

За характером списання розрізняють витрати, що відшкодовуються:

- за рахунок валових витрат (собівартості);
- за рахунок прибутку.

До валових витрат належать ті витрати підприємства, без яких процес виробництва і реалізації просто неможливий або дуже ускладнений. За рахунок прибутку здійснюються витрати, які сприяють діяльності й розвитку підприємства.

Доходи є об'єктом розподільних відносин. Вони поділяються на чотири групи:

- від виробничої діяльності;
- від реалізації майна;
- від фінансової діяльності;
- від перерозподілу через фінансову систему.

Основою формування доходів у суспільстві є доходи першої групи. Решта доходів так чи інакше відображають їх перерозподіл.

Фінансові результати – це зіставлення регламентованих податковим законодавством валових доходів і валових витрат. Перевищення валових доходів над валовими витратами становить прибуток, зворотне явище характеризує збиток. Прибуток є метою підприємницької діяльності й водночас джерелом витрат на розвиток виробництва.

2. Методи організації фінансової діяльності підприємств

Фінансова діяльність підприємств може бути організована трьома методами, а саме:

- ✓ комерційний розрахунок;
- ✓ неприбуткова діяльність;

- ✓ кошторисне фінансування.

Відмінність між окремими методами полягає у схемі організації фінансової діяльності, тобто у встановленні взаємозалежності між фінансовими ресурсами і джерелами їх формування, доходами, витратами і фінансовими результатами.

Основний метод фінансової діяльності – комерційний розрахунок. Визначальну роль у формуванні фінансових ресурсів при цьому методі відіграють власні кошти, котрі покривають значну частину витрат, а також є забезпеченням отриманих кредитів. Бюджетні асигнування і надходження з цільових та централізованих фондів виконують допоміжну роль, а збалансування потреб у фінансових ресурсах здійснюється за допомогою кредиту. Метою діяльності є отримання прибутку.

Комерційний розрахунок є раціональним і високоефективним методом фінансової діяльності. Він спонукає підприємство до пошуку достатніх і дешевих фінансових ресурсів, раціонального їх розміщення, мінімізації витрат і максимізації доходів та прибутку.

Комерційний розрахунок ґрунтується на таких принципах:

- ❖ повна господарська і юридична відокремленість;
- ❖ самоокупність;
- ❖ прибутковість;
- ❖ самофінансування;
- ❖ фінансова відповідальність.

Необхідність установаження *повної господарської і юридичної відокремленості* впливає з вимоги чіткої визначеності щодо прав власності на фінансові ресурси, повноважень у визначенні оптимальних напрямів їх розміщення та відповідальності за використання залучених ресурсів. Господарська відокремленість дає змогу самостійно приймати рішення з питань виробничої і фінансової діяльності. Юридична відокремленість проявляється в наданні прав юридичної особи, яка має відповідну адресу, рахунки в банках та самостійний баланс, з допомогою якого визначають фінансові результати.

Самоокупність є другим за значенням принципом у системі комерційного розрахунку. Вона означає покриття витрат на просте відтворення виробництва за рахунок отриманих доходів. Погашення залучених кредитів і сплата процентів здійснюється за рахунок отриманих доходів чи відповідного матеріального забезпечення позичок. Принцип самоокупності означає, що фінансова діяльність

підприємства ґрунтується на такому вкладенні коштів, яке обов'язково має окупитись, тобто забезпечується стабільний кругообіг фінансових ресурсів.

У фінансовій практиці розрізняють повну і часткову самоокупність. *Повна самоокупність* означає повне покриття витрат за рахунок отриманих доходів. При *частковій самоокупності* отримані доходи покривають лише частину здійснених витрат.

Прибутковість, яка є логічним продовженням принципу самоокупності, означає, що отримані доходи мають не тільки покрити проведені витрати, а й сформувані прибуток. Прибуток відіграє надзвичайно важливу роль. По-перше, це мета підприємницької діяльності, чистий дохід власників підприємства. По-друге, це критерій ефективності діяльності підприємства. По-третє, прибуток є основним джерелом нарощування фінансових ресурсів і розширення виробництва.

Самофінансування передбачає покриття витрат на розвиток виробництва за рахунок отриманого прибутку та залучених кредитів, які, у свою чергу, також погашаються за рахунок прибутку. Цей принцип забезпечує раціональне використання зароблених і залучених фінансових ресурсів, адже мета самофінансування полягає не в тому, щоб просто самостійно витратити певну суму коштів, а в тому, щоб отримати певний ефект. Результатом такого вкладення коштів має бути приріст прибутку.

Фінансова відповідальність є підсумковим принципом комерційного розрахунку і забезпечує його дійовість. Сутність цього принципу полягає в тому, що підприємство несе повну відповідальність за фінансові результати своєї діяльності.

Неприбуткова діяльність у цілому організована на такій самій основі, як і комерційний розрахунок, але за децю обмеженою схемою. Специфічною ознакою формування фінансових ресурсів є те, що досить часто воно здійснюється за рахунок спонсорських та інших надходжень, насамперед від засновників. Цей метод організації фінансової діяльності не передбачає принципу прибутковості. Головна мета функціонування неприбуткових підприємств, організацій та установ – забезпечення певних потреб суспільства, а не отримання прибутку.

Неприбуткова діяльність ґрунтується на таких принципах:

- ❖ господарська і юридична відособленість;
- ❖ самоокупність;

❖ фінансова відповідальність.

Стосовно господарської і юридичної відособленості слід зазначити, що в цілому вона достатня для самостійного ведення фінансової діяльності. Разом з тим є певні обмеження. По-перше, з боку засновників, які визначають характер і напрями діяльності. По-друге, з боку держави, яка може регламентувати рівень витрат. Адже важливе не тільки встановлення самоокупності, а й рівня, на якому вона досягається. Рівень витрат повинен забезпечити доступність товарів і послуг.

Кошторисне фінансування полягає у забезпеченні витрат за рахунок зовнішнього фінансування. Воно може здійснюватися за двома напрямками: з бюджету і з централізованих фондів корпоративних об'єднань чи фондів підприємств. Установи, які фінансуються з бюджету на основі кошторису, називаються бюджетними. На внутрішньому кошторисному фінансуванні перебувають відособлені підрозділи підприємств і організацій, як правило, соціального призначення.

Кошторисне фінансування здійснюється за такими принципами:

- ❖ плановість;
- ❖ цільовий характер виділених коштів;
- ❖ виділення коштів залежно від фактичних показників діяльності установи;
- ❖ підзвітність.

Плановість означає, що фінансування здійснюється на підставі й у межах установленого плану. Плановим документом є кошторис (звідси і назва методу). Кошторис – це документ, у якому розраховані й затверджені планові витрати на відповідний плановий період (місяць, квартал, рік) чи відповідні заходи.

Сутність *цільового характеру* кошторисного фінансування полягає в тому, що виділені кошти можуть бути спрямовані тільки на цілі, передбачені кошторисом. При цьому в окремих випадках може надаватися право певного перерозподілу коштів між окремими статтями.

Виділення коштів залежно від фактичних показників діяльності установи означає, що фінансування здійснюється за кошторисом, однак виходячи не з планових, а з фактичних значень оперативних показників. Отже, фінансування здійснюється не автоматично за планом, а з урахуванням реальних потреб.

Підзвітність передбачає звітність організацій і установ, що перебувають на кошторисному фінансуванні, перед фінансуючими організаціями. При цьому встановлена відповідальність за порушення принципів і правил кошторисного фінансування.

3. Фінансові ресурси підприємств та джерела їх формування

Початкові фінансові ресурси, які формують статутний фонд, спрямовуються в основні та оборотні фонди. У процесі використання основних фондів формується такий вид фінансових ресурсів, як амортизаційні відрахування. Забезпечення формування оборотних фондів здійснюється за рахунок оборотних коштів.

Амортизаційні відрахування являють собою специфічний вид цільових фінансових ресурсів. У кругообігу коштів вони відображають перенесену на готову продукцію вартість основних засобів, їх знос у процесі експлуатації. З цих позицій – це витрати підприємства в даному виробничому циклі. Водночас у виручці від реалізації ця сума розглядається як цільовий дохід, призначений для простого відтворення основних засобів. Саме з цих позицій амортизаційні відрахування є фінансовими ресурсами підприємства, призначеними для відтворення зношених у процесі виробництва основних засобів. По суті це поетапне повернення початкових фінансових ресурсів, вкладених в основні засоби, які можуть використовуватись у поточному році.

Амортизація нараховується за встановленими нормативами, які мають враховувати фізичний та моральний знос основних засобів. Відомо два методи нарахування амортизації: рівномірне і прискорене. Рівномірне відрахування здійснюється за єдиним на весь період використання фондів нормативом. Прискорене списання полягає у застосуванні регресивної шкали, тобто нормативи поступово знижуються. При цьому основна частина амортизації списується за перші два–три роки. Такий підхід дає змогу досить повно врахувати моральне старіння устаткування та обладнання, яке є основним у сучасних умовах.

Оборотні кошти являють собою ту частину фінансових ресурсів, яка постійно перебуває в обігу. Вони спрямовуються на придбання сировини, основних і допоміжних матеріалів, напівфабрикатів та інших елементів виробничих запасів. Частина цих коштів перебуває у незавершеному виробництві та в готовій нереалізованій продукції. До них належать також залишки грошових коштів підприємства.

У процесі виробничої і фінансової діяльності підприємства заінтересовані у збереженні та ефективному використанні власних оборотних коштів. Збереження досягається за рахунок, по-перше, їх спрямування на придбання потрібних виробничих запасів, які використовуватимуться у виробничому процесі, а не осідатимуть на складі. По-друге, за рахунок недопущення використання оборотних коштів не за призначенням. Ефективність використання забезпечується насамперед високим рівнем обіговості.

Надані фінансові ресурси за характером використання подібні власним, оскільки після їх надходження вони переходять у розпорядження підприємства. Разом з тим існують певні обмеження, адже такі кошти мають здебільшого цільовий характер.

Бюджетні асигнування можуть надаватися підприємствам (як правило, державним) у таких формах:

- бюджетні інвестиції;
- бюджетні кредити;
- державні дотації;
- державні субсидії.

Бюджетні інвестиції являють собою виділення коштів на розвиток виробництва, насамперед у вигляді капітальних вкладень. Вони спрямовуються у пріоритетні галузі й проекти, які визначають розвиток економіки країни загалом.

Бюджетні кредити є формою фінансової допомоги підприємствам у разі скрутного фінансового стану. Вони відрізняються від банківських відносно невисоким рівнем процентних ставок.

Державні дотації – це виділення коштів з бюджету на покриття збитків підприємств, як правило, у тому разі, коли збитковість є наслідком певної політики держави, наприклад цінової.

Державні субсидії – це виділення коштів з бюджету суб'єктам підприємницької діяльності на вирішення певних завдань у межах різних державних програм.

Надходження з державних цільових фондів за своїм змістом ідентичні бюджетним асигнуванням. Вони здійснюються у формі державних інвестицій і субсидій, кредитів. Ці надані ресурси мають строго цільовий характер, котрий впливає із суті даних фондів.

Надходження з централізованих фондів відображають внутрішньокорпоративний перерозподіл фінансових ресурсів. Ці фонди створюються за рахунок прибутку структурних одиниць

корпоративного об'єднання, тобто за своєю сутністю – це перерозподіл чистого прибутку.

Кредити являють собою фінансові ресурси, які тимчасово перебувають у розпорядженні підприємств. Саме це визначає сферу їх використання – як правило, на тимчасові чи сезонні потреби, а також потреби, які мають циклічний характер.

Прибуток є формою фінансових ресурсів, прирощених (зароблених) підприємством у результаті його господарської діяльності. Він спрямовується насамперед на розвиток виробництва. Крім того, за рахунок прибутку здійснюються певні поточні затрати, які податкове законодавство не дозволяє відносити на валові витрати.

4. Формування фінансових результатів суб'єктів господарювання

Фінансовими результатами діяльності суб'єктів підприємництва є прибуток або збиток. Діяльність підприємств у сфері фінансових результатів спрямована на забезпечення отримання прибутку та його оптимальний розподіл і використання, а за наявності збитків – на встановлення їх причин та джерел покриття. Фінансові результати інтегровано відображають кількісні й якісні чинники діяльності підприємств. Управління формуванням та розподілом прибутку ґрунтується на впливі на нього через фактори, що визначають фінансові результати. Оскільки прибуток (чи збиток) є інтегрованим показником, то на нього впливають усі фактори діяльності підприємств. Залежно від рівня дії вони поділяються на макро- і мікроекономічні.

До *макроекономічних факторів* належать ті, що характеризують ситуацію на ринку, тобто збалансованість попиту і пропозиції. Діяльність підприємства починається з маркетингових досліджень з метою визначення його місця на ринку, прогнозування відповідних змін. Підприємство не може безпосередньо впливати на ці чинники, однак воно мусить максимально їх враховувати.

Мікроекономічні фактори відображають діяльність самого підприємства. Вони поділяються на дві групи: техніко-економічні та комплексні.

Система *техніко-економічних факторів* визначається характером і умовами формування прибутку в тій чи іншій галузі.

Таким чином виділяються три узагальнюючі фактори: обсяговий, ціновий і собівартісний. Обсяг продажу і ціна діють прямо пропорційно собівартість – обернено пропорційно. Ці фактори

впливають на фінансові результати як кожен окремо, так і сукупно. Їх сукупна дія відображається в інтегрованих факторах асортименту і структури продукції (послуг, робіт).

Вплив фактора асортименту проявляється в установленні певного набору товарів, робіт і послуг з різними цінами і собівартістю. Зрозуміло, що зміна одного товару на інший (з іншим рівнем прибутковості) веде до збільшення чи зменшення загальної маси прибутку. Звичайно, підприємство намагається випускати найбільш рентабельні товари з метою максимізації прибутку. Разом з тим необхідність утримувати певну нішу на ринку обумовлює випуск і менш рентабельних товарів.

Дія фактора структури за своїм характером подібна до впливу асортименту. Однак у даному разі змінюється не номенклатура товарів (робіт, послуг), а питома вага окремих з них у загальному випуску.

Прибуток чи збиток підприємств устанавлюється на підставі балансу. Фінансовий результат визначається як різниця між валовими доходами і валовими витратами. За економічним змістом він містить дві складові – прибуток від виробничої діяльності і прибуток (збиток) від фінансових операцій. Переважну частину становить прибуток від основної виробничої діяльності. Він формується за рахунок реалізації продукції (робіт, послуг) і залежить від двох чинників: суми прибутку у виробленій продукції і зміни частки прибутку у залишках нереалізованої продукції. Маса прибутку у виробленій продукції визначається трьома узагальнюючими показниками: обсяг виробництва, ціна, собівартість.

Обсяг виробництва залежить від трьох груп факторів, які характеризують складові елементи виробничого процесу, а саме: використання основних фондів, трудових і матеріальних ресурсів. З кожного напрямку виокремлюються два види факторів – екстенсивні та інтенсивні. Екстенсивними факторами є фондо- і матеріалозабезпеченість, чисельність працюючих, інтенсивними – фондо- і матеріаловіддача, продуктивність праці.

Ціна є визначальним фактором формування фінансових результатів. Вона залежить від внутрішніх та зовнішніх чинників. Внутрішнім чинником ціноутворення є собівартість одиниці продукції та рівень її рентабельності.

На *собівартість* впливають структурні й відповідні техніко-економічні фактори. Структурні фактори відображають складові

елементи собівартості: вартість сировини, матеріалів, напівфабрикатів; палива та енергії; заробітна плата та нарахування на неї; вартість утримання й експлуатації обладнання; накладні та інші витрати. Техніко-економічні фактори, які характеризують формування витрат з кожного елемента, включають місткість витрат (матеріаломісткість, енергомісткість, трудомісткість тощо) та їх вартість (ціни на матеріали, сировину, енергоносії, заробітна плата тощо). Місткість характеризується обсягом використання сировини, енергії, заробітної плати та інших елементів на виробництво одиниці відповідних товарів, робіт, послуг. Зменшення ємності витрат є основним чинником зниження собівартості, оскільки вартісний фактор є зовнішнім, хоча, звісна річ, підприємство обирає найвигідніші умови поставок.

Комплексні фактори відображають вплив певних тенденцій розвитку економіки на фінансові результати. Вони діють не самі по собі, а через окремі техніко-економічні фактори. Причому цей вплив може здійснюватись одночасно через кілька техніко-економічних факторів, тобто мати комплексний характер. До комплексних факторів, які впливають на прибуток, належать: технічне вдосконалення виробництва, підвищення його ефективності, поліпшення якості продукції.

Контрольні запитання до теми 8

1. У чому сутність фінансів господарських суб'єктів ?
2. Які функції фінансів підприємств ?
3. На яких принципах базується функціонування фінансів підприємницьких структур ?
4. Які фактори впливають на розмір доходу підприємства ?
5. Як розподіляється дохід підприємства ?
6. Що являють собою фінансові ресурси підприємства ?
7. Який склад власних і залучених фінансових ресурсів ?
8. Яким чином на організацію фінансів підприємства впливають організаційно-правові форми господарювання й галузева специфіка виробництва ?

Тестові завдання для практичних занять з теми 8

На основі опрацювання матеріалу з теми вирішити наступні тестові завдання:

Тест 1. Сума коштів, спрямованих в основні та оборотні засоби підприємства:

- а) капітал;
- б) фінансові ресурси;
- в) кредитні ресурси;
- г) гроші.

Тест 2. Фінанси підприємств – це:

а) сукупність обмінно-розподільних відносин, що виникають на підприємстві в процесі формування, розміщення і використання фінансових ресурсів, здійснення витрат, отримання і розподілу доходів;

б) накопичення підприємства на загальнодержавні цілі, фінансування виробничих витрат, соціальні витрати, матеріальне стимулювання робітників;

- в) кредитні ресурси;
- г) гроші.

Тест 3. До зовнішніх фінансових відносин підприємства не входять:

- а) відносини обміну;
- б) відносини контролю;
- в) відносини розподілу;
- г) вірної відповіді не має.

Тест 4. Внутрішні фінансові відносини підприємства не включають:

- а) розподіл доходу і формування прибутку;
- б) взаємовідносини з бюджетом;
- в) розподіл чистого прибутку та його використання;
- г) формування та використання амортизаційних відрахувань.

Тест 5. За кругообігом фінансові ресурси розрізняють:

- а) матеріалізовані і ті, що перебувають в обігу;
- б) початкові і прирощені;
- в) власні кошти і кошти, що надані безоплатно державою;
- г) позичені.

Тест 6. За характером використання фінансові ресурси розрізняють:

- а) матеріалізовані і ті, що перебувають в обігу;
- б) початкові і прирощені;
- в) власні кошти і кошти, що надані безоплатно державою;
- г) позичені.

Тест 7. За правом власності фінансові ресурси розрізняють:

- а) матеріалізовані і ті, що перебувають в обігу;

- б) початкові і прирощені;
- в) власні кошти і кошти, що надані безоплатно державою;
- г) позичені.

Тест 8. Основний метод фінансової діяльності – це:

- а) комерційний розрахунок;
- б) неприбуткова діяльність;
- в) кошторисне фінансування;
- г) бізнес-планування.

Тест 9. Комерційний розрахунок ґрунтується на таких принципах, окрім:

- а) самоокупність;
- б) прибутковість;
- в) фінансова відповідальність;
- г) самозміцнення.

Тест 10. Неприбуткова діяльність ґрунтується на таких принципах, окрім:

- а) самоокупність;
- б) прибутковість;
- в) фінансова відповідальність;
- г) господарська і юридична відособленість.

Завдання для самостійної роботи з теми 8

Завдання 1. Скласти тематичний кросворд до теми.

Завдання 2. Вибрати з фінансового словника поняття, що розкривають зміст теми.

Завдання 3. Скласти таблицю бюджетних асигнувань с.-г. підприємств за роки незалежності і проаналізувати.

ТЕМА 9. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ

- 1. Складові ланки та грошові потоки міжнародних фінансів*
- 2. Фінанси міжнародних організацій*
- 3. Фінанси міжнародних інституцій*

1. Складові ланки та грошові потоки міжнародних фінансів

Міжнародні фінансові відносини являють собою досить складну систему руху грошових потоків. Вони можуть бути згруповані за такими напрямками:

- взаємовідносини між суб'єктами господарювання різних країн;

- взаємовідносини держави з юридичними і фізичними особами інших країн;
- взаємовідносини держави з урядами інших країн та міжнародними організаціями;
- взаємовідносини держави і суб'єктів господарювання з міжнародними фінансовими інституціями.

У сфері міжнародних фінансів, крім національних суб'єктів – держави, підприємств і громадян, виділяються наднаціональні суб'єкти – міжнародні організації і міжнародні фінансові інституції. У зв'язку з цим міжнародні фінанси розглядаються у широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні вони охоплюють усі міжнародні грошові потоки, а у вузькому – міжнародну централізацію коштів і фінансових ресурсів. Розглядаючи міжнародні фінанси у широкому розумінні, у них виокремлюють міжнародні фінансові відносини та дві ланки міжнародних фінансів у їх вузькому розумінні, фінанси міжнародних організацій та міжнародні фінансові інституції.

Міжнародні фінанси – це сукупність обмінно-перерозподільних відносин, що виникають у зв'язку з рухом вартості між окремими країнами та у процесі формування і використання на світовому та регіональному рівнях централізованих грошових фондів.

Відносини обміну пов'язані з міжнародною торгівлею. Вони характеризують валютні надходження та валютні платежі, які відображаються у торговельному балансі, стан якого характеризує взаємоув'язок міжнародних грошових потоків. Позитивне сальдо відображає перевищення надходжень над платежами, що є передумовою забезпечення стабільності національної валюти, і навпаки. Відносини перерозподілу виникають у процесі формування і використання централізованих грошових фондів світових та регіональних міжнародних організацій і фінансових інституцій. При цьому існують країни-донори, у яких переважають внески до відповідних фондів, та країни-реципієнти, які отримують у різних формах фінансову допомогу за рахунок коштів централізованих фондів.

Міжнародні фінансові відносини виникають у зв'язку з рухом грошових потоків між національними суб'єктами різних країн:

- між підприємствами;
- між урядами країн;
- між громадянами й урядами.

Взаємовідносини між підприємствами складаються в процесі купівлі-продажу товарів. Ці взаємовідносини насамперед відображають фінанси суб'єктів господарювання. Однак, оскільки ці суб'єкти належать до різних країн, то дані взаємовідносини відображають рух грошових потоків між країнами. Забезпечення еквівалентності обміну досягається через установалення реального курсу валют. Відхилення курсу валют від реального співвідношення між валютами веде до міжнародного перерозподілу доходів і фінансових ресурсів.

Взаємовідносини між урядами різних країн виникають у сфері державного кредиту, коли одна країна є позичальником, інша – кредитором. Аналогічний характер мають взаємовідносини з урядом певної країни юридичних і фізичних осіб інших країн. За змістом ці всі відносини належать до державного кредиту, а за напрямом руху коштів – до міжнародних фінансових відносин.

Здійснення міжнародних фінансових відносин потребує купівлі-продажу необхідної для розрахунків валюти та визначення валютного курсу. Ці операції забезпечуються через спеціальний фінансовий інститут – валютний ринок, який є базовою ланкою сфери міжнародних фінансів.

Міжнародні фінанси (у вузькому розумінні) відображають діяльність міжнародних організацій і фінансових інституцій. Це наднаціональна надбудова, сутність якої полягає в концентрації доходів і фінансових ресурсів у певних узагальнених чи цільових фондах. Діяльність таких організацій, як і окремої держави, пов'язана з виконанням певних функцій, які визначаються їх статутами. Фінансове забезпечення виконання цих функцій здійснюється через фонди грошових коштів чи кредитних ресурсів, що формуються цими організаціями.

2. Фінанси міжнародних організацій

Фінансова діяльність міжнародних організацій пов'язана з формуванням і використанням їх бюджету та цільових фондів. Формування доходів здійснюється насамперед за рахунок внесків країн, що входять до складу даної організації. Кошти використовуються на основі затвердженого бюджету. Розглянемо фінанси провідних міжнародних організацій – ООН та ЄС.

Організація Об'єднаних Націй була заснована наприкінці Другої світової війни з метою підтримання миру. До сфер її діяльності також входять економічні, соціальні та гуманітарні

проблеми, права людини, охорона навколишнього природного середовища. Діяльність ООН здійснюється через її керівні органи та спеціалізовані організації. Бюджет ООН формується за рахунок внесків країн. Розмір внесків визначається залежно від рівня економічного розвитку країни. В основі розрахунків лежить норматив платежів, який залежить від обсягів ВВП даної країни.

За видатками бюджет ООН поділяється на дві частини: адміністративні та накладні витрати і програмні видатки. Адміністративні та накладні видатки нині становлять 38 %, програмні – 62 %. Поставлено завдання скоротити адміністративні витрати до 25 %, що дасть змогу вивільнені кошти спрямувати на соціально-економічні програми. Видатки бюджету ООН плануються в розрізі окремих підрозділів та організацій. При цьому також виділяються адміністративні й накладні витрати та кошториси на окремі програми, що виконуються даним підрозділом. Фінансування з бюджету ООН окремих країн здійснюється через реалізацію на їх території відповідних програм, а не у формі прямого виділення коштів.

Європейський Союз бере свій початок від створеного у 1957 р. з метою економічної співпраці Європейського економічного співтовариства. Було сформовано спільний ринок капіталів, товарів і послуг, скасовано митні бар'єри, здійснено уніфікацію податкового законодавства, створено європейську валютну систему. Розвиток інтеграційних процесів завершився проголошенням Європейського Союзу, до якого входять такі країни: Німеччина, Австрія, Данія, Бельгія, Франція, Голландія, Люксембург, Велика Британія, Швеція, Фінляндія, Португалія, Іспанія, Італія, Ірландія, Греція.

Бюджет ЄС формується за рахунок надходжень від країн Союзу. Усі доходи поділяються на дві групи: внески країн-членів та доходи бюджету ЄС. Внески кожної країни до бюджету визначаються залежно від рівня її економічного розвитку, який відображається у виробленому ВВП. Специфікою бюджету ЄС як ланки міжнародних фінансів є наявність власних доходів. До них належать, по-перше, мито і сільськогосподарські податки, якими обкладаються продукти, що імпортуються з країн, які не є членами Союзу. По-друге, важливе місце займає податок на додану вартість, який устанавлюється за єдиною для всіх країн ставкою відносно уніфікованого в усіх країнах об'єкта оподаткування (ставка податку не може перевищувати 1,4 %). Установлено ліміт бюджету ЄС – він не може перевищувати 1,2 % загального обсягу ВВП Союзу.

Видатки бюджету ЄС поділяються на **адміністративні** (близько 5 %) та **операційні** (до 95 %). Операційні видатки складаються з фінансування сільського господарства (до 50 %), структурних перетворень в економіці країн Союзу, наукових досліджень і освіти, зовнішньої діяльності (реструктуризація економіки країн Центральної і Східної Європи та підготовка їх до вступу в ЄС, надання технічної і гуманітарної допомоги тощо).

Бюджет ЄС розробляється Європейською комісією і затверджується Європейським парламентом. Виконує бюджет фінансове управління Європейської комісії, яке перебуває під подвійним контролем – з боку **Палати аудиторів і Європарламенту**. До складу Палати аудиторів входять 15 членів, які перевіряють надходження доходів і фінансування видатків.

3. Фінанси міжнародних інституцій

Міжнародні фінансові інституції поділяються на дві групи: **всесвітні** та **регіональні**. До **всесвітніх** належать Міжнародний валютний фонд (МВФ), група Світового банку та Банк міжнародних розрахунків. Регіональні створюються за континентальною ознакою: Європейський банк реконструкції та розвитку; Азіатський банк розвитку; Африканський банк розвитку; Міжамериканський банк розвитку та ін.

Міжнародний валютний фонд є провідною світовою фінансовою інституцією, яка має статус спеціалізованої установи ООН. Він був заснований на міжнародній конференції в Бреттон-Вудсі в 1944 р., а фінансові операції почав здійснювати з 1947 р. Основними цілями діяльності МВФ є сприяння розвитку міжнародної торгівлі й співробітництва у сфері валютного регулювання та надання кредитів у іноземній валюті для вирівнювання платіжних балансів країн – членів Фонду.

Капітал МВФ утворений за рахунок внесків країн – членів фонду. Станом на 1 січня 2001 р. членами МВФ була 181 країна, у тому числі з вересня 1992 р. – Україна. Розмір внеску кожної країни залежить від двох чинників: загального обсягу емітованих SDR та частки (позиції) даної країни у Фонді. Частка кожної країни залежить від рівня її економічного розвитку та її місця у світовій торгівлі. Після 11-го перегляду квот станом на 30 червня 1999 р. загальний обсяг квот становив 209,6 млрд SDR. Частка України дорівнює 0,65 %, а її квота – 1372 млн. SDR. Порівняно з початковим періодом членства України в МВФ її квота зросла (спочатку становила 997,3

млн. SDR), а частка знизилась з 0,686 до 0,65 %. Чверть внеску проводиться у вільноконвертованій валюті або в SDR, решта – в національній.

Кількість голосів кожної країни у Фонді визначається у такий спосіб: 250 голосів незалежно від розмірів квоти плюс один голос на кожні 100 тис. SDR квоти. При цьому Статут МВФ передбачає періодичний (не менше одного разу на п'ять років) загальний перегляд квот. Це пов'язано з тим, що змінюється як рівень розвитку окремих країн, так і їх місце у світовій торгівлі.

За необхідності, крім власного капіталу, МВФ може використовувати позичкові кошти. За статутом він може отримувати кошти в будь-якій валюті як від офіційних органів, так і на приватному ринку позичкових капіталів. Досі позики отримувались від казначейств та центральних банків країн – членів Фонду, а також від Швейцарії та Банку міжнародних розрахунків. З приватного ринку кошти не залучались.

Діяльність МВФ охоплює три основні напрями: кредитування з метою надання фінансової допомоги окремим країнам, у яких утворилось від'ємне сальдо платіжного балансу, регулювання міжнародних валютних відносин, постійний нагляд за світовою економікою. При цьому фінансові операції, які є основним напрямом діяльності, МВФ здійснює тільки з офіційними органами країн – членів Фонду.

Основну роль у фінансовій діяльності МВФ відіграють кредити на вирівнювання платіжного балансу. Використання окремих механізмів фінансування обумовлюється характером проблем з платіжним балансом. Виділення кредитів залежить від трьох основних чинників: потреби в ресурсах для вирівнювання платіжного балансу, квоти країни та виконання вимог Фонду. Механізм кредитування полягає в тому, що МВФ продає необхідну країні валюту за її національну валюту. Кошти надходять до центрального банку країни-позичальника і використовуються на формування валютних резервів.

Загалом система кредитування, що використовується МВФ, включає чотири форми: безпосереднє, поетапне, пільгове та спеціальне фінансування.

Безпосереднє фінансування прямо пов'язане із квотою кожної країни і здійснюється в межах її резервної і кредитної часток. Резервна частка становить (з певними корективами) 25 % квоти даної

країни, тобто ту частину, що внесена в іноземній валюті. У межах цієї частки кредити – резервні транші, видаються на першу вимогу країни без сплати процентів і комісійних. **Кредитна частка** становить повну величину квоти даної країни. Ця сума ділиться на чотири рівні частини, які становлять окремі кредитні транші. Надання кредитів обумовлюється виконанням країною певних політичних та економічних вимог з метою ліквідації негативного сальдо платіжного балансу.

Система *поетапного фінансування* використовується при більш суттєвих і триваліших проблемах з платіжним балансом у країни-позичальника і є наступним етапом її взаємовідносин з МВФ після безпосереднього фінансування. Поетапне фінансування здійснюється в межах граничних кредитних часток тієї чи іншої країни і включає механізми **резервних кредитів (stand-by)** та **розширеного фінансування**. Кредити «stand-by» були започатковані в 1952 р. і обумовлюються проблемами з платіжним балансом, що мають тимчасовий або циклічний характер. Вони видаються траншами на термін від 1,5 до 3 років під реалізацію програм макроекономічної стабілізації. Це основний механізм кредитування, що використовується в МВФ. Механізм розширеного фінансування, що почав діяти з 1974 р., пов'язаний із серйозними порушеннями рівноваги платіжного балансу, викликаними економічною кризою. Вони видаються, як правило, на термін до трьох років (в окремих випадках до чотирьох років) і супроводжуються більш жорсткими вимогами і контролем з боку МВФ до позичальника.

Механізми *пільгового фінансування* пов'язані з наданням на пільгових умовах кредитів країнам, що розвиваються, та найбіднішим країнам за умов хронічної кризи платіжного балансу. Вони включають фонд структурної перебудови та розширений фонд структурної перебудови. Позики з цих фондів надаються на дуже вигідних умовах – під 0,5 % річних на термін до 10 років.

Система *спеціального фінансування* використовується в особливих умовах і включає компенсаційне фінансування і фінансування у разі непередбачуваних обставин, фінансування буферних (резервних) запасів, фінансування зі скорочення і обслуговування зовнішнього боргу та фінансування системних трансформацій.

Другим основним напрямом діяльності МВФ є *регулювання валютних взаємовідносин*. У сучасних умовах, коли курси валют є

плаваючими, а не фіксованими, роль Фонду полягає в узгодженні валютної політики країн – членів Фонду. Насамперед кожна країна повинна, відповідно до статуту МВФ, співробітничати з Фондом та з іншими країнами для забезпечення і підтримання стабільних валютних курсів. Її економічна та фінансова політика має спрямовуватись на забезпечення економічного зростання при розумній стабільності цін. Неприпустимими є валютні маніпулювання з метою отримання певних переваг у міжнародній торгівлі. При цьому МВФ установлює певні валютні обмеження. Так, країни – члени Фонду не можуть без його згоди вводити обмеження за платежами і переказами з поточних міжнародних операцій, використовувати дискримінаційні валютні засоби, застосовувати систему кількох видів валютних курсів.

Будучи провідною міжнародною фінансовою інституцією, МВФ здійснює *постійний нагляд і спостереження за світовою економікою*. Він готує значний масив інформації як в цілому по світовій економіці, так і стосовно окремих країн. Щомісячний збірник фінансової статистики, що видається МВФ, охоплює дані про динаміку економічного зростання і цін, грошовий обіг, експорт та імпорт, стан платіжного балансу, величину офіційного золотого запасу, рівень валютних резервів, розміри зарубіжних інвестицій, динаміку валютних курсів та ін. Країни – члени Фонду зобов'язані без перешкод надавати всю необхідну інформацію.

Нагляд за макроекономічною та валютною політикою країн здійснюється насамперед з допомогою консультування. МВФ детально аналізує податкову, грошово-кредитну і валютну політику та стан платіжних балансів країн. На основі аналізу готується доповідь, у якій формулюються певні рекомендації країні щодо вироблення та коригування економічної, фінансової та валютної політики. Важливою формою нагляду є також публікація та всебічне обговорення доповіді «Світовий економічний огляд». На підставі аналізу наявної інформації розробляються середньо- строкові економічні прогнози, які дають можливість координувати макроекономічні політики країн – членів Фонду.

Група Світового банку, є другою за значенням інституцією у системі міжнародних фінансів. Вона включає до свого складу чотири міжнародні фінансові інституції: Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР); Міжнародну асоціацію розвитку (МАР); Міжнародну фінансову корпорацію (МФК) та Багатостороннє

агентство гарантування інвестицій (БАГІ) і спеціалізовану структуру – Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних конфліктів (МЦУІК).

Міжнародний банк реконструкції та розвитку заснований разом з МВФ у 1945 р. і почав функціонувати в 1946 р. Учасниками банку можуть бути лише країни – члени МВФ. Основною метою діяльності банку є сприяння розвитку економіки країн – членів МБРР шляхом надання довгострокових кредитів та гарантування приватних інвестицій. Спочатку ця діяльність була спрямована на країни, що зазнали втрат унаслідок Другої світової війни. Нині головним напрямом діяльності є країни, що розвиваються, та країни з перехідною економікою.

Джерелами ресурсів банку є:

- статутний капітал;
- залучення коштів шляхом випуску облігаційних позик;
- резервний фонд.

Статутний капітал сформовано за рахунок внесків країн-членів. Внески здійснюються шляхом підписки на акції в межах установлених квот. Квоти кожної країни визначаються відповідно до її економічного потенціалу, виходячи з її квоти в МВФ. Резервний фонд утворюється за рахунок банку.

Напрями діяльності МБРР визначаються його завданнями саме як банку реконструкції та розвитку. Кредитування здійснюється у двох формах – системні позики та інвестиційні кредити.

Системні позики надаються урядам окремих країн під програми макроекономічної стабілізації та інституційні зміни. Кошти не мають цільового призначення, вони надходять до бюджету і можуть використовуватись урядом на власний розсуд, у тому числі і на фінансування дефіциту бюджету. Отримання позик обумовлюється виконанням певних вимог. При їх невиконанні надання кредитів може бути призупинено.

Інвестиційні кредити видаються під конкретні інвестиційні проекти. Основними напрямками інвестиційного кредитування є галузі інфраструктури (енергетика, транспорт, зв'язок), а також сільське господарство, охорона здоров'я та освіта. Кредити видаються на термін до 20 років під гарантії урядів. МБРР може бути також гарантом за аналогічними довгостроковими кредитами комерційних банків. Для виділення кредитів МБРР вимагає від країни, що позичає кошти, інформацію про її фінансовий стан та про об'єкти

кредитування. Кредити надаються на основі пайової участі банку у фінансуванні певних об'єктів – до 30 % їх вартості.

Інші організації, що входять до групи Світового банку, спеціалізуються на певних напрямках діяльності. Так, **Міжнародна асоціація розвитку (МАР)** (заснована в 1960 р.) надає безпроцентні кредити найбільш біднішим країнам світу на термін до 50 років. Кошти МАР формуються за рахунок внесків економічно розвинених країн, тобто це інституція фактично прямого перерозподілу ресурсів на рівні світової економіки. Кредити спрямовуються на реалізацію проектів розвитку і програм перебудови економіки.

Міжнародна фінансова корпорація (МФК) надає кредити високорентабельним підприємствам країн, що розвиваються, причому, на відміну від МБРР, без гарантій урядів відповідних країн. Позики надаються на ринкових умовах, але більш пільгових, ніж, наприклад, комерційними банками. Кредитування здійснюється на засадах спільного фінансування – частка кредитів МФК не може перевищувати 20% вартості проекту. Крім того, МФК може здійснювати прямі інвестиції шляхом придбання пакету акцій, але не більше 35%. Однак вона ніколи не стає володарем найбільшого пакету акцій та не бере участі в управлінні акціонерним товариством. Ресурси МФК формуються за рахунок запозичень на міжнародних фінансових ринках (до 80%) та від МБРР.

Багатостороннє агентство гарантування інвестицій(БАГІ) було засновано в 1988 р. з метою сприяння країнам, що розвиваються, у залученні іноземних інвестицій на основі страхування інвесторів від таких специфічних ризиків, як війни і заворушення, націоналізація, зриви контрактів тощо. Тим самим воно сприяє діяльності як інституцій Світового банку, так і приватних інвесторів.

Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних конфліктів (МЦУІК), що був заснований у 1966 р., виконує функції з урегулювання спорів між урядами окремих країн та їх інвесторами. Сама наявність такої структури створює сприятливу основу для взаємодії групи Світового банку з його позичальниками.

Банк міжнародних розрахунків є першою в історії міжнародною фінансовою інституцією. Він був створений у 1930 р. Основне завдання банку полягає у налагодженні співробітництва між центральними банками провідних країн світу та здійсненням розрахунків між ними. Він виконує депозитно-кредитні функції, здійснює валютні операції та операції на фондовому ринку.

У Європі в межах ЄС функціонують Європейський центральний банк, Європейський інвестиційний банк і Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР).

Європейський центральний банк створений у зв'язку із впровадженням у 1999 р. єдиної європейської валюти – євро. Його завдання і функції загалом ідентичні функціям центральних банків. Насамперед, він є емісійним центром євро. Банк сформовано на базі Європейського банку валютного співробітництва, який був створений у 1973 р. у межах європейської валютної системи і виконував функції, аналогічні МВФ – надавав кредити країнам – членам ЄС на покриття дефіциту платіжного балансу.

Завданням *Європейського інвестиційного банку*, який був створений у 1958 р., є фінансування проектів, що мають регіональне, галузеве та загальноєвропейське значення. Кредити надаються терміном від 20 до 25 років. Пріоритетними є такі галузі інфраструктури, як енергетика, транспорт, телекомунікації, а також проекти, що пов'язані з охороною навколишнього природного середовища. Кредити банку видаються на ринкових умовах. Пільги встановлюються лише тоді, коли передбачається їх відшкодування – боніфікація за рахунок бюджету ЄС.

Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), який був створений у 1990 р. і відкритий у 1991 р., здійснює діяльність у країнах Східної і Центральної Європи, які проводять ринкові реформи. Засновниками банку є країни Європи та провідні країни світу. Україна є членом ЄБРР з 1992 р. Не менше 60 % кредитів ЄБРР має спрямовуватись у приватний сектор економіки і не більше 40 % – у державну інфраструктуру.

Кредитно-інвестиційна діяльність ЄБРР здійснюється у формах надання кредитів на розвиток виробництва, у тому числі спільне з іншими кредиторами та інвесторами фінансування, та на основі інвестицій в акціонерний капітал діючих акціонерних товариств. Крім того, банк сприяє доступу підприємств приватного і державного секторів на внутрішній і міжнародний ринок капіталів шляхом надання гарантій та фінансових консультацій. Кредитні ресурси ЄБРР поділяються на звичайні і кошти спеціальних фондів. За рахунок звичайних ресурсів надаються кредити під ефективні і надійні проекти розвитку. Спеціальні фонди призначені для пільгового кредитування низькорентабельних галузей соціальної інфраструктури та для надання технічної допомоги.

Контрольні запитання до теми 9

1. Що являють собою міжнародні фінанси і в чому їх призначення ?
2. За якими напрямками можуть бути згруповані міжнародні фінансові відносини ?
3. Які існують міжнародні фінансові організації і міжнародні фінансові інституції ?
4. Як формується бюджет ООН і за якими напрямками витрачаються його кошти ?
5. Які завдання і функції покладено на Європейський Союз ?
6. Як формується і використовується бюджет ЄС ?
7. Які функції виконує МВФ ?
8. У яких формах здійснюється кредитування МВФ ?
9. Які фінансові інституції входять до групи Світового банку і які функції вони виконують ?
10. В чому полягає призначення міжнародного фінансового ринку ?
11. Що являє собою міжнародний ринок кредитних ресурсів і які функції він виконує ?
12. На яких засадах функціонує міжнародний ринок цінних паперів ?

Тестові завдання для практичних занять з теми 9

На основі опрацювання матеріалу з теми вирішити наступні тестові завдання:

Тест 1. Міжнародні фінанси – це:

- а) відносини обміну пов'язані з міжнародною торгівлею;
- б) сукупність обмінно-перерозподільних відносин, що виникають у зв'язку з рухом вартості між окремими країнами та у процесі формування і використання на світовому та регіональному рівнях централізованих грошових фондів;
- в) відносини обміну пов'язані з міжнародною торгівлею;
- г) сукупність обмінно-розподільних відносин, що виникають на підприємстві в процесі формування, розміщення і використання фінансових ресурсів, здійснення витрат, отримання і розподілу доходів.

Тест 2. Який напрям не охоплює діяльність МВФ ?

- а) кредитування з метою надання фінансової допомоги окремим країнам;
- б) регулювання міжнародних валютних відносин;
- в) постійний нагляд за світовою економікою;
- г) врегулювання міжнародних конфліктів.

Тест 3. Виділення кредитів залежить від трьох основних чинників, окрім:

- а) потреби в ресурсах для вирівнювання платіжного балансу;
- б) квоти країни;
- в) виконання вимог Фонду;
- г) платоспроможності країни-позичальника.

Тест 4. Система кредитування, що використовується МВФ, включає чотири форми, крім:

- а) безпосереднє фінансування;
- б) поетапне фінансування;
- в) пільгове і спеціальне фінансування;
- г) загальне фінансування.

Тест 5. Яка міжнародна фінансова інституція не входить у Групу Світового банку ?

- а) Міжнародний банк реконструкції та розвитку;
- б) Міжнародна асоціація розвитку;
- в) Міжнародний банк торгівлі;
- г) Міжнародна фінансова корпорація.

Тест 6. У якому році був заснований Міжнародний банк реконструкції та розвитку ?

- а) 1945;
- б) 1900;
- в) 1950;
- г) 1980.

Тест 7. Джерелами ресурсів Міжнародного банку реконструкції та розвитку є, крім:

- а) неоплачений капітал;
- б) статутний капітал;
- в) залучення коштів шляхом випуску облігаційних позик;
- г) резервний фонд.

Тест 8. Позики, що надаються урядам окремих країн під програми макроекономічної стабілізації та інституційні зміни:

- а) системні позики;
- б) інвестиційні кредити;
- в) рефінансування;
- г) міжнародні запозичення.

Тест 9. Позики, що надаються урядам окремих країн під конкретні інвестиційні проекти:

- а) системні позики;

- б) інвестиційні кредити;
- в) рефінансування;
- г) міжнародні запозичення.

Тест 10. На який максимальний термін можуть видаватися кредити Міжнародною асоціацією розвитку:

- а) до 20 років;
- б) до 30 років;
- в) до 40 років;
- г) до 50 років.

Завдання для самостійної роботи з теми 9

Завдання 1. Скласти тематичний кросворд до теми.

Завдання 2. Вибрати з фінансового словника поняття, що розкривають зміст теми.

Завдання 3. Описати специфічні особливості й проблеми функціонування валютного курсу в Україні.

ТЕМА 10. ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

1. *Фінансовий менеджмент як система управління фінансами*
2. *Мета й основні завдання фінансового менеджменту*
3. *Організація фінансового менеджменту на підприємстві*

1. Фінансовий менеджмент як система управління фінансами

Фінанси підприємств є грошовими відносинами, що пов'язані з формуванням, розподілом та використанням фінансових ресурсів і доходів підприємства.

Від того, наскільки ефективно менеджери підприємства управлятимуть рухом фінансових ресурсів та відносин, що виникають у результаті такого руху, залежить майбутнє підприємства. Некваліфіковані фінансові рішення можуть призвести до скорочення обсягів виробничо-господарської діяльності, а то й до повного краху підприємства. Виважені рішення, які ґрунтуються на всебічному аналізі зовнішніх і внутрішніх чинників, які визначають фінансово-господарську діяльність підприємства, забезпечать його стабільне економічне зростання та стійкий інтерес до нього інвесторів.

У цілому, **система управління фінансами підприємства**, розроблена кваліфікованими фінансовими менеджерами, яка відображує сучасні погляди на управління корпоративними фінансами, використовує результати фінансового аналізу і включає

складання та реалізацію стратегічних та операційних планів, виступає основною передумовою ефективної фінансово-господарської діяльності й економічного зростання підприємства.

Система управління фінансами підприємства *включає* прийняття фінансових рішень щодо управління фінансовими ресурсами підприємства, а також фінансовими відносинами, які виникають у процесі руху фінансових ресурсів. Діяльність фінансового менеджера, який приймає ці рішення, концентрується на вирішенні питань, пов'язаних з формуванням, розподілом та використанням фінансових ресурсів, тобто з кругообігом капіталу на підприємстві. Вона охоплює всі види діяльності підприємства – операційну, фінансову та інвестиційну.

У процесі формування фінансових ресурсів і фінансової діяльності менеджер приймає рішення щодо структури та обсягу власних коштів підприємства, використання для їх збільшення зовнішніх та внутрішніх джерел, залучення позикового капіталу й створення оптимальної його структури. При цьому він проводить оцінку обсягу, строку, вартості фінансування, методів мобілізації ресурсів, а також ризиків, які супроводжують процес формування капіталу.

Фінансовий менеджер обґрунтовує використання для здійснення інвестицій конкретних джерел фінансування, оцінює доцільність вкладення коштів у той чи інший інвестиційний проект, а також використовує вільні фінансові ресурси для формування портфеля цінних паперів з метою отримання додаткового прибутку та для підтримання ліквідності підприємства на належному рівні.

У процесі управління операційною діяльністю, яка забезпечує основну частину прибутку підприємства, фінансовий менеджер в основному вирішує тактичні завдання, оскільки управління товарними запасами, дебіторською заборгованістю чи грошовими коштами потребують вирішення низки питань у межах одного операційного циклу.

Управління податками або процесами формування та розподілу прибутку пов'язані з вирішенням як тактичних, так і стратегічних завдань. Зокрема, створення ефективного механізму розподілу прибутку і відповідної йому дивідендної політики *є одним із найважливіших стратегічних завдань* фінансового менеджера, оскільки наслідки ефективної (чи неефективної) дивідендної політики мають величезний вплив на подальший розвиток підприємства.

Саме тому формування та реалізацію дивідендної політики, як і управління фінансовою та інвестиційною діяльністю підприємства, відносять до основних сфер прийняття управлінських рішень.

Механізм управління фінансами на підприємстві включає фінансовий аналіз діяльності підприємства, формування поточних та довгострокових фінансових планів, їх реалізацію, координацію діяльності відповідних структурних підрозділів з фінансовою службою підприємства, а також контроль за виконанням планів і внесення в разі необхідності змін до них

Фінансовий аналіз є необхідною складовою фінансового менеджменту, оскільки фінансові рішення про залучення чи використання коштів приймаються лише на основі глибокого аналізу попередньої діяльності підприємства. **Основна мета фінансового аналізу** як елемента фінансового менеджменту – об'єктивна оцінка фінансового стану, фінансових результатів, ефективності фінансової діяльності підприємства з тим, щоб прийняти ефективні управлінські рішення і правильно, з урахуванням усіх найважливіших чинників, спланувати подальшу фінансово-господарську діяльність підприємства.

Інформаційним забезпеченням фінансового аналізу, як і фінансового менеджменту в цілому, є законодавчі та нормативні акти, бухгалтерська звітність, статистичні дані фінансового характеру, інші дані, серед яких – інформація про стан біржового та позабіржового ринку цінних паперів, аналітичні довідки інформаційних, рейтингових агентств, фінансових аналітиків тощо. Якість фінансового аналізу, як і якість прийнятих управлінських рішень, значною мірою залежить від якості та кількості вхідної фінансової інформації, а також від кваліфікації фінансових аналітиків і фінансових менеджерів, які займаються аналізом та плануванням фінансово-господарської діяльності підприємства.

Технічним забезпеченням фінансового менеджменту виступають сучасні комп'ютерні мережі, телекомунікаційні системи, а також відповідне програмне забезпечення, яке дає змогу значно полегшити процес прийняття управлінських рішень на всіх етапах – від проведення фінансового аналізу та розрахунку численних груп фінансових коефіцієнтів до складання різноманітних прогнозів та оцінки ефективності конкретних інвестиційних проектів.

Правовим та нормативним забезпеченням діяльності фінансового менеджера є законодавчі, нормативні акти, а також

листи податкових адміністрацій та Національного банку, які пояснюють механізм застосування тих чи інших статей законів і положень нормативних актів.

2. Мета й основні завдання фінансового менеджменту

Підприємства, які функціонують в умовах ринкової економіки, можуть вирішувати в процесі своєї фінансово-господарської діяльності різні завдання і ставити перед собою різну мету. Так, метою створення неприбуткової організації може бути розв'язання певних соціальних проблем, забезпечення функціонування інших структурних одиниць у межах деякої підсистеми тощо. Метою виробничо-господарської діяльності державного підприємства або такого, що перебуває в комунальній власності, може бути участь у забезпеченні економічного зростання певного регіону, забезпечення екологічного захисту населення, відновлення природного середовища, якому було завдано шкоди, та ін.

Для суб'єктів підприємницької діяльності, тобто для переважної більшості підприємств, які функціонують в умовах ринку, метою створення є отримання прибутку, а мета фінансового менеджменту формулюється залежно від основних стратегічних цілей підприємства і основних економічних теорій, які існують на цей час і визначають мету та завдання фінансового менеджменту.

На сьогодні *метою* фінансового менеджменту, яка полягає в досягненні цілей підприємства, є:

- досягнення і підтримання високого рівня конкурентоспроможності підприємства;
- максимізація прибутку акціонерів (власників);
- забезпечення зростання обсягів реалізації продукції;
- максимізація ринкової вартості підприємства;
- забезпечення високих темпів економічного зростання;
- забезпечення високого рівня рентабельності виробничо-господарської діяльності;
- максимізація прибутку підприємства;
- мінімізація витрат тощо.

Оскільки метою створення суб'єктів підприємницької діяльності є отримання прибутку, основною метою фінансового менеджменту тривалий час вважали максимізацію прибутку підприємства. Однак численні приклади невдалої інвестиційної політики відомих корпорацій свідчили про те, що значні прибутки не можуть

забезпечити стабільне економічне зростання підприємства і добробут акціонерів, якщо розподіл прибутку та його використання не були ефективними.

Про зростання підприємства та підвищення зацікавленості до нього інвесторів свідчать збільшення ринкової вартості його акцій, а отже, ринкової вартості самого підприємства.

Отже, *основною метою фінансового менеджменту на підприємстві більш доцільно вважати максимізацію ринкової вартості підприємства*, оскільки досягнення цієї мети, як правило, свідчить про значний економічний потенціал підприємства, забезпечення добробуту акціонерів, максимальні та стабільні прибутки.

Навпаки, максимальний прибуток не завжди приводить до максимізації ринкової вартості підприємства, оскільки неефективне використання прибутку і недостатній рівень капіталізації можуть призвести до відпливу акціонерів, зниження темпів економічного зростання підприємства, а отже, до падіння його ринкової вартості.

До *основних завдань* фінансового менеджменту відносять:

- планування фінансово-господарської діяльності підприємства;
- формування необхідної ресурсної бази;
- оцінка ефективності капіталовкладень і забезпечення їх фінансування на найбільш вигідній основі;
- управління грошовими фондами підприємства;
- забезпечення ведення кваліфікованого бухгалтерського обліку;
- формування й реалізація ефективної податкової політики;
- характер взаємовідносин з інвесторами.

Планування фінансово-господарської діяльності підприємства включає розробку і реалізацію коротко-та довгострокових фінансових планів, які є невід'ємною й важливою частиною загального плану економічного розвитку підприємства. Розробка *поточних фінансових планів* потребує вивчення специфіки кругообігу оборотного капіталу на підприємстві, а також докладного аналізу структури та ефективності його використання в попередні періоди.

Довгострокове фінансове планування пов'язано з використанням значного обсягу фінансових ресурсів протягом тривалого часового періоду, супроводжується значними ризиками і тому потребує тривалої й напруженої праці багатьох фахівців у галузі фінансового аналізу, планування та прогнозування. Фінансове планування передбачає розробку кошторисів капіталовкладень та

поточних витрат, складання середньо- та довгострокових прогнозів, формування цінової політики, здійснення аналізу ефективності капіталовкладень, розробку планів щодо придбання інших підприємств чи реалізації власних підрозділів.

Формування необхідної ресурсної бази передбачає здійснення оцінки наявних у підприємства активів та джерел фінансування, величини та складу фінансових ресурсів, необхідних для підтримання економічного потенціалу підприємства на належному рівні й забезпечення його подальшого розвитку, вивчення джерел додаткового фінансування, контроль за станом та використанням фінансових ресурсів, емісійну діяльність на фінансовому ринку.

Оцінка ефективності капіталовкладень – необхідний і важливий етап у процесі формування довгострокових фінансових планів, які, як правило, передбачають нарощення виробничого потенціалу підприємства інвестуванням значних коштів у необоротні активи. У разі проведення такої оцінки визначають основні параметри інвестиційного проекту, зокрема майбутніх обсягів реалізації, операційних витрат і обсягів фінансування, здійснюють розрахунок відносних показників рентабельності капіталу та виробничого процесу; оцінюють вартість джерел фінансування та отримують узагальнюючі оцінки ефективності вкладення коштів.

Управління грошовими фондами підприємства зосереджується переважно на управлінні грошовими розрахунками в процесі отримання та погашення позик, емісії та погашення цінних паперів, розрахунків з підприємствами-дебіторами, акціонерами, трудовим колективом, бюджетом і неможливе без організації та підтримки взаємовідносин з комерційними, інвестиційними банками, іншими фінансово-кредитними установами, пенсійними фондами, страховими компаніями тощо. Воно передбачає також управління залишком коштів на розрахунковому рахунку, страховим запасом у вигляді високоліквідних цінних паперів та контроль за рухом грошових коштів у процесі реалізації інвестиційних проектів.

Забезпечення ведення кваліфікованого бухгалтерського обліку є дуже важливою функцією фінансового менеджера, оскільки на даних первинної бухгалтерської документації та фінансових звітів ґрунтуються висновки фінансових аналітиків, які, у свою чергу, є основою для прийняття фінансових рішень менеджерами підприємства.

Формування й реалізація ефективної податкової політики

потребує від фінансових менеджерів знання податкового та управлінського обліку, чинних законодавчої та нормативної бази і сприяють зниженню податкового тиску, зменшенню обсягу податкових платежів, а отже, збільшенню обсягу фінансових ресурсів, що залишаються в розпорядженні підприємства і можуть бути використані для його подальшого розвитку.

Податкова політика підприємства включає комплекс заходів, спрямованих на зменшення об'єкта оподаткування й формування грошового потоку податкових платежів, найбільш сприятливого для підприємства. Оскільки податок на прибуток, з одного боку, є одним із основних податків, які сплачує підприємство, а з другого – найбільш регульованим із боку підприємства, управління податками полягає в основному у формуванні ефективної політики щодо сплати податку на прибуток.

Велике значення в процесі управління податками мають також пільги по оподаткуванню, на які може розраховувати підприємство і які може отримати згідно з чинним законодавством.

Характер взаємовідносин менеджменту підприємства з потенційними та реальними інвесторами, зокрема з акціонерами, суттєво впливає на процес залучення джерел фінансування, оскільки капітал підприємства може формуватись за рахунок як внутрішніх, так і зовнішніх джерел.

З одного боку, реінвестування прибутку є відносно дешевим і одним із оптимальних способів фінансування, оскільки при цьому не здійснюються витрати на додаткову емісію акцій, а отже, не збільшується вартість акціонерного капіталу. З другого боку, акціонери, як правило, прагнуть отримувати високі дивіденди, що приводить до зростання ринкової ціни акцій, проте обмежує можливість підприємства щодо реінвестування прибутку в розвиток підприємства. Тому менеджери підприємства, формуючи взаємовідносини з інвесторами, повинні враховувати прагнення акціонерів отримувати високі дивіденди, що забезпечить велику ціну акцій на фінансовому ринку і стійкий інтерес потенційних інвесторів до цього підприємства.

У процесі управління фінансами підприємства фінансовий менеджер крім виконання наведених вище функцій здійснює регулювання та координацію діяльності підрозділів фінансової служби підприємства, а також забезпечує контроль за виконанням складених фінансових планів і реалізацією прийнятих управлінських

рішень.

3. Організація фінансового менеджменту на підприємстві

Організаційна структура системи управління фінансами на підприємстві значною мірою залежить від розмірів підприємства, специфіки його виробничо-господарської діяльності, форми організації підприємницької діяльності, а також стану ринку фінансових ресурсів у державі. Конкретні форми організації підприємницької діяльності викликають відповідні форми організації фінансів і відповідні методи управління ними.

Так, на невеликих приватних підприємствах, які характеризуються незначними обсягами діяльності та простою схемою руху фінансових ресурсів, власник підприємства, маючи відповідний рівень кваліфікації, може сам виконувати функції фінансового менеджера, заощаджуючи при цьому кошти на утримання фінансової служби, яка навіть у найпростішому варіанті повинна мати осіб, що здійснюють бухгалтерський облік господарських операцій та організовують взаємовідносини з податковими органами й фінансовими інститутами.

На великих підприємствах, які є колективною власністю багатьох учасників, фінансова служба має складну організаційну структуру і численний штат співробітників різного рівня фахової підготовки, які виконують різні функції.

Системи управління фінансами на малих та великих підприємствах відрізняються не тільки організаційною побудовою, а й переліком і складністю завдань, які необхідно вирішувати в процесі управління рухом фінансових ресурсів. Малі підприємства, які мають обмежений доступ до таких інструментів фінансового ринку, як акції та облігації, нарощують обсяг фінансових ресурсів переважно за рахунок прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства після сплати податків, та за рахунок банківських позик.

Отже, проблема управління рухом фінансових ресурсів обмежується вирішенням питань, пов'язаних з банківським кредитуванням, розподілом прибутку, управлінням грошовими коштами, дебіторською та кредиторською заборгованістю тощо. Ринок цінних паперів, який для великих корпорацій є основним джерелом фінансування, практично не потребує уваги фінансових менеджерів малого підприємства.

Низка питань, які вирішують фінансові менеджери на великих підприємствах, значно ширша. Це формування оптимальної

структури капіталу за рахунок банківських позик і залучення коштів шляхом емісії акцій та облігацій, планування злиття з рівнозначними підприємствами і поглинання неконкурентоспроможних підприємств, освоєння виробництва нових видів продукції та завоювання нових ринків збуту, управління ризиками й пенсійне забезпечення працівників підприємства.

Необхідність вирішувати багато різнопланових завдань потребує від фінансової служби великого підприємства складної організаційної структури, яка передбачає відокремлення функцій планування, обліку, контролю, управління грошовими коштами, податками й функціонування окремих підрозділів у структурі фінансової служби, які виконують окремі функції та перебувають у тісному взаємозв'язку один з одним.

До *фінансової служби* багатьох підприємств *входять* як фінансові менеджери, так і фінансові аналітики, які займаються аналізом фінансово-господарської діяльності підприємства загалом чи аналізом окремих її складових та наданням рекомендацій фінансовим менеджерам щодо прийняття оптимальних фінансових рішень у кожному окремому випадку.

Фінансові аналітики можуть безпосередньо перебувати в структурі фінансової служби або працювати в інших підрозділах підприємства, якщо діяльність останніх складна і потребує для проведення об'єктивного аналізу присутності аналітика. На середніх і малих підприємствах функцію фінансового аналітика, як правило, виконує фінансовий менеджер підприємства.

Рішення, які приймають фінансові менеджери на підприємстві, залежать від рівня, на якому вони (менеджери) перебувають. Так, менеджери найвищого рівня приймають стратегічні рішення, пов'язані з майбутнім розвитком підприємства. Менеджери нижчої ланки займаються прийняттям тактичних рішень, пов'язаних з управлінням поточною діяльністю підприємства.

Контрольні запитання до теми 10

1. У чому полягає управління фінансами на підприємстві ?
2. Яка основна мета фінансового менеджменту ?
3. Що є обґрунтуванням для такого твердження: "Мета фінансового менеджменту полягає в максимізації ринкової вартості підприємства"? Наведіть власні міркування щодо мети фінансового менеджменту на підприємстві.

4. Які основні завдання вирішує фінансовий менеджер у процесі управління фінансовою, інвестиційною та операційною діяльністю ?
5. Чому формування та реалізація дивідендної політики є однією з найважливіших функцій фінансового менеджера?
6. Які напрями діяльності фінансового менеджера на лежать до стратегічних, а які – до тактичних завдань управління фінансами на підприємстві ?
7. Чим обумовлені та в чому полягають відмінності між завданнями, які вирішує фінансовий менеджер на великому й малому підприємствах ?
8. Яке місце займає фінансовий аналіз у процесі управління фінансами на підприємстві ?
9. До яких наслідків може призвести відсутність або низький рівень контролю у сфері фінансового менеджменту ?
10. Що виступає інформаційним забезпеченням фінансового менеджменту ?
11. Розкрийте зміст основних функцій фінансового менеджера на підприємстві.
12. Поясніть призначення окремих підрозділів у організаційній структурі фінансової служби підприємства.
13. Які підрозділи, на вашу думку, мають входити до фінансової служби вітчизняного підприємства ?

Тестові завдання для практичних занять з теми 10

На основі опрацювання матеріалу з теми вирішити наступні тестові завдання:

Тест 1. Фінансовий менеджмент це – процес:

- а) формування і використання фінансових ресурсів;
- б) управління фінансовими ресурсами;
- в) управління оборотом фінансових ресурсів;
- г) оптимізація грошових коштів господарського суб'єкта.

Тест 2. Головна мета фінансового менеджменту:

а) оптимізація використання грошових коштів господарського суб'єкта;

- б) управління активами підприємства і їх джерелами;
- в) максимізація добробуту власників підприємства;
- г) поточне та перспективне управління фінансами.

Тест 3. Об'єктом управління фінансового менеджменту є:

а) процес поточного і перспективного планування фінансових результатів;

б) фінанси та фінансова діяльність підприємства;

в) розрахунки грошових потоків підприємства;

г) фінансова діяльність підприємства щодо забезпечення доходів.

Тест 4. Фінансова стратегія підприємства – це:

а) формування системи короткострокових цілей фінансової діяльності;

б) розробка бізнес-планів і контроль за їх досягненням;

в) аналітична робота по прогнозуванню фінансового стану підприємства;

г) планування фінансової діяльності підприємства на перспективу.

Тест 5. Система організаційного забезпечення фінансового менеджменту – це:

а) сукупність служб підприємства, що займаються розробкою управлінських рішень стосовно діяльності підприємства;

б) взаємопов'язана сукупність внутрішніх служб і підрозділів підприємства, що забезпечують, розробляють і приймають управлінські рішення стосовно фінансової діяльності та відповідальності за результати здійснення цих рішень;

в) взаємопов'язана сукупність внутрішніх структурних служб створених для забезпечення діяльності підприємства та контролю виконання фінансових зобов'язань контрагентами підприємства;

г) структурні служби створених для забезпечення планування фінансової діяльності підприємства та контролю за одержаними результатами.

Тест 6. Фінансовий стан підприємства:

а) комплекс показників, що характеризують стійкість підприємства;

б) комплекс показників, що характеризують доходи власників;

в) спроможність підприємства фінансувати свою діяльність;

г) комплекс показників, що характеризують рентабельність підприємства.

Тест 7. Який з розділів не входить до фінансового аналізу ?

а) аналіз фінансових результатів;

б) аналіз фінансового стану;

в) аналіз випуску і реалізації продукції (робіт, послуг);

г) аналіз ділової активності.

Тест 8. Моментальний знімок фінансово - господарського стану суб'єкту господарювання на певну дату дає:

- а) баланс (форма № 1);
- б) звіт про фінансові результати (форма № 2);
- в) звіт про рух грошових коштів(форма № 3);
- г) звіт про власний капітал (форма № 4).

Тест 9. Фінансовий аналіз – це:

- а) процес дослідження фінансового стану;
- б) процес дослідження основних результатів діяльності;
- в) процес виявлення резервів підвищення його ринкової вартості та забезпечення ефективного розвитку;
- г) всі відповіді є вірними.

Тест 10. Бюджетний менеджмент це складова:

- а) державного регулювання;
- б) фінансового менеджменту;
- в) бюджетного процесу;
- г) бюджетного планування.

Завдання для самостійної роботи з теми 10

Завдання 1. Скласти тематичний кросворд до теми.

Завдання 2. Вибрати з фінансового словника поняття, що розкривають зміст теми.

Завдання 3. Показати роль бухгалтерської і фінансової звітності у системі інформаційного забезпечення процесу керування господарюючого суб'єкта.

ТЕМАТИКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ

1. Фінанси як особлива форма економічних відносин.
2. Формування фінансових ресурсів країни: фінанси держави, підприємства й населення.
3. Функції фінансів і фінансової системи.
4. Фінансовий ринок, його структура й проблеми розвитку.
5. Фінансова система України й перспективи її розвитку.
6. Фінансові системи розвинених країн світу.
7. Формування фінансової політики держави в складі загальної економічної політики: мета, методи, фактори впливу.
8. Державні фінанси: джерела, сутність, завдання, що становлять елементи.
9. Економічна сутність і роль податків у формуванні державних фінансів.
10. Податкова система України.
11. Бюджетна система України.
12. Порівняльна характеристика податкової й бюджетної систем України й країн з високим рівнем розвитку.
13. Бюджет України на поточний рік: доходи, витрати, покриття дефіциту.
14. Державний борг: сутність, форми, методи керування.
15. Призначення й формування державних позабюджетних фондів в Україні.
16. Формування фінансів комерційних структур: принципи, структура, джерела.
17. Принципи й методи керування фінансами комерційних структур.
18. Фінанси неприбуткових підприємств і бюджетних організацій.
19. Доходи й витрати підприємств.
20. Економічна сутність і зміст соціального захисту населення.
21. Пенсійне страхування в Україні.
22. Соціальне страхування на випадок тимчасової втрати працездатності в Україні.
23. Соціальне страхування на випадок безробіття в Україні.
24. Соціальне страхування від нещасних випадків і професійних захворювань в Україні.
25. Проблеми й перспективи розвитку соціального страхування в Україні.

26. Формування фінансів страхового ринку.
27. Галузі, форми й види страхування.
28. Характеристика страхового ринку України й перспективи його розвитку.
29. Механізм функціонування ринку.
30. Проблеми розвитку фінансового ринку України.
31. Характеристика фондового ринку України.
32. Інструменти фондового ринку України.
33. Механізм функціонування фондової біржі.
34. Система, принципи й форми фінансового контролю.
35. Органи фінансового контролю в Україні.
36. Валютна система України і її регулювання.
37. Характеристика міжнародних фінансових інститутів.
38. Діяльність міжнародних фінансових організацій в Україні.
39. Характеристика місцевих фінансів України.
40. Особливості формування місцевих бюджетів в Україні.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Сутність і передумови виникнення фінансів.
2. Функції фінансів.
3. Структурна будова й принципи функціонування фінансової системи країни.
4. Характеристика сфер і ланок фінансової системи.
5. Органи керування фінансовою системою.
6. Сутність, типи й види фінансової політики.
7. Види фінансового контролю.
8. Фінансовий механізм і його складові.
9. Поняття й класифікація фінансових ресурсів підприємства.
10. Методи організації фінансів підприємств.
11. Характеристика доходів підприємства.
12. Поняття й склад витрат підприємства.
13. Формування й порядок розподілу фінансових результатів підприємства.
14. Сутність і склад державних фінансів.
15. Бюджетна система України: поняття, структура, правове забезпечення.
16. Поняття й види бюджетів.
17. Характеристика бюджетного процесу в Україні.

18. Державний бюджет України.
19. Класифікація державних доходів.
20. Структура державних витрат.
21. Бюджетний дефіцит і джерела його фінансування.
22. Процедура прийняття Державного бюджету України.
23. Місцеві фінанси.
24. Формування доходів і витрат місцевих бюджетів.
25. Сутність і види податків.
26. Класифікація податків.
27. Функції податків.
28. Принципи оподаткування.
29. Характеристика місцевих податків і зборів.
30. Податкова система і її структура.
31. Податкова система в Україні.
32. Загальна характеристика позабюджетних фондів.
33. Поняття й види соціального захисту населення в країні.
34. Правові основи організації соціального захисту населення в Україні.
35. Характеристика пенсійної системи України.
36. Порядок формування Пенсійного фонду України.
37. Система недержавного пенсійного страхування.
38. Види пенсій в Україні.
39. Порядок визначення розміру пенсій.
40. Порядок формування Фонду соціального страхування на випадок тимчасовій втраті працездатності в Україні.
41. Порядок формування Фонду соціального страхування на випадок безробіття в Україні.
42. Соціальне страхування на випадок професійних захворювань і від нещасних випадків на виробництві.
43. Державний борг і його види.
44. Способи керування державним боргом.
45. Галузі, форми й види страхування.
46. Характеристика страхового ринку України.
47. Поняття й структура фінансового ринку.
48. Характеристика ринку цінних паперів.
49. Види цінних паперів в Україні.
50. Акції як часткові цінні папери.
51. Характеристика боргових цінних паперів.
52. Особливості випуску й види облігацій.

53. Характеристика державних боргових цінних паперів.
54. Порядок функціонування фондової біржі.
55. Характеристика міжнародних фінансово - кредитних організацій.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. із змінами, внесеними згідно із Законом N 1401-VIII від 02.06.2020р. [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Господарський кодекс України від 06.02.2020 № 2275-VIII . [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/436-15>
3. Про інвестиційну діяльність [Електроний ресурс]: Закон України від 04.07.2013. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
4. Податковий Кодекс України від 02.12.2010 № 2497-VIII із змінами, внесеними згідно із Законами від 10.07.2020 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2020 – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2755-17>
5. Про відновлення платоспроможності боржника або визначення його банкрутом [Електроний ресурс]: Закон України від 28.03.2013. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
6. Про лізинг [Електроний ресурс]: Закон України в редакції від 06.04.2012. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
7. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 12.07.2020. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1058-15>
8. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [Електроний ресурс]: Закон України від 8 липня 2010 року N 2464-VI із змінами і доповненнями від 24.12.2015, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2015, N 5, ст.47. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2464-17>
9. Про державну підтримку малого підприємництва [Електроний ресурс]: Закон України від 15.01.2015. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
10. Про національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні [Електроний ресурс]: Закон України від 22.02.2013. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
11. Про внесення змін в деякі закони України по регулюванню діяльності в аграрному секторі економіки [Електроний ресурс]: Закон України від 10.02.2012. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

12. Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті [Електронний ресурс]: Інструкція, затверджена постановою Правління Національного банку України від 15.05.2009. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
13. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс]: Закон України від від 07.12.2000 р. № 2121-III із змінами і доповненнями 2014 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
14. Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті [Електронний ресурс]: Постанова Правління НБУ від 21.01.2004 р. № 22 із змінами і доповненнями 2014 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0377-04>.
15. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності": наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 19 – Ст. 665.
16. Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні [Електронний ресурс]: Постанова Правління НБУ від 15.12.2004 р. № 637 із змінами і доповненнями 2014 р. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0040-05>.
17. Азаренкова, Г. М. Фінанси підприємств: Навч. посіб. для самостійного вивчення дисципліни / Г.М. Азаренкова, Т.М. Журавель, Р.М. Михайленко. – К.: Знання-Прес, 2006. – 287 с.
18. Алексеев І. В. Бюджетна система України: Навч. посіб. / І.В. Алексеев, Н.Б. Ярошевич, А.М. Чушак-Голоборотько. – К.: «Хай-Тек Прес», 2008.
19. Базилевич В. Д. Баластрик Державні фінанси : навч. посібн. / В.Д. Базилевич. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Атіна, 2004. – 368 с.
20. Бердар М.М. Фінанси підприємств. Навч. посіб. / М.М. Бердар. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
21. Бердар М.М. Навчально-методичний комплекс з дисципліни «Аграрна економіка» // Київський національний університет імені Тараса Шевченка. - Київ: Видавничий центр, 2009. – 96 с.
22. Бланк И.А. Управление денежными потоками / И.А. Бланк. – К.: Ника-центр: Эльга, 2002. – 736 с.

23. Білуха М.Т., Микитенко Т.В. Фінансовий контроль: теорія, ревізія, аудит: Підручник / М.Т. Білуха, Т.В. Микитенко. – К.: Українська академія оригінальних ідей, 2005. – 888 с.
24. Ван Хорн Дж. К. Основы управления финансами: Пер. с англ. / Ван Хорн Дж. К. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 350 с.
25. Василик О.Д. Бюджетна система України: підручник / О.Д. Василик, К.В. Павлюк – К.: Центр навч. л-ри, 2004. – 406 с.
26. Василик О.Д. Теорія фінансів: підручник / О.Д. Василик. – К.: НІОС. – 2003. – 416 с.
27. Василик О.Д. Державні фінанси України / О.Д. Василик. – К.: Вища школа, 2006. – 306 с.
28. Василенко Л.П. Фінанси підприємств у схемах і таблицях: навч. посібник / Л.П. Василенко, Л.В. Гут, О.П. Оксеєнко. – К.: Дакор, 2006. – 344 с.
29. В'юн В.Г., Наумов А.Ф. Фінанси (теорія і практика фінансів України та зарубіжних країн): Навч. посіб. / В.Г. В'юн, А.Ф. Наумов Миколаїв, 2008. – 224 с.
30. Галушка Є.О. Казначейська справа: підручник / Є.О. Галушка, О.В. Охрімівський, Й.С. Хижняк, Д.П. Ротар. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2008. – 464 с.
31. Горох О.В. Фінанси: навч. посіб. / О.В. Горох, Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. – Х., 2021. – 190 с.
32. Гришова І.Ю. Оборотні засоби молокопереробних підприємств / І.Ю. Гришова; за ред. М.Я. Дем'яненка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 188 с.
33. Грідчина М.В. Управління фінансами акціонерних товариств: навч. посібник / М.В. Грідчина. – К.: А.С.К., 2005. – 384 с.
34. Гудзь О.Є. Джерела формування фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств / О.Є. Гудзь // Облік і фінанси АПК. – 2007. – № 3-5. – С. 100-105.
35. Дем'яненко М.Я. Кредитування сільськогосподарських підприємств: теорія і практика / М.Я. Дем'яненко // Облік і фінанси АПК. – 2005. – № 7 – С. 9-19.
36. Дикань Л. В. Теория финансов курса "Финанси": конспект лекций / Л.В. Дикань. – Х.: Изд. ХДЭУ, 2001. – 60 с.
37. Лагутін В.Д. Кредитування: теорія і практика / В.Д. Лагутін. – К.: Знання, 2002. – 215 с.

38. Моляков Д.С. Теория финансов предприятий: учеб. Пособие / Д.С. Моляков, Е.И. Шохин. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 112 с.
39. Непочатенко О.О. Організаційно-економічні механізми кредитування аграрних підприємств: монографія / О.О. Непочатенко. – Умань, 2007. – 456 с.
40. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посібник / В.М. Опарін. – К.: КНЕУ, 2002. – 164 с.
41. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): Навч.посібник / В.М. Опарін. – К.: КНЕУ, 2004. – 240 с.
42. Опарін В.М. Фінансова система України (теоретико-метрологічні аспекти): Монографія / В.М. Опарін. – КНЕУ, 2005. – 240 с.
43. Оспіщев В.І. Фінанси: Навчальний посібник / В.І. Оспіщев. Рекомендовано МОН. Вид. 2, 2008. – 366 с.
44. Прохорова Т.П. Финансы: конспект лекций. Ч. 1 / Т.П. Прохорова. – Х.: Изд. ХГЭУ, 2002. – 96 с.
45. Романенко О.Р. Фінанси: Підручник / О.Р. Романенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.
46. Савчук В.П. Финансовый менеджмент предприятий: прикладные вопросы с анализом деловых ситуаций / В.П. Савчук. – К.: Издательский дом «Максимум». – 2005. – 884 с.
47. Слав`юк Р.А. Фінанси підприємств. Підручник / Р.А. Слав`юк; Національний банк України, Університет банківської справи. – К.: УБС НБУ: Знання, 2010. – 550 с.
48. Сомик А.В. Кредитні відносини сільськогосподарських підприємств з комерційними банками: особливості суб'єктного складу / А.В. Сомик // Економіка АПК. – 2006. – № 11. – 53-59.
49. Фінанси: Підручник / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с.
50. Фінанси: Навч.- метод. посібник. – 2-е вид., перероб.і доп. / О.Романенко, С. Огородник та ін. – К.: КНЕУ, 2006. – 387с.
51. Фінанси: Навч. посіб. / В.С. Загорський, О.Д. Вовчак, І.Г. Благуно, І.Р. Чуй. – К.: Знання, 2006. – 247 с.
52. Фінанси (теоретичні основи): підручник / М.В. Грідчина, В.Б. Захожай, Л.Л. Осіпчук та ін.; під кер. і за наук. ред. М.В. Грідчиної, В. Б. Захожая. – К.: МАУП, 2002. – 208 с.

53. Фінанси в період реформування агропромислового виробництва / М.Я. Дем'яненко, В.М. Алексійчук, А.Г. Борщ та ін.; за ред. М.Я. Дем'яненка. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 645 с.
54. Финансы: учебник / С.А. Белозеров, Г.М. Бродский, С.Г. Горбушина [и др.]. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2009. – 928 с.
55. Фінансова діяльність підприємств: навч. посібник / В.І. Аранчій, В.Д. Чумак, О.Ю. Смолянська, Л.В. Черненко. – К.: Професіонал, 2004. – 240 с.
56. Фінансова діяльність підприємства: підручник / О.М. Бандурка, М.Я. Коробов, П.І. Орлов, К.Я. Петрова – К.: Либідь, 2002. – 384 с.
57. Фінансове право: навч. посіб. /за ред. Л.К. Воронової та ін. – К.: Вентурі, 2006. – 384 с.
58. Финансовое право: учебник / отв. ред. Л.К. Воронова. – Х.: Консул, 2005.
59. Фінансовий менеджмент: навч. посібник / за ред. Г.Г. Кірейцева. – К.: ЦУЛ, 2002. – 496 с.
60. Фінансовий словник-довідник / М.Я. Дем'яненко, Ю.Я. Лузан, П.Т. Саблук, В.М. Скупий та ін.; за ред. М.Я. Дем'яненка. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 555 с.
61. Філімоненков О.С. Фінанси підприємств. навч. посібник / О.С. Філімоненков – К.: Ніка-Центр, 2005. – 400 с.
62. Фінанси підприємств: підручник / А.М. Поддєрьогін, М.Д. Білик, Л.Д. Буряк та ін.; за ред. проф. А.М. Поддєрьогіна. – К.: Вид-во КНЕУ, 2013. – 515 с.
63. Худолій Л.М. Теорія фінансів: навч.-метод. посібник / Л.М. Худолій – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – 167 с.

ФІНАНСОВИЙ СЛОВНИК

Ажіо – відхилення у бік перевищення ринкового курсу цінних паперів від їх номінальної вартості.

Авізо – доручення на зарахування або списання коштів по рахунках у банку. Розрізняють авізо кредитові (гроші зараховуються) й дебітові (гроші списуються).

Авуар (податковий) – податковий кредит, відкритий будь-якому платнику податків (компанії або фізичній особі), який одержує дивіденди, що розподіляють компаніями, які платять податок на фірми.

Акредитив – доручення банку про виплату певної суми фізичній або юридичній особі при виконанні зазначених в акредитивному аркуші умов.

Акт ревізії (перевірки) – службовий двосторонній документ, який підтверджує факт проведення комплексної, фінансової чи тематичної ревізії (перевірки), відображає її результати стосовно наслідків окремих фінансово-господарських операцій чи діяльності підприємства в цілому і є носієм доказової інформації про виявленні й систематизовані за економічною однорідністю недоліки в господарюванні й порушення законів та інших нормативно-правових актів.

Активи підприємства – власність підприємства, відображена в активі балансу. В основному існують три види активів: 1) поточні активи, що складаються із грошового капіталу й коштів, які можуть бути швидко трансформовані в готівку; 2) основний капітал з тривалим терміном служби, використовуваний підприємством при виробництві товарів і послуг; 3) інші активи, які включають нематеріальні активи, що не мають натурально-речовинної форми, але цінні для підприємства, капіталовкладення в інші компанії, довгострокові цінні папери, витрати майбутніх періодів та інші активи.

Акциз – вид непрямого податку у складі ціни товарів. Акцизи були поширені вже в ХІХ ст. Розвиток акцизного оподаткування привів до появи універсального акцизу у вигляді податку з обороту, податку з продажів, податку на додану вартість. Розрізняють індивідуальні акцизи (по окремих видах і групах товарів) і універсальні (наприклад, податок на додану вартість).

Акціонерне товариство – компанія, що є юридичною особою, капітал якої складається з внесків пайовиків-акціонерів і засновників. Форма організації виробництва на основі залучення коштів шляхом продажу акцій. Існують закриті й відкриті акціонерні товариства.

Акціонерний капітал – основний капітал акціонерного товариства, розмір якого визначається його статутом. Утворюється за рахунок позикових коштів й емісії (випуску) акцій.

Акція – цінний папір без установленого строку обігу, що засвідчує внесення певного паю до статутного фонду акціонерного товариства.

Акція – цінний папір, що засвідчує права власника на частку власності акціонерного товариства. Власники акцій мають право на одержання частини прибутку у формі дивідендів і на участь в управленні акціонерним товариством. Акції мають номінальну вартість, позначену на самій акції, і курсову вартість, за якою вони фактично купуються і продаються на фондовій біржі. Акції бувають: іменні, на пред'явника, прості, привілейовані.

Акція – цінні папери без установленого строку обігу, що засвідчує дольову участь у статутному фонді АТ, дає право його власнику на отримання дивідендів, а також на участь у розподілі майна при ліквідації АТ.

Акція – цінний папір, що випускається акціонерним товариством, дає право її власнику, члену акціонерного товариства, брати участь в його керуванні й одержувати дивіденди з прибутку.

Акція іменна – акція з вказівкою її власника. Поширюється в порядку відкритої підписки. Може бути простою і привілейованою.

Акція звичайна – акція з нефіксованим дивідендом, розмір якого визначається загальними зборами акціонерів після сплати фіксованого відсотка власникам привілейованих акцій.

Акція на подавця – акція, що містить ім'я її власника. Може бути простою і привілейованою.

Акція привілейована – акція, дивіденд якої фіксується у вигляді твердого відсотка, виплачуваного в першочерговому порядку незалежно від величини прибутку компанії. Ця акція не дає права голосу, її власник не бере участі у керуванні компанією.

Амністія (податкова) – комплекс заходів щодо погашення заборгованості по податкових та інших обов'язкових платежах платниками податків, а також звільнення від сплати штрафів і пенею

із сум платежів, що сплачуються добровільно ними у бюджет і позабюджетні державні фонди.

Амортизаційні кошти – фінансові кошти, виділювані спеціальним призначенням для збереження і поновлення основних фондів підприємства.

Амортизаційний фонд – кошти, призначені для простого й розширеного відтворення основних фондів.

Амортизація – поступове перенесення вартості основних фондів на вироблені з їхньою допомогою продукти або послуги; цільове нагромадження коштів і їхнє наступне застосування для відшкодування зношених основних фондів.

Андеррайтер – банк (може бути і фізична особа), що гарантує емітенту розміщення його цінних паперів за визначену винагороду.

Аудиторський контроль – незалежний позаповідомчий фінансовий контроль, проведений аудиторською фірмою, що має ліцензію на здійснення аудиторської діяльності. Основне завдання – установлення вірогідності, повноти й реальності бухгалтерської і фінансової звітності й дотримання фінансового законодавства.

Баланс – основний комплексний документ бухгалтерського обліку, що містить інформацію про склад і вартісну оцінку коштів підприємства (активів) і джерелах їхнього покриття (пасив).

Банк – юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати в сукупності такі операції: залучення до вкладів коштів фізичних і юридичних осіб і розміщення цих коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних і юридичних осіб.

Банківська діяльність – набір посередницьких операцій на грошовому ринку, який виконують спеціальні інституції (банки) як виключну діяльність на підставі закону й під особливим наглядом держави; являє собою залучення до вкладів грошових коштів фізичних і юридичних осіб і розміщення цих коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних і юридичних осіб.

Банківське законодавство – система всіх упорядкованих певним чином нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері банківської діяльності.

Банківське регулювання – розробка і видання уповноваженими органами на основі законів нормативно-правових актів, що регламентують види й способи банківської діяльності.

Банківський кредит – кредит, видаваний у вигляді грошових позичок господарським суб'єктам та іншим позичальникам.

Банківська система виконання бюджету – здійснення сплати обов'язкових податкових платежів і відрахувань через банківську систему із наступною акумуляцією цих платежів на рахунок Міністерства фінансів і розподілом їх по одержувачах бюджетних коштів знову через банківську систему.

Банкрутство – поняття, що означає руйнування, відмову підприємства платити по своїх боргових зобов'язаннях через відсутність коштів. Як правило, приводить до закриття або примусової ліквідації підприємства, розпродажу майна для погашення всіх боргів.

Безготівковий грошовий обіг – частина грошового обігу, в якій рух грошей здійснюється у вигляді перерахувань по рахунках у кредитних установах і заліків взаємних вимог.

Бізнес-план – програма діяльності підприємства, план конкретних заходів щодо досягнення конкретних цілей його діяльності, що включає оцінку очікуваних витрат і доходів. Розробляється на основі маркетингових досліджень.

Біржа – організована форма постійно діючого оптового ринку цінних паперів, на якому здійснюються біржові угоди з їх купівлі-продажу, а також формуються середні ціни на цінні папери.

Біржовий курс – продажна ціна цінного паперу на фондовій біржі.

Брокер – біржовий посередник, що сприяє здійсненню операцій між зацікавленими сторонами – клієнтами біржі.

Брутто (тарифна ставка) – нормований стосовно страхової суми і терміну виплат розмір платежу. Складається з двох частин: нетто-ставки. Що призначається для створення фонду виплат страхових сум (відшкодувань), і навантаження (надбавки), використовуваного для покриття витрат на проведення страхування, витрати на утримання апарата страхових органів тощо.

Бюджет – форма утворення і витрати фонду коштів, призначених для фінансового забезпечення завдань і функцій держави й місцевого самоврядування.

Бюджет держави – економічні відносини, що виникають у держави з юридичними й фізичними особами у зв'язку з розподілом і перерозподілом ВВП з метою формування і використання бюджетного фонду, призначеного для виконання державою покладених функцій.

Бюджет держави – складова ланка державних фінансів. Суть бюджету – фінансове забезпечення виконання державою її функцій: економічної, соціальної, управлінської та оборонної. Сутність бюджету як економічної категорії реалізується через розподільну (перерозподільну) і контрольну функції.

Бюджетна політика – діяльність органів державної влади щодо формування бюджету держави, його збалансування, розподілу й перерозподілу бюджетних ресурсів та забезпечення всеохоплюючого контролю за їх використанням.

Бюджетні асигнування – кошти бюджетів різних рівнів, що направляються на розвиток економіки, фінансування соціально-культурних заходів, оборони країни, утримання органів державної влади та управління.

Бюджетний дефіцит – явище, коли видатки бюджету перевищують доходи. Причиною дефіциту є потреба держави витратити коштів більше, ніж це дозволяють фінансові можливості.

Бюджет поточний – в ньому зосереджені всі витрати, обумовлені діючими нормами і сформованим рівнем соціальної забезпеченості.

Бюджет розвитку – в ньому передбачаються витрати, що спрямовуються на фінансування пріоритетних соціально-економічних заходів.

Бюджетна класифікація – єдине системне науково обґрунтоване угруповання прибутків і витрат бюджетів усіх рівнів з присвоєнням об'єктам класифікації групових кодів. Забезпечує єдність фінансових показників, уніфікацію обліку й звітності органів державного управління і порівнянність бюджетів усіх рівнів, або угруповання доходів і витрат бюджетів усіх рівнів з присвоєнням об'єктам класифікації відповідних групових кодів.

Бюджетна система – сукупність бюджетів різних видів і рівнів, що знаходяться у певному взаємозв'язку.

Бюджетна система України – врегульована нормами права сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, що

побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіального устрою.

Бюджетне планування – планомірний процес упорядкування, розгляду, затвердження і виконання бюджету. Це комплекс організаційно-технічних, методичних і методологічних заходів щодо визначення обсягів прибутків і суми витрат бюджетів на всіх стадіях бюджетного процесу.

Бюджетне планування – централізований розподіл і перерозподіл вартості валового суспільного продукту й національного доходу між ланками бюджетної системи на основі загальнонаціональної соціально-економічної програми розвитку країни у процесі складання і виконання бюджетів і позабюджетних фондів різного рівня.

Бюджетна позичка – бюджетні кошти, призначені іншому бюджету на поворотній, безоплатній основі на термін не більше шести місяців у межах фінансового року.

Бюджетне право – сукупність установлених державою юридичних норм, що регулюють діяльність органів державної влади і управління з упорядкування, розгляду, затвердження і виконання бюджету.

Бюджетний процес – регламентована нормами права діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування і учасників бюджетного процесу із складання та розгляду проектів бюджетів, проектів бюджетів державних позабюджетних фондів, затвердження і виконання бюджетів і бюджетів державних позабюджетних фондів, а також з контролю за їхнім виконанням.

Бюджетне прогнозування – визначення ймовірних показників прибутків і витрат на перспективу. Це науково-аналітична стадія розробки бюджету, в процесі якої формується концепція, шляхи її вирішення та основні цілі, що мають бути досягнуті.

Бюджетний період – термін, протягом якого діє складений і затверджений бюджет. В Україні і в Німеччині збігається з календарним роком, у США – із 1 жовтня до 31 вересня, у Великобританії і Японії – із 1 квітня до 31 березня, Швеції – із 1 липня по 30 червня.

Бюджетне регулювання – перерозподіл коштів з метою забезпечення територіальним бюджетам мінімально необхідного рівня доходів, що направляються на економічний і соціальний розвиток територій.

Бюджетний устрій – організація і принципи побудови бюджетної системи, її структура, взаємозв'язок між окремими ланками. Визначається державним устроєм. В унітарних (єдиних, злитих) державах бюджетна система включає дві ланки: державний бюджет і численні місцеві бюджети, які своїми доходами й витратами не входять у державний бюджет. У федеративних державах бюджетна система включає три ланки: державний і федеральний бюджети, бюджети членів федерації.

Бюджетний цикл – термін з моменту початку впорядкування проекту бюджету до моменту затвердження звіту про його виконання законодавчим органом держави.

Валовий дохід – характеризує кінцевий результат діяльності підприємства і являє собою різницю між валовим виторгом і всіма витратами на виробництво й реалізацію продукції.

Валовий внутрішній продукт – сума валових продуктів усіх галузей економіки. Макроекономічний показник, що відображає сумарну ринкову вартість кінцевих продуктів і послуг, зроблених на території країни незалежно від національної приналежності функціонуючих в її народному господарстві юридичних і фізичних осіб за певний період часу.

ВВП – модифікація іншого макроекономічного показника - валового національного продукту (ВНП), від якого відрізняється на величину сальдо розрахунків із закордонними країнами.

Валовий національний продукт – складається з вартості товарів і послуг, вироблених резидентами країни за рік, незалежно від їхнього місцезнаходження. Включає вартість кінцевих продуктів. Відрізняється від валового внутрішнього продукту на: 1) сальдо зовнішньоекономічних операцій, включаючи сальдо експорту й імпорту товарів і послуг; 2) сальдо переказу заробітної плати іноземних робітників; 3) сальдо переказу прибутку від вивезеного за межі країни капіталу. Валовий національний продукт може перевищувати валовий внутрішній продукт, а може бути й меншим від розміру сальдо.

Валовий прибуток – частина валового доходу підприємства, що залишається в нього після відрахування всіх обов'язкових витрат.

Валюта України – грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет та в інших формах, що перебувають в обігу і є законним платіжним засобом на території України.

Валютна інтервенція – дії Центрального і Національного банків на валютному ринку, спрямовані на підтримку курсу національної грошової одиниці.

Валютна конвертованість національної грошової одиниці – обіговість національної грошової одиниці.

Валютна політика – сукупність заходів, що здійснюються у сфері міжнародних економічних відносин відповідно до поточних і стратегічних цілей економічної політики країни.

Валютна система – державно-правова форма організації міжнародних валютних (грошових) відносин держав.

Валютне регулювання – характеризує встановлений порядок визначення валютного курсу та його регламентування, здійснення валютних операцій суб'єктами валютного ринку (комерційними й центральним банками, юридичними і фізичними особами), порядок ввезення і вивезення іноземної та національної валюти, порядок проведення міжнародних розрахунків.

Валютні операції – певні банківські й фінансові операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності.

Валютні цінності – іноземна валюта, платіжні документи й фондові цінності в іноземній валюті, дорогоцінні метали й дорогоцінне каміння, за винятком ювелірних і побутових виробів.

Валютний курс – ціна, за якою валюта однієї країни обмінюється на валюту інших країн.

Варант – вид цінних паперів, що надає право покупцю облігацій або привілейованих акцій купувати прості акції за визначену раніше ціну.

Вексель – письмове боргове зобов'язання строго встановленої форми, що дає його власнику (векселетримачу) безперечне право при настанні терміну зажадати від боржника сплати зазначеної в ньому грошової суми. Види векселів: простий і переказний. Простий вексель виписується позичальником (векседавцем) і містить зобов'язання платежу кредитору (векселетримачу). Переказний вексель (тратта) виписується кредитором (трасатом) і містить наказ боржнику (трасату) про сплату зазначеної суми третій особі (ремітенту) або пред'явнику.

Вексель – це цінні папери, письмове безспірне зобов'язання позичальника сплатити після настання строку визначену суму грошей власникові векселя.

Венчурна фірма – комерційна науково-технічна фірма, яка займається розробкою і впровадженням нових технологій і продукції з невизначеним заздалегідь доходом (ризикований внесок капіталу).

Венчурне фінансування – забезпечення фінансовими ресурсами інноваційної діяльності; фінансування науково-технічних досліджень.

Відкрита інфляція – інфляція грошової одиниці, за якої ціни і прибутки вільно формуються в основному під впливом попиту і пропозиції.

Відомчий фінансовий контроль – контроль, який здійснюють конкретні контрольно-ревізійні управління (відділи, групи) міністерств, відомств, державних комітетів та інших органів державного управління. Спрямований на забезпечення законності й фінансової дисципліни як підпорядкованими підприємствами, установами, організаціями, так і всередині самого відомства.

Вільна ринкова економіка – економічна система, в якій розподіл ресурсів визначається не державою, а рішеннями, прийнятими на рівні окремих підприємців або підприємства.

Вільний ринок – ринок, на якому державне регулювання не має ніякого впливу на співвідношення попиту і пропозиції.

Виконання бюджету – повна мобілізація всіх запланованих прибутків у розрізі джерел і платників з наступним фінансуванням заходів, прийнятих державною Програмою економічного і соціального розвитку, винагорода, яку страхувальник виплачує страховику за взятий на себе ризик.

Витрати бюджету – економічні відносини, пов'язані з розподілом фонду коштів держави і його використанням за галузевим, відомчим, цільовим і територіальним призначенням. Це витрати на фінансування народного господарства, соціально-культурних заходів (утворення, охорона здоров'я, соціальне забезпечення), оборону країни, зміст органів керування й правоохоронних органів, витрати з державного внутрішнього боргу, витрати на надання фінансової підтримки територіям та ін.

Власність – правовідносини, що виникають з приводу володіння, користування і розпорядження майном.

Власні доходи територіальних бюджетів – регіональні й місцеві податки й збори, відрахування від податків вищестоящих бюджетів, передані в регіональні й місцеві бюджети на постійній основі в твердо фіксованій частці.

Внутрішній борг – зобов'язання, що виникають у валюті Російської Федерації.

Внутрішньогосподарський фінансовий контроль – контроль, що здійснюється економічними службами підприємств, установ, організацій (бухгалтеріями, фінансовими відділами, службами фінансового менеджменту та внутрішнього аудиту, відділами планування тощо) і супроводжує повсякденну фінансово-господарську діяльність.

Гарантійне зобов'язання, або доручення – форма забезпечення банківської позички.

Гіперінфляція – інфляція грошової одиниці, при наявності якої знецінення грошей стане самопідтримуваним і неконтрольованим процесом, а темпи зростання цін і грошової маси стають винятково високими (більше 1000% у рік). Як правило, це може відбуватися в умовах воєнних дій держави, економічної розрухи, політичної нестабільності.

Глобалізація економіки – під цим розуміється цілий ряд напрямків: становлення глобальних транснаціональних корпорацій, регіоналізація економіки, інтенсифікація світової торгівлі, тенденції конвертації, фінансова глобалізація.

Готівкові розрахунки – платежі готівкою підприємств, підприємців і фізичних осіб між собою за реалізовану продукцію (товари, виконані роботи, надані послуги) і за операціями, які безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) та іншого майна.

Грошова маса – сукупність купівельних, платіжних і накопичених коштів, що обслуговує економічні зв'язки й належить фізичним і юридичним особам, а також державі. Зміна грошової маси вимірюються грошовими агрегатами.

Грошова одиниця – установлений в законодавчому порядку грошовий знак, що служить для порівняння й вираження грошей.

Грошово-кредитна політика – визначена сукупність заходів у сфері грошового обігу й кредиту, що спрямовані на забезпечення стабільності національної валюти, стримування інфляційних процесів в економіці країни, регулювання економічного зростання, забезпечення зайнятості населення і вирівнювання платіжного балансу країни.

Дебітор – особа, яка одержала продукцію або послугу, але ще не оплатила їх.

Дебіторська заборгованість – рахунок до одержання суми, що належить підприємству від покупців за товари й послуги, продані в кредит. У балансі підприємства записуються як поточні активи.

Девальвація – знецінення офіційного курсу національної валюти стосовно іноземних валют. Є поширеним у світі методом підтримки конкурентоздатності національної економіки.

Демонетизація золота – заходи з припинення використання золота як засобу міжнародних платежів і монетарних запасів.

Демпінг – практика, використовувана в міжнародній торгівлі, коли товар на експортному ринку продається за ціною нижче внутрішньої ціни даного ринку з метою придушення конкурентів.

Державні доходи – грошові відносини з мобілізації фінансових ресурсів у розпорядження державних структур. Застосовують три методи мобілізації державних доходів: податки, державні позики, емісія (паперово-грошова й кредитна).

Державне регулювання – законодавчо оформлена система зовнішнього впливу на підприємство.

Державне фінансування – метод безповоротного надання фінансових ресурсів суб'єктам господарювання за рахунок коштів бюджетних і позабюджетних фондів. За допомогою державного фінансування відбувається цілеспрямований перерозподіл фінансових ресурсів між суб'єктами господарювання.

Державні позики – економічні відносини між державою, з одного боку, і юридичними й фізичними особами - з іншого, при яких позичальником виступає держава.

Державні мінімальні соціальні стандарти – установлені законодавством України мінімальні необхідні рівні гарантій соціального захисту, що забезпечують задоволення найважливіших потреб людини.

Державні витрати – грошові відносини, пов'язані з використанням централізованих і децентралізованих державних коштів на різні потреби держави. Фінансуються державні витрати у трьох формах: самофінансування, бюджетного фінансування, кредитного забезпечення.

Державний бюджет України – план утворення і використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій, що здійснюються органами державної влади України, органами влади і місцевими Радами народних депутатів.

Державний бюджет – є централізованим грошовим фондом, являє собою фінансові загальнодержавні ресурси; узагальнений основний фінансовий план країни. Як економічна категорія виражає фінансові відносини, пов'язані з утворенням і використанням централізованого фонду грошових ресурсів держави. Ці відносини складаються між державою, з одної боку, і резидентами – з іншого.

Державні фінанси – це система грошових фондів, зосереджених у державі й призначених для забезпечення властивих їй функцій, а також сукупності форм і методів, за допомогою яких ці функції реалізуються; це частина фінансів держави (інша частина – фінанси підприємств недержавних форм власності), що являє собою сукупність державного бюджету, бюджетів різних рівнів державного управління, державного соціального страхування, державного кредиту, позабюджетних фондів, фінансів державних підприємств

Державний кредит – грошові відносини, що виникають у держави з юридичними й фізичними особами у зв'язку з мобілізацією тимчасово вільних коштів у розпорядження органів державної влади і їхнім використанням на фінансування державних витрат. Основними формами державного кредиту є позики й казначейські позики.

Державний, або муніципальний борг – зобов'язання, що виникають із державних або муніципальних позик, прийнятих на себе Україною, суб'єктом України або муніципальним утворенням, гарантії по зобов'язаннях третіх осіб, інші зобов'язання, а також прийняті на себе Україною, суб'єктом України або муніципальним утворенням зобов'язання третіх осіб.

Державний фінансовий контроль – контроль з боку органів влади й управління України, а також спеціально створених контрольних органів (Рахункова палата, Міністерство фінансів, Державна податкова інспекція та ін.) за дотриманням законодавства у сфері державних бюджетів і позабюджетних фондів, податків, фінансової діяльності державних установ і підприємств, організацією грошових розрахунків, ведення обліку й звітності.

Депозит – ощадний рахунок фізичної або юридичної особи в кредитній установі.

Депозитне свідоцтво – цінний папір, який підтверджує, що особа володіє акціями однієї з іноземних корпорацій, які зберігаються в одному з банків, і має право на одержання дивідендів, а також на частку активів цієї корпорації у разі її ліквідації.

Депресивні регіони – територіальні соціально-економічні системи, для яких характерними є довготривалі негативні явища й зрушення у процесі суспільного відтворення, що проявляються у низькій продуктивності людського капіталу, скороченні суспільного виробництва, зменшенні накопичення та споживання, які призводять в цілому до відставання території у рівні соціально-економічного розвитку, та за багатьма іншими характеристиками (за рівнем життя населення тощо) від решти територіальних утворень.

Державний фінансовий контроль – контроль, що його здійснюють органи державної влади, в першу чергу законодавчої виконавчої. Спрямований на об'єкти, що підлягають контролю незалежно від їх відомчого підпорядкування.

Дериватив – стандартний документ, що свідчить про права і/або обов'язки придбати чи продати цінні папери, матеріальні або нематеріальні активи, а також гроші на визначених у даному документі умовах у майбутньому.

Дефіцит платіжного балансу – перевищення валютних платежів країни за кордон над валютними надходженнями в країну через кордон.

Дефіцит торговельного балансу – перевищення імпорту товарів і послуг над їх експортом з держави.

Дефіцит бюджету – перевищення видаткової частини бюджету над доходною.

Дефлятор валового внутрішнього продукту – враховує зміни цін усіх товарів і послуг. Включає товари, які вироблені тільки всередині держави. Визначаються: номінальний ВВП і реальний ВВП. Джерела економічного зростання в сучасному суспільстві: 1) приріст основних фондів (нетто-інвестиції); 2) збільшення трудового потенціалу (приріст працездатного населення або збільшення робочого часу); 3) загальний приріст продуктивності економічних чинників (науково-технічний і виробничо-технологічний прогрес, поєднання капіталу й праці) в результаті: а) технологічного прогресу або б) інституціональних реформ, таких, як покращання правової системи, посилення конкуренції, поліпшення фінансової системи, підвищення мобільності виробничих чинників, забезпечення прозорості ринків і т.п.

Джерело сплати – доходи (прибуток), з яких вносяться податки.

Дивіденд – частина загальної суми чистого прибутку акціонерного товариства, що розподіляється між акціонерами відповідно до наявних в їх розпорядженні акцій.

Дисконт – 1) дисконт векселя, 2) обліковий відсоток при обліку цінних паперів.

Дисконтна ставка – норма відсотка, що стягується Центральним банком при наданні позичок комерційним банкам.

Ділер – фізична або юридична особа, яка здійснює біржове або торговельне представництво.

Договір банківського рахунку – складна правова категорія, що передбачає публічний обов'язок клієнта зберігати кошти на рахунку в банківській установі; двостороннє зобов'язання банку і клієнта на умовах консенсуальності й платності.

Доміцилірування векселя – сплата векселя за дорученням клієнта, який за попередньою домовленістю з банком вказує місце, де буде робитися платіж.

Допомога – регулярна або одноразова грошова виплата, надавана громадянам країни у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, вагітністю й родами, при народженні дитини, по догляду за дитиною та ін.

Дотація – фінансові ресурси, що виділяються з вищестоящого бюджету нижчестоящому на суму відсутніх прибутків при неможливості скорочення витрат, не мають цільового призначення.

Доходи населення кінцеві – доходи населення (в поточних цінах), які отримуються населенням в результаті перерозподілу фінансових ресурсів населення.

Доходи населення (домогосподарства) сукупні – грошові й натуральні надходження народонаселенню (по домогосподарствах) з метою задоволення особистих потреб.

Економічний інструмент – економічна категорія, свідомо, цілеспрямовано використовується в інтересах суб'єктів господарювання і держави. На суспільне виробництво може мати кількісний й якісний вплив.

Економічний стимул – економічний важіль, за допомогою якого вдається впливати на матеріальні інтереси суб'єктів господарювання. Вплив на матеріальні інтереси відбувається через форми організації фінансових відносин.

Емісійна премія – різниця від продажу акцій за ринковою ціною та їх номінальною вартістю.

Євро – валюта країн Європейського Союзу, що включає: німецьку марку, голландський гульден, австрійський шилінг, бельгійський франк, французький франк.

Євровалюта – будь-яка конвертована валюта, депонована в закордонному банку.

Забезпеченість кредиту – види й форми гарантованих зобов'язань позичальника перед кредитором (банком) по відшкодуванню суми позикових коштів (кредиту) у випадках їхнього можливого неповернення позичальником.

Закон про Державний бюджет України – закон, який затверджує повноваження органам державної влади здійснювати виконання Державного бюджету України протягом бюджетного періоду.

Зведений (консолідований) бюджет – сукупність усіх бюджетів, що входять у бюджетну систему по прибутках і витратах (в Україні – це державний бюджет, бюджети областей і місцеві бюджети).

Змінний курс – курс валюти, що вільно підвищується і знижується залежно від попиту і пропозиції (включає як регулювання, так і певну свободу вибору режиму валютного курсу).

Зовнішній борг – зобов'язання, що виникають в іноземній валюті.

Інвестиції – господарські операції, що припускають внесок фінансових ресурсів або майна у статутний фонд юридичної особи в обмін на корпоративні права, емітовані даною юридичною особою.

“Індекс Доу-Джонса” – середній показник курсів акцій на Нью-Йоркській фондовій біржі. Являє собою арифметичну середню (не зважену) щоденних котувань групи 30 головних компаній США на момент закриття біржі.

Індекс споживчих цін – являє собою співвідношення ціни споживчого кошика в поточному році до ціни аналогічного кошика в базовому році. Включає товари, вироблені не тільки всередині держави, але й імпорт. Враховує тільки товари і послуги, що використовуються індивідуальними споживачами.

Індосамент – спеціальний напис на переказному векселі, за яким векселедержатель передає всі або тільки певні права придбання векселя, індосамент має бути безумовним. Частковий індосамент недійсний. Індосамент буває передаточним,

передорученим і заставним, кожний з яких, у свою чергу, може бути іменним, бланковим і на пред'явника.

Інкасування векселя – виконання доручення векселедержателя по одержанню в термін платежів за векселем; при ненадходженні платежу вексель повертається кредитору з протестом, а у разі недогляду протесту банк відповідає за наслідки.

Іноземна валюта – іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу і є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави.

Інфраструктура – комплекс галузей господарства, що обслуговують промислове (або яке-небудь інше) виробництво, а також населення. Включає транспорт, зв'язок, торгівлю, матеріально-технічне забезпечення, науку, освіту, охорону здоров'я.

Іпотека – здача нерухомості, землі в заставу для одержання кредитної підзаставної позички.

Казначейство – спеціалізований фінансовий орган, що відає виконанням державного бюджету. Організує збір доходів держбюджету, надає кошти на передбачені в ньому витрати, в деяких випадках здійснює емісії паперових грошей.

Казначейські зобов'язання – це вид цінних паперів на пред'явника, які розміщують виключно на добровільних засадах і які свідчать про внесення їхнім власником грошових коштів до бюджету й дають право на отримання фінансового доходу.

Казначейський вексель – форма боргового зобов'язання держави. На відміну від державних облігацій, казначейські векселі випускаються на термін, як правило, до одного року, під покриття бюджетного дефіциту з виплатою доходу у вигляді дисконту.

Казначейські облігації держави – вид розміщуваних на добровільній основі серед населення державних цінних паперів, які засвідчують внесення їхніми держателями коштів у бюджет і дають право на одержання фіксованого прибутку протягом усього терміну володіння цими цінними паперами.

Капітал – вартість, яку пускають в оборот для одержання прибутку.

Капітальні вкладення – витрати матеріальних, трудових і грошових ресурсів, спрямовані на відновлення і приріст основних фондів.

Касова система виконання бюджету – здійснення обліку надходження прибутків і фінансування витрат Державною бюджету на основі реєстрації фактичних грошових потоків.

Кліринг – система безготівкових розрахунків за товари, цінні папери й послуги. Заснований на заліку взаємних вимог і зобов'язань.

“Коефіцієнт Кука” – показник рентабельності використання власних коштів банку або достатності цих коштів, визначається як відношення власного капіталу банку до суми його активів. За Базельською угодою 1988 р. він має дорівнювати 8 %.

Комерційний банк – кредитна організація, що має ліцензію на здійснення банківських операцій з метою одержання прибутку.

Комерційний кредит – товарна форма кредиту, що виникає при відстрочці платежу; боргове зобов'язання, оформлене векселем.

Комерційний розрахунок – метод ведення господарства, що полягає в порівнянні у грошовій формі витрат і результатів діяльності; його метою є одержання максимуму прибутку при мінімумі витрат. Комерційний розрахунок припускає обов'язкове одержання прибутку, достатнього для досягнення господарювання рівня рентабельності.

Конверсія – переорієнтація підприємства на виробництво продукції принципово іншого типу.

Конвертованість валют – здатність однієї валюти обмінюватися на іншу валюту.

Конкурентоздатність – здатність суб'єктів господарювання виконувати свою діяльність в умовах ринкових відносин та одержувати за цих умов прибуток, достатній для науково-технічного вдосконалення виробництва, стимулювання працівників і підтримки на високого якісного рівня продукції.

Контрольний пакет акцій – частка загальної вартості (кількості) акцій, що дозволяє їхнім власникам контролювати діяльність усього акціонерного товариства.

Концерн – об'єднання самостійних підприємств різних галузей, зв'язаних спільними розробками, за допомогою системи участі, патентно-ліцензійних угод, фінансування, тісного виробничого співробітництва.

Концесія – дозвіл однією державою іншим державам, їхнім фірмам і приватним особам проводити виробничо-експлуатаційну діяльність відповідно до концесійного договору. У договорі про концесії може передбачатися здача в експлуатацію державою за плату

не тільки підприємств, а і (головним чином) землі з правом видобутку корисних копалин.

Короткострокові активи – готівка й активи, які найближчим часом можуть бути переведені в грошову форму або будуть використані в найближчому майбутньому, звичайно протягом року.

Короткострокові зобов'язання – зобов'язання, строк погашення яких настає протягом короткого терміну (в межах одного року).

Короткострокові фінансові вкладення – фінансові вкладення, розраховані на короткий період, високоліквідні цінні папери, в тому числі короткострокові казначейські зобов'язання держави, облігації, акції, тимчасова фінансова допомога іншим підприємствам, депозитні сертифікати, отримані короткострокові векселі.

Кошик доходів бюджетів місцевого самоврядування – сукупність податків і зборів (обов'язкових платежів), що закріплені Бюджетним кодексом України на постійній основі за бюджетами місцевого самоврядування і враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів.

Кошторис – фінансовий документ, що містить інформацію про утворення і використання коштів відповідно до їх цільового призначення.

Кошторисне фінансування – метод покриття витрат установ та організацій відповідно до затвердженого кошторису.

Кредит – рух позичкового капіталу, здійснюваний на засадах забезпеченості, терміновості, зворотності й платності. Виконує функції перерозподілу коштів між господарськими суб'єктами; сприяє економії витрат обігу; прискорює концентрацію і централізацію капіталу, стимулює науково-технічний прогрес.

Кредитна картка – іменний грошовий документ, випущений кредитною установою, що засвідчує наявність у цій установі рахунку клієнта й надає право на придбання товарів і послуг у роздрібній торговельній мережі без оплати готівкою.

Кредитні гроші – гроші, породжені розвитком кредитних зв'язків і відносин між кредиторами і позичальниками. До них відносяться векселі, банкноти, чеки, банківські кредитні картки.

Кредитування – одна з форм фінансового забезпечення відтворювальних витрат, при якій витрати суб'єкта господарювання покриваються за рахунок банківських позичок, надаваних на засадах платності, терміновості й зворотності.

Кредиторська заборгованість – заборгованість, що виникає при розрахунках з постачальниками; тимчасове використання у грошовому обігу підприємства коштів кредитора.

Криза платоспроможності – взаємні неплатежі підприємств, викликані дефіцитом наявної або безготівкової грошової маси.

Купон – відрізний талон цінного паперу (акції, облігації), що дає його власникові право одержати у встановлений час певний доход у вигляді відсотків і дивідендів.

Курс акцій, облігацій та інших цінних паперів – ціна акції, інших цінних паперів на фондовій біржі. Курс прямо пропорційний розмірам дивіденду, відсотка й перебуває у зворотній залежності від величини позичкового відсотка.

Ліквідність активів – величина, зворотна часу, необхідному для перетворення активів у гроші. Чим менше часу знадобиться для перетворення активів у гроші, тим вони ліквідніші.

Ліквідність балансу підприємства – ступінь покриття зобов'язань підприємства його активами, строк перетворення яких у гроші відповідає строку погашення зобов'язань.

Ліквідність підприємства – здатність суб'єкта господарювання в будь-який момент робити необхідні витрати.

Ліміт капітальних вкладень – граничний розмір капітальних вкладень на заплановане запровадження в дію потужностей або на створення нормативних заділів капітального будівництва.

Ліміт кредитування – гранична сума видачі кредиту або залишків заборгованості в плановому періоді.

Лімітування витрат – обмеження витрачання коштів, передбачених окремими статтями бюджетної класифікації.

Ліцензія – спеціальний дозвіл юридичній особі уповноважених на те державних органів здійснювати конкретні, оговорені законом господарські операції, включаючи зовнішньоторговельні (експортні й імпорتنі).

Лоро – рахунок, відкритий банком своєму кореспонденту (як правило закордонному) для внесення сум, що надходять на його користь. З цього рахунку проводять платежі за дорученням “рідного” банку кореспондента.

Макроекономічна стабілізація – розрізняють стабілізацію, засновану на валютному курсі, і монетарну стабілізацію. Перша припускає прив'язку курсу Національної валюти до якої-небудь валюти і використання курсу як номінального “якоря”.

Маржа – різниця між курсами купівлі й продажу валюти комерційним банком.

Медичне страхування – форма соціального захисту інтересів населення в охороні здоров'я; пов'язане з компенсацією витрат громадян на медичне обслуговування та інших витрат з підтримки здоров'я.

Медичне страхування – форма соціального захисту інтересів населення в охороні здоров'я. Гарантує громадянам одержання медичної допомоги при виникненні страхового випадку. Проводиться у двох формах – обов'язковій і добровільній.

Метод владних приписів – основний метод фінансово-правового регулювання, що становить органічно цілісну систему безперервного впливу на учасників фінансово-правових відносин з метою реалізації ними своїх функцій.

Міжбюджетні відносини – відносини між державою і місцевим самоврядуванням щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією і законами України.

Міжбюджетні трансферти – кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого. Вони поділяються на: дотацію вирівнювання; субвенцію; кошти, що передаються до Державного бюджету України і місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів; інші дотації.

Місцевий бюджет – бюджет муніципального утворення, формування, затвердження і виконання якого здійснюють органи місцевого управління.

Мито – встановлюється при переміщенні товарів через митний кордон держави, тобто при ввезенні, вивезенні або транспортуванні транзитом. На відміну від інших непрямих податків стягнення мита має за мету не стільки фіскальні потреби держави, скільки формування раціональної структури експорту і імпорту.

Місцеві податки й збори – податки й збори, установлені представницькими органами місцевого самоврядування самостійно відповідно до федеральних законів.

Місцеві фінанси – сукупність коштів, формованих і використовуваних для вирішення питань місцевого значення.

Місцеві бюджети – це фонди фінансових ресурсів, що знаходяться в розпорядженні місцевих органів самоврядування.

Національний дохід – це вартісне вираження чистого продукту; визначається як сума всіх прибутків; може бути обчислений: валовий національний продукт, вироблений у державі, мінус загальна сума амортизаційних відрахувань, мінус загальна сума непрямих податків.

Національний дохід (НД) – являє собою суму всіх прибутків. Статистика національного прибутку розділяє показник НД на п'ять компонентів залежно від способу одержання прибутку (в середньому, у розвинутих країнах): 1) зарплата найманим робітникам (73 %); 2) прибутки некорпорованих підприємств (7 %); 3) рента (2 %); 4) прибуток корпорацій після виплати зарплати і зобов'язань по боргах (11 %); 5) чистий відсоток (7 %). $\text{НД} = \text{ЧНП} - \text{непрямі податки}$.

Національний обмінний курс – відносна ціна валют двох країн.

Нетто-ставка – показник страхових внесків з однієї грошової одиниці (із 100, 1000 грошових одиниць) страхової суми, що передбачає рівновагу фінансових зобов'язань страхувальників і страховика в розрахунку на весь період дії договору страхування. Встановлюється на основі середньої багаторічної ймовірності страхового випадку; повинна забезпечити страховику створення фонду, достатнього для виплати відшкодування.

Номінал – номінальна або основна вартість (на відміну від ринкової вартості), зазначена на акції, облігації, векселі, купоні, банкноті або іншому інструменті.

Номінальна вартість акції – частка в акціонерному капіталі компанії, позначена на особовій стороні акції.

Номінальна вартість облігацій – це ціна, позначена на цінному папері, яка засвідчує, що вона представляє визначений капітал, використовуваний емітентом даного цінного паперу.

Норма амортизації – відсоток від вартості основного капіталу, який щорічно включається в собівартість зробленої продукції (послуг).

Об'єкт обкладання податком – прибуток або майно, стосовно якого обчислюються податок.

Облігація – цінний папір, що підтверджує зобов'язання емітента відшкодувати власнику цінного паперу номінальну вартість у встановлений термін із сплатою фіксованого відсотка, якщо інше не передбачено умовами випуску. Риси облігації: виплата фіксованого %.

Облігації – цінні папери, що приносять дохід у формі відсотка. Випускаються державними органами для покриття бюджетного дефіциту й акціонерних товариств з метою мобілізації капіталу. На відміну від акцій на облігаціях зазначений строк їхнього погашення.

Облігації державних позик – коротко- і довгострокові цінні папери, що випускаються Міністерством фінансів для залучення коштів інвесторів і виконання державою своїх функцій.

Облігації ощадної позики – державні цінні папери, що випускаються для залучення коштів інвесторів, але призначені в основному для розміщення серед населення.

Обмінний курс – ціна, за якою здійснюється обмін товарів (послуг) між двома країнами.

Оборотна касова готівка – фінансові кошти, що створюються у складі місцевих бюджетів для покриття тимчасових касових розривів при їх виконанні.

Оборотні кошти – кошти, авансовані в оборотні виробничі фонди й фонди обігу. Оборотні виробничі фонди представлені такими активами, як сировина, матеріали, паливо, тара, незавершене виробництво, витрати майбутніх періодів та ін.; фонди обігу – товарами (на складі й у відвантаженні) і коштами (у касі підприємства, на його розрахунковому рахунку та інших рахунках, у розрахунках).

Оборотний капітал – частка капіталу підприємства, вкладена в поточні активи, фактично всі оборотні кошти. Чистий оборотний капітал являє собою різницю між поточними активами й поточними (короткостроковими) зобов'язаннями.

Обслуговування боргу – виплата відсотків і погашення основної суми боргу за певний звітний період.

“Овердрафт” – 1) сума, отримана за чеком понад залишок на поточному рахунку; 2) перевищення суми кредиту в банку, наданого в межах коштів на рахунку або на депозиті клієнта.

Окупність капітальних вкладень – показник ефективності капітальних вкладень, обумовлених як відношення капітальних вкладень до економічного ефекту, одержуваного від їхнього використання у процесі виробництва.

Оренда – майнове наймання, засноване на договорі про надання майна в тимчасове користування за певну плату.

Оперативне керування – керування майном підприємства, фінансованого власником.

Оплата праці – форма грошової або натуральної винагороди працівників.

Оптова (відпускна) ціна – оптова ціна підприємства або ціна виготовника продукції, за якою товари реалізуються іншим підприємствам й організаціям.

Опціон – угода, об'єктом якої служить зобов'язання (право) купити або продати визначене число ф'ючерсних контрактів або наявних контрактів за заданою ціною протягом визначеного терміну, або право покупки / продажу акцій за фіксованою ціною протягом установленого строку.

Основні виробничі фонди – засоби праці (будинки, споруди, машини й устаткування, транспортні засоби та ін.), за допомогою яких виготовляється продукція. Вони служать тривалий строк, зберігають у процесі виробництва свою натуральну форму й переносять свою вартість на готовий продукт частинами, в міру зносу. Поповнюються за рахунок капітальних вкладень.

Основні невиробничі фонди – предмети тривалого користування, що обслуговують у суспільстві невиробниче споживання. До них відносяться житлові будинки, поліклініки, клуби, санаторії, стадіони й т.п., що перебувають на балансі підприємства.

Офшор – обмежені території, в яких діють особливо пільгові економічні умови. Так само, як й "податкові гавані", є різновидом вільних економічних зон.

Оцінка фондів – вартісне вираження фондів, використовуване в бухгалтерській звітності.

Ощадний сертифікат – це письмове свідоцтво банку про депонування коштів.

Ощадний банк – кредитно-фінансова установа, призначена для акумуляції заощаджень населення й коштів підприємств та їхнього ефективного розміщення для одержання прибутку.

Пенсія – гарантована щомісячна виплата грошових сум для матеріального забезпечення громадян у зв'язку зі старістю, інвалідністю, вислугою років і смертю годувальника.

Пенсійні фонди – різновид банків спеціального призначення, створюються для виплати пенсій за рахунок коштів держави, підприємств і самих працюючих; кошти можуть використовуватися як кредитні ресурси.

Перекладний вексель (тратта) – письмове розпорядження однієї особи (векселедавця) іншій особі (платникові) про виплату на

вимогу або на певну дату зазначеної у векселі суми грошей третій особі (бенефіціару) або пред'явникові даного векселя.

Перемикання капіталу – припинення фінансування в одній сфері діяльності й відкриття фінансування нових сфер діяльності.

Переоцінка фондів – зміна вартісної оцінки фондів під впливом цінових та інших факторів, що визначають умови відтворення.

Перестраховування – особлива форма страхування, що дозволяє розподілити великі ризики між багатьма страховими організаціями.

Період окупності – час, необхідний для того, щоб сума, інвестована в той чи інший проект, повністю повернулася за рахунок коштів, отриманих у результаті основної діяльності за даним проектом.

Планування – процес, що забезпечує збалансовану взаємодію окремих видів ресурсів у рамках обраного об'єкта керування, що встановлює пропорції і темпи зростання.

Платіжне доручення – розрахунковий документ, що виписується платником і містить вказівку банку про перерахування певної грошової суми з рахунку платника на рахунок одержувача; застосовується в розрахунках по товарних і нетоварних операціях, авансових платежах.

Платіжна вимога – розрахунковий документ, що виписується постачальником і містить вказівку банку одержати належну йому грошову суму від платника на підставі відповідних документів, що свідчать про зроблені операції.

Платіжна система – платіжна організація, члени платіжної системи й сукупність відносин, що виникають між ними при переказуванні грошей.

Платіжні документи та інші цінні папери – акції, облігації, купони до них, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, інші фінансові й банківські документи, виражені в національній чи іноземній валюті або банківських металах.

Платіжний баланс – співвідношення платежів, зроблених країною за кордоном, і надходжень, отриманих нею через кордон за певний період часу (місяць, квартал, півріччя, рік). Включає торговельний баланс, що відображає співвідношення вартості експорту й імпорту товарів країни за відповідний період, баланс послуг і некомерційних платежів. У сукупності вони утворюють платіжний баланс по поточних операціях. Загальний платіжний

баланс країни складають платіжний баланс по поточних операціях і баланс руху капіталів і кредиторів, а також рух золотих і валютних резервів.

Платіжний баланс – статистичний звіт, в якому відбиваються всі зовнішньоекономічні операції за певний період часу між резидентами держави і закордонними партнерами.

Платіжний оборот – сукупність усіх грошових платежів в економіці країни.

Підтримуюча інфляція – інфляція грошової одиниці, за якою зростання цін на товари й послуги не торкається витрат на енергоносії і товари першої необхідності.

Платники податків – фізичні або юридичні особи, що безпосередньо вносять певний вид платежу в бюджет.

Повзуча інфляція – інфляція грошової одиниці, що складає не більше 10 % у рік.

Податки – обов'язкові платежі, що сплачуються на користь держави юридичними й фізичними особами.

Податкова політика – діяльність держави у сфері встановлення і стягнення податків, головними критеріями якої є економічна ефективність і соціальна справедливість.

Податкова система – сукупність установлених у країні податків і механізму їх справляння. Складається з прямих і непрямих податків; прямі встановлюються безпосередньо на доход або майно платника податків, непрямі включаються у вигляді надбавки в ціну товару (тарифу на послугу) і оплачуються споживачем. У складі непрямих податків виділяють: акцизи, фіскальні монополії, мита.

Податкове законодавство – система законодавчих актів, що містить правові норми, які встановлюють правила поведінки сторін у податковій сфері суспільних відносин.

Податкове право як фінансово-правовий інститут – сукупність норм, що регулюють суспільні відносини у сфері справляння податків та обов'язкових платежів до бюджетів і державних цільових фондів, встановлюючи при цьому права, обов'язки й відповідальність сторін.

Податкові пільги – повне або часткове звільнення суб'єкта від оподаткування відповідно до діючого законодавства.

Податкові правовідносини – відносини, що виникають на підставі податкових норм, які встановлюють, змінюють чи відміняють податкові платежі, та у зв'язку з юридичними фактами,

учасники яких наділені суб'єктивними правами й несуть юридичні обов'язки, пов'язані зі сплатою податків та зборів до бюджетів і цільових фондів і поданням податкової звітності.

Податковий контроль – спеціалізований контроль з боку державних органів за дотриманням податкового законодавства, правильністю вирахувань, повнотою і своєчасністю сплати податків та інших обов'язкових платежів юридичними й фізичними особами (в Україні – Державна податкова адміністрація).

Податковий кредит – одна з податкових пільг, що полягає у відстрочці стягнення податку.

Податковий період – термін, за який відбуваються нарахування і сплата податку.

Податок – встановлений законом для досягнення загальнодержавних або місцевого значення цілей обов'язковий індивідуально безоплатний грошовий платіж, який вноситься юридичними і фізичними особами у державний чи місцевий бюджет за наявності матеріальних передумов (доходу, прибутку чи майна) у чітко визначені строки та в передбачених законодавством розмірах і не призначений для конкретних витрат.

Позабюджетні фонди – фінансові ресурси, утворені за рахунок відрахувань суб'єктів економічної діяльності й використані за цільовим призначенням (наприклад, Пенсійний фонд). Розрізняють фонди за цільовим призначенням (такі, що мають економічний, соціальний або природоохоронний характер) і за рівнями управління (загальнодержавний, регіональний і місцевий).

Позиковий відсоток – ціна кредитних коштів на ринку позичкових капіталів за їхні споживчі властивості – приносити користувачеві кредитом (позичальнику) доход (прибуток).

Поточні витрати – витрати, що виникли у процесі виробництва продукції й надання послуг для одержання прибутку й віднесені до даного звітного року.

Преференція – пільга або надання особливого податкового режиму для групи господарюючих суб'єктів, що дозволяє їм протягом зазначеного часу не нести частину податкових зобов'язань.

Прибуток – кінцевий фінансовий результат діяльності підприємства; визначається як різниця між виручкою і витратами.

Прибуток від страхових операцій – надходження страхових платежів і внесків від різних видів страхування.

Приватизація – процес зміни відносин власності при передачі державного підприємства в інші форми власності, в тому числі в колективну, акціонерну й приватну.

Привілейовані акції – дають їх власникам переважне право на одержання дивідендів, а також право на пріоритетну участь у розподілі майна акціонерного товариства у разі його ліквідації. За цими акціями дивіденди виплачуються в розмірі не менше заздалегідь установленого твердого відсотка до їх номінальної вартості, й незалежно від суми прибутку, отриманого акціонерним товариством. У випадку недостатності прибутку виплата відсотків за даними акціям робиться за рахунок резервного фонду. Ці акції не дають права їх власникам брати участь в управлінні акціонерним товариством.

Привілейована акція – акція, що дає власнику переважні права в порівнянні з власником звичайної акції на одержання дивідендів відразу після виплати відсотків по облігаціях і позиках. Має обмежений фіксований розмір дивідендів і не має права голосу.

Принципи кредитування – терміновість, платність, зворотність і матеріальна забезпеченість кредиту.

Прихована інфляція – інфляція грошової одиниці, яка проявляється в хронічному дефіциті товарів і послуг, зростанні вимушених грошових заощаджень, розвитку тіньової економіки.

Прихований дефіцит бюджету – неповне або несвоєчасне фінансування галузей бюджетної сфери. Виникає в умовах боротьби за скорочення витрат з метою зменшення “відкритого” офіційного дефіциту бюджету.

Прості акції – дивіденди по них можуть бути як більше, так і менше, ніж по привілейованих акціях, але вони дають право їх власникам брати участь в управлінні акціонерним товариством.

Простий вексель – безумовне грошове зобов'язання встановленої законом форми, видаване банком (векселедавцем) фізичній або юридичній особі (векселедержателю), що надає останньому право вимагати з позичальника сплати на певний термін суми грошей, зазначеної у векселі.

Перспективна емісія – документ, що містить необхідну інформацію про випуск цінних паперів, які підлягають реєстрації у встановленому порядку.

Профіцит бюджету – перевищення доходної частини бюджету над видатковою (властиве місцевим бюджетам).

Прямі інвестиції – господарські операції, що припускають внесок фінансових ресурсів або майна у статутний фонд юридичної особи в обмін на корпоративні права, емітовані даною юридичною особою.

Реальна заробітна плата – номінальна зарплата, скоректована на величину обов'язкових податкових відрахувань і платежів, а також на рівень інфляції.

Реальний обмінний курс – відносна ціна товарів двох країн.

Ревальвація – підвищення офіційного курсу національної грошової одиниці щодо іноземних валют.

Ревізія – метод документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, організації з додержанням законодавства з фінансових питань, достовірності обліку й звітності, способу документального викриття недостач, розтрат, привласнень та крадіжок коштів і матеріальних цінностей, запобігання фінансовим зловживанням.

Регулювання економіки – цілеспрямована зміна темпів розвитку народного господарства й окремих його структурних підрозділів на основі перерозподілу фінансових ресурсів.

Резервний фонд – цільове джерело, створюване за рахунок регулярних відрахувань з прибутку підприємства. Ці кошти повинні перебувати у високоліквідних активах.

Рекламація – претензія, пропонує покупцем продавцеві у зв'язку з невідповідністю якості й/або кількості поставленого товару умовам контракту.

Реінвестування – використання частини прибутку від капітальних вкладень або від дивідендів для повторного інвестування, поповнення капіталу.

Рендит – рівень дивіденду на одну акцію.

Рентабельність – один з основних вартісних показників ефективності виробництва. Вона характеризує рівень віддачі витрат, вкладених у процес виробництва й реалізації продукції, роботи й послуг.

Рентинг – короткостроковий лізинг без права наступної передачі майна лізингоодержувачу.

Рестрикція – 1) обмеження банками і державою розмірів кредиту, який надається з метою попередження банкрутства банку; 2) обмеження виробництва, продажу й експорту деяких товарів з метою підтримки високих цін на них.

Реструктуризація зовнішнього боргу – продовження строків погашення боргу й виплати по ньому відсотків.

Реструктуризація фіскальної заборгованості – визначення сумарної заборгованості в бюджет, визначення строків її погашення, контроль і дотримання в цей період обов'язкових строків сплати поточних платежів у бюджеті й позабюджетні фонди.

Рефінансування державного боргу – розміщення нових державних позик для погашення заборгованості по раніше випущених облігаціях державної позики.

Рецессофляція – інфляція грошової одиниці, що характеризується співіснуванням процесу падіння обсягів виробництва і постійного зростання цін на товари й послуги.

Ринкова вартість – сума, яку можна одержати при продажі активів (власності) на ринку.

Ринкова інфраструктура – сукупність галузей і видів діяльності, які обслуговують ринок і забезпечують безперервність його функціонування, умови нормального розвитку ринкових відносин. Провідним підрозділом ринкової інфраструктури є фінансова інфраструктура.

Рівень бідності – відсоток домогосподарств у загальній їх чисельності, фінансові ресурси яких є меншими за поріг (межу) бідності.

Рівень дефіциту бюджету – відношення абсолютного розміру дефіциту до обсягу бюджету або до об'єму валового внутрішнього продукту. Прийнятна межа – не більше 3 % (до об'єму валового внутрішнього продукту).

Рівень доларизації внесків – відношення суми всіх виявлених в іноземній валюті коштів на рахунках до суми всіх коштів на рахунках (в середині 90-х років в Україні рівень доларизацій внесків був 55 %).

Роздержавлення – переведення державної власності в інші її форми. Якщо роздержавлення виражається в придбанні громадянами в приватну власність державних і муніципальних підприємств, а також у створенні акціонерного товариства, то це – приватизація.

Розрахунковий рахунок – рахунок, що відкривається банками юридичним особам для зберігання коштів і здійснення розрахунків.

Розпис бюджету – основний оперативний план розподілу прибутків-витрат по підрозділах бюджетної класифікації, в якому

проставляються строки надходження податків та інших платежів і витрата бюджетних коштів протягом року.

Розпорядники бюджетних коштів – бюджетні установи в особі їх керівників, уповноважені на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань та здійснення видатків з бюджету.

Роялті – 1) ліцензійна винагорода в якості періодичних відрахувань від прибутку або суми продаж продукції, виробленої за ліцензією; 2) авторський гонорар; 3) орендна плата за право промислової розробки надр.

Самострахування – сукупність заходів, спрямованих на запобігання ризиків, створення резервних фондів матеріальних і фінансових ресурсів та ін.

Самофінансування – один з методів фінансового забезпечення відтворювальних витрат, заснований на використанні суб'єктами господарювання власних фінансових ресурсів. При недостатності власних коштів підприємства використовують фінансові ресурси, на основі випуску цінних паперів.

Санація підприємства – сукупність заходів з оздоровлення фінансового стану підприємства й запобігання банкрутства.

СВОП – продаж або купівля валюти із зобов'язанням купити або продати через деякий час.

Сек'ютеризація – один з елементів реструктуризації зовнішніх боргів держави: а) списання боргу; б) викуп боргу; в) сек'ютеризація; г) обмін державного боргу на акції національних підприємств, процес обміну зовнішніх боргів на облігації. Основна ідея полягає в тому, що країна-боржник емітує нові боргові зобов'язання у вигляді облігацій, що або безпосередньо обмінюються на старий борг, або продаються. У разі продажу отримані кошти спрямовуються на погашення старих зобов'язань. Останнім часом найбільше поширення має сек'ютеризація банківських боргів, тобто обмін зобов'язань перед банками-кредиторами на облігації.

Секвестр – заборона, обмеження видатків, яке встановлюється державною владою; пропорційне скорочення державного бюджету у процентах, що здійснюється щомісячно до кінця поточного фінансового року в разі невиконання дохідної частини бюджету.

Секвестр – пропорційне зниження державних витрат по всіх статтях бюджету (крім захищених) протягом часу, що залишився до кінця року.

Система оподаткування – сукупність податків, зборів, інших обов'язкових платежів у бюджет; державні цільові фонди, що стягуються у встановленому законом порядку.

Система сучасного фінансового ринку – складається з п'яти складових: 1) банківський ринок; 2) ринок цінних паперів; (фондовий ринок); 3) валютний ринок; 4) ринок дорогоцінних металів, 5) ринок страхових послуг.

Система цін – сукупність різних видів цін (оптових, закупівельних, роздрібних й ін.), що перебувають у тісному взаємозв'язку й взаємозалежності.

Слампфляція – інфляція грошової одиниці, що характеризується співіснуванням процесу безробіття, і інфляції, що зростає.

Собівартість продукції – сумарні витрати на виробництво й реалізацію продукції.

Соціальне забезпечення – система розподільних відносин, у процесі яких за рахунок частини національного доходу утворюються і використовуються суспільні фонди коштів для матеріального забезпечення громадян у старості, з інвалідності, втрати годувальника та в деяких випадках, установлених законом.

Соціальне страхування – система економічних відносин, за допомогою яких формуються і витрачаються фонди коштів, призначених для матеріального забезпечення непрацездатних.

Спеціальне право запозичення – міжнародна рахункова грошова одиниця, що емітується МВФ. Це кредити, що надаються країнам-імпортерам і контролюються Міжнародним валютним фондом. Кожна країна має свою квоту на кредит, яка залежить від обсягу експорту й імпорту.

Споживчий бюджет – баланс доходів і витрат родини (домогосподарства), що характеризує основні джерела доходів, інші напрямки й величину витрат родини (домогосподарства).

Споживчий попит – представлена на ринку й обмежена рамками платоспроможної можливості потреба в товарах. Попит виступає у формах: негативний, відсутність попиту, прихований, падаючий, нерегулярний, повноцінний, надмірний, нераціональний. Попит підрозділяється на три види: реалізований, незадоволений, такий, що формується.

Споживчі товари і послуги – товари і послуги, що призначені для задоволення індивідуальних і сімейних потреб громадян.

Стагнація – застій в економіці, пов'язаний із зростаючим безробіттям та безперервним ростом цін.

Стагфляція – стан народного господарства країни, що характеризується одночасним переплетенням затяжного ослаблення економічної активності (стагнація) з інфляцією.

Статут – офіційний документ, що підтверджує законність створення компанії, що містить характер і правила її діяльності, основи взаємин між членами й т.п.

Страхова сума – грошова сума, в межах якої страховик відповідно до умов страхування зобов'язаний провести виплату при настанні страхового випадку, а також сума, що виплачується за особистим страхуванням.

Страхова угода (страховий поліс) – розроблений під певний вид страхування продукт (товар у вигляді зобов'язання) страховика, який пропонується купити страхувальнику.

Страхове відшкодування – фактично зроблені виплати, що компенсують збиток при настанні страхового випадку.

Страховий випадок – передбачена договором страхування і така, що реально сталася, подія (аварія автомобіля, пожежа, повінь, інший нещасний випадок і т.п.), в результаті настання якої виплачується страхове відшкодування.

Страховий брокер – суб'єкт страхового ринку, який виступає на стороні страхувальника і відповідає перед ним за надійне розміщення його ризику.

Страховий портфель – число укладених договорів страхувальником.

Страховий ризик – це певна подія, на випадок якої проводиться страхування і яка має ознаки ймовірності й випадковості настання (ймовірність дожиття або смерті, ймовірність аварії з транспортним засобом, ймовірність пожежі тощо).

Страховий ринок – різновид банків спеціального призначення, що мобілізуються за допомогою продажу страхових полісів кошти, які надаються у довгостроковий кредит державі і підприємствам.

Страховий тариф (страхова премія, платіж) – ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за певний період страхування.

Страховий фонд – сукупність зарезервованих страховиками коштів.

Страховання – сукупність особливих замкнених перерозподільних відносин між учасниками даного процесу, пов'язаних з формуванням, за рахунок грошових внесків цільового страхового фонду, призначеного для покриття можливих збитків або для вирівнювання втрат у прибутках суб'єктів господарювання чи фізичних осіб, у зв'язку з наслідками страхових випадків.

Субвенція – фінансові ресурси, що виділяються з вищестоящого бюджету нижчестоящому на фінансування передбачених державним бюджетом витрат на основі пайової участі, мають строго цільовий характер, виділяються переважно за бюджетом розвитку.

Субсидія – фінансові ресурси, що виділяються з вищестоящого бюджету нижчестоящому на фінансування конкретних заходів, мають цільовий характер; виділяються в основному за поточним бюджетом.

Суб'єкти фінансових правовідносин – юридичні й фізичні особи, які можуть бути носіями суб'єктивних юридичних прав та обов'язків.

Суб'єкти фінансового права – юридичні й фізичні особи, які мають правосуб'єктність, тобто правоздатність і дієздатність у сфері фінансових відносин.

Сутність обмінного курсу – в першу чергу полягає в тому, що держава зобов'язана не дати впасти курсу національної валюти.

Сутність фінансів – сукупність економічних відносин між державою, організаціями, підприємствами і громадянами, які виникають при розподілі й перерозподілі товарів та послуг, вироблених в державі і пов'язаних із системою утворення та використання фондів грошових ресурсів для задоволення потреб розширеного відтворення суспільного виробництва. Сфери фінансової системи: Виділяють чотири сфери: рівень мікроекономіки – фінанси суб'єктів господарювання (ланки: фінанси підприємств, які займаються комерційною діяльністю; фінансові організації і установи, які функціонують на некомерційній основі (невиробнича сфера); фінанси громадянських організацій, творчих спілок різних фондів; державні підприємства); рівень макроекономіки – державні фінанси характеризують фінансову діяльність держави (ланки: бюджет держави, державний кредит, фонди цільового призначення, місцеві фінанси); рівень світового господарства – міжнародні фінанси відображають перерозподільно-обмінні відносини й централізацію ресурсів на світовому рівні (ланки: валютний ринок, міжнародні організації, міжнародні фінансові інститути); забезпечуюча сфера -

фінансовий ринок охоплює кругообіг фінансових ресурсів як специфічного товару (ланки: ринок грошей; ринок кредитних ресурсів; ринок цінних паперів; ринок офісних послуг). Уособленою ланкою фінансової системи виступає страхування: соціальне, страхування майна, особисте страхування, страхування ризиків, відповідальності, перестраховання

Тариф – різновид ціни, плата, що стягується з підприємств, організацій і населення за послуги (побутові, комунальні, транспортні та ін.).

Тезаврація (тезаврування) – накопичення золота як багатства.

Територіальна соціально-економічна система – цілісна сукупність пов'язаних між собою природних, виробничих і соціальних об'єктів, а також інфраструктурних ланок, які беруть участь у суспільному виробництві даної території (регіону, області, країни тощо).

Товарна біржа – спеціально організований ринок, де продаються і купуються масові товари. На товарній біржі можуть укладатися як угоди спот (поставка наявного товару негайно або в дуже короткий термін), так і угоди на поставку в певному місці й на певний термін у майбутньому (форвардні контракти), а також ф'ючерсні контракти.

Торговельний баланс – різниця між експортом й імпортом товарів і послуг держави в національній валюті.

Торговельна націнка – частина роздрібною ціни товару, що забезпечує відшкодування поточних витрат й одержання прибутку роздрібними торговельними підприємствами.

Трансферна ціна – оптова ціна, що обслуговує оборот товарів і послуг усередині даного підприємства або фірми; за цією ціною здійснюються розрахунки за сировину, матеріали, напівфабрикати й послуги.

Трансферні платежі – одна з форм перерозподілу державних бюджетних коштів.

Трастові (довірчі) операції – пов'язані з відносинами за дорученням: керування спадщиною, виконання операцій за дорученням і у зв'язку з опікою, агентські послуги.

Трійська унція – міжнародна одиниця ваг, використовувана при реалізації дорогоцінних металів (золота, срібла, платини, поладію). Одна трійська унція дорівнює 31,1 грама.

Трансферт – переведення іноземної валюти або золота з однієї країни в іншу.

Трансферти – фінансові кошти, що передаються з державного бюджету або з місцевих бюджетів вищого рівня в бюджети нижчого рівня у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій та інших форм.

Тратта – фінансовий документ (вексель), оплачуваний по пред'явленні або на визначену дату. Він виникає на основі платежів за кордон або з-за кордону в дану країну. Відповідно до тратти банк зобов'язаний сплатити гроші пред'явнику.

Треjder – представник брокера в торговельній зоні біржі. Приймає замовлення від імені фірми на продаж і покупку, збирає інформацію про товари.

Факторинг – різновид торгово-комісійних операцій, що сполучаються із кредитуванням оборотного капіталу клієнта.

Фіксований курс – офіційно встановлене співвідношення між національними валютами, засноване на визначеному законодавчо порядку валютних паритетів.

Фінанси держави – економічні відносини з мобілізації, розподілу й витрачання централізованих і децентралізованих фондів коштів держави та органів місцевої влади й місцевого самоврядування; підприємств, установ й організацій і громадян – суб'єктів підприємницької діяльності для забезпечення розширеного відтворення та соціально-культурних потреб.

Фінансова інформація – система фінансових показників, призначених для ухвалення рішення, і розрахована на конкретних користувачів.

Фінансова звітність – сукупність документів, що містять інформацію про фінансові показники.

Фінансова політика – діяльність держави, підприємства з цілеспрямованого використання фінансів. Зміст фінансової політики включає: вироблення концепцій розвитку фінансів, визначення основних напрямків їхнього використання і розробку заходів, спрямованих на досягнення поставлених цілей.

Фінансова стратегія – комплекс заходів, спрямованих на досягнення перспективних фінансових цілей.

Фінансова діяльність держави – планована діяльність у сфері мобілізації, розподілу й використання централізованих і децентралізованих фондів коштів з метою виконання завдань і функцій держави.

Фінансова система – 1) сукупність фінансових інститутів, кожний з яких сприяє утворенню і використанню відповідних централізованих та децентралізованих фондів коштів для здійснення фінансової діяльності держави; 2) сукупність органів державної влади та місцевого самоврядування, які здійснюють в межах своєї компетенції керівництво фінансовою діяльністю держави і підприємств, установ, організацій, які беруть у ній участь.

Фінансово-промислова група – група підприємств, установ, кредитних організацій (включаючи банки) і інвестиційних інститутів, які об'єднали свої капітали в добровільному порядку або пакети своїх акцій.

Фінансове забезпечення відтворювального процесу – покриття витрат за рахунок фінансових ресурсів, акумульованих суб'єктами господарювання і державою. Здійснюється у трьох формах: самофінансування, кредитування і державного фінансування.

Фінансове законодавство – галузь законодавства, що є сукупністю законів та інших нормативно-правових актів, у яких фінансово-правові норми мають своє зовнішнє вираження і становлять джерело фінансового права.

Фінансове право – публічна галузь права, яка містить сукупність юридичних норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають у процесі створення, розподілу й використання фондів коштів (фінансових ресурсів) держави і органів місцевого самоврядування, необхідних для реалізації їх завдань та функцій.

Фінансовий контроль – цілеспрямована діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, спрямована на додержання законності, фінансової дисципліни й раціональності в забезпеченні реалізації фінансової діяльності держави та ефективного соціально-економічного розвитку всіх суб'єктів фінансових відносин.

Фінансові правовідносини – врегульовані фінансово-правовими нормами суспільні відносини, учасники яких виступають як носії юридичних прав та обов'язків у сфері мобілізації, розподілу й витрачання централізованих і децентралізованих фондів коштів.

Фінансовий стан підприємства – забезпеченість або незабезпеченість підприємства коштами для виконання його господарської діяльності.

Фінансово-правова норма – встановлене державою в строго визначеному порядку й формі і забезпечене заходами державного

примусу, виражене у категоричній формі правило поведінки суб'єктів фінансово-правових відносин, що виникають з приводу мобілізації, розподілу й використання централізованих і децентралізованих фондів коштів, яке закріплює права й обов'язки їх учасників.

Фінансові результати – процес одержання фінансових ресурсів, пов'язаний з виробництвом і реалізацією товарів, операціями на ринку капіталів.

Фінансові ресурси – грошові доходи, нагромадження і надходження, що формуються суб'єктами господарювання й держави і мають на меті розширене відтворення, матеріальне стимулювання працюючих, задоволення соціальних потреб, потреб оборони й державного управління. Є матеріальними носіями фінансових відносин. Використовуються у фондовій і нефондовій формах.

Фінансові фонди – грошові фонди, сформовані за рахунок фінансових ресурсів. Призначення фінансових фондів - підготовка умов, що забезпечують задоволення мінливих суспільних потреб.

Фінансовий контроль – елемент системи керування фінансами, особлива сфера вартісного контролю за фінансовою діяльністю всіх економічних суб'єктів (держави, територіальних громад, підприємств й організацій), дотриманням фінансово-господарського законодавства, доцільністю виробничих витрат, економічною ефективністю фінансово-господарських операцій.

Фінансовий лізинг – характеризується тривалим строком контракту (від 5 до 10 років) і амортизацією всієї або більшої частини вартості устаткування. Фактично фінансовий лізинг являє собою форму довгострокового кредитування.

Фінансовий механізм – сукупність форм організації фінансових відносин, методів (способів) формування і використання фінансових ресурсів, застосовуваних суспільством з метою створення сприятливих умов для економічного й соціального розвитку суспільства. Відповідно до структури фінансової системи фінансовий механізм підрозділяється на фінансовий механізм підприємств (організацій, установ), страховий механізм, бюджетний механізм і т.д. У кожному з них відповідно до функціонального призначення можна виділити такі ланки: мобілізацію фінансових ресурсів, фінансування, стимулювання та ін.

Фінансовий звіт – звіт, що дає інформацію про фінансове становище підприємства, про його доходи, витрати й чистий прибуток, використанні фінансових ресурсів за певний період часу.

Фінансовий ринок – ринок, на якому обертаються капітали й кредити. Фінансовий ринок підрозділяється на ринок короткострокового капіталу й ринок довгострокового позичкового капіталу.

Фінансові ресурси домогосподарства – грошові кошти, цінні папери та інші цінності, що знаходяться в розпорядженні домогосподарств – низової ланки суспільного виробництва, що складається з однієї людини, яка веде господарство, отримує доходи і здійснює витрати на задоволення своїх потреб або групи людей, які сумісно проживають і ведуть господарство, отримують доходи й здійснюють витрати для задоволення своїх особистих потреб.

Фінанси – це сукупність грошових відносин, організованих державою, у процесі яких здійснюється формування і використання загальнодержавних фондів грошових коштів для вирішення економічних, соціальних і політичних завдань.

Фінанси – особлива, специфічна форма виробничих відносин, пов'язана з процесом розподілу і перерозподілу частини вартості валового внутрішнього продукту, утворенням і використанням на цій основі цільових централізованих і децентралізованих грошових фондів суспільного призначення.

Фінанси (фінансові відносини) – особлива, опосередкована система грошових відносин. Це тип економічних відносин, що виникає при розподілі й перерозподілі валового внутрішнього продукту, виробленого в державі.

Фінанси місцевих органів влади – система формування, розподілу і використання грошових ресурсів для забезпечення місцевими органами влади покладених на них завдань і функцій як власних, так і делегованих.

Фінанси місцеві – система економічних відносин, при посередництві яких місцеві органи влади мобілізують, розподіляють і використовують фінансові ресурси відповідно до покладених на них законом і договорами обов'язків. Синонім поняття “фінанси місцевих органів влади”.

Фінанси зовнішньоекономічної діяльності підприємств – сукупність економічних відносин з формування і використання прибутку і фондів грошових коштів, які виникають у процесі розподілу й перерозподілу частини суспільного продукту і національного доходу, отриманого від зовнішньоекономічної діяльності.

Фінанси місцевого самоврядування – система економічних відносин, при посередництві яких територіальні колективи й органи місцевого самоврядування мобілізують, розподіляють і використовують фінансові ресурси відповідно до своїх функцій.

Фінанси підприємств – це складова усієї системи відносин, але їм притаманні певні специфічні ознаки, що впливають з особливостей форм власності й господарювання.

Фінансова інфраструктура – цілісна сукупність підприємств та організацій – учасників сфери обслуговування фінансових послуг, являє собою підрозділ ринкової інфраструктури.

Фінансова політика – особлива сфера економічної діяльності держави, направлена на мобілізацію фінансових ресурсів, їх раціональний розподіл і використання для забезпечення виконання державою своїх функцій.

Фінансова політика – спосіб впливу фінансових відносин на економічний і соціальний розвиток суспільства; знаходиться в безпосередній залежності від характеру виробництва й сутності виробничих відносин; проявляється в системі форм і методів мобілізації фінансових ресурсів та їх розподілу.

Фінансова система держави – сукупність обмежених, але взаємозалежних між собою ланок фінансових відносин, що виникають у різних сферах виробничої і невиробничої діяльності в процесі вартісного розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту і національного доходу з метою формування розподілу і використання фінансових ресурсів для задоволення суспільних потреб.

Фінансова стратегія – довгостроковий курс фінансової політики, розрахований на перспективу, передбачає вирішення крупномасштабних завдань, що визначаються економічною і соціальною стратегією.

Фінансова тактика – вирішення завдань на певному етапі розвитку країни і забезпечення цього розвитку шляхом своєчасної зміни способів організації фінансових ресурсів.

Фінансове планування – це діяльність з формування, розподілу й використання централізованих і децентралізованих фондів грошових ресурсів.

Фінансове право – сукупність юридичних норм, що регламентують фінансові відносини.

Фінансовий механізм зовнішньоекономічної діяльності – сукупність форм і методів управління фінансово-кредитними і валютними відносинами, які виникають між окремими державами і регламентуються ними в правовому порядку.

Фінансовий механізм – сукупність форм, методів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства. Основними елементами фінансового механізму є: фінансове планування; фінансові важелі (прибуток, ціна, орендна плата, амортизаційні відрахування, дивіденди, фінансові санкції, процентна ставка, дисконт і ін.), управління фінансами (сукупність прийомів і методів впливу на об'єкт для досягнення певної мети); фінансовий контроль; фінансовий аудит (процес детальної перевірки правильності складання фінансової звітності й аналіз фінансового стану підприємства); фінансове право.

Фінансовий ринок – особливий тип ринку, предметом купівлі - продажу на якому виступають різні фінансові інструменти. Система сучасного фінансового ринку складається з п'яти складових, якими є банківський ринок, ринок цінних паперів (фондовий ринок), валютний ринок, ринок дорогоцінних металів, ринок страхових послуг.

Фінансові важелі – інструменти формування і використання централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів.

Фінансові ресурси населення – грошові кошти, цінні папери та інші цінності, що знаходяться в розпорядженні громадян.

Фінансові інститути місцевих органів влади – сукупність закладів, установ, які є суб'єктами фінансових відносин у сфері компетенції місцевого самоврядування. До складу фінансових інститутів місцевого самоврядування входять позабюджетні, валютні й цільові фонди, муніципальні банки, ощадні каси, страхові товариства, пенсійні фонди, фонди сприяння та інші структури, які мають відповідний правовий статус. Фінансові інститути місцевих органів влади здійснюють регулювання фінансової діяльності місцевого самоврядування. Фінансові інститути місцевих органів влади перебувають у муніципальній власності або створені за пайовою участю територіальних колективів.

Фінансові інструменти – документи, що мають грошову вартість, за допомогою яких здійснюються операції на фінансовому ринку. До основних фінансових інструментів належать цінні папери, свідчення про депозитні вклади, кредитні угоди, страхові поліси

тощо. Фінансові методи включають: фінансове забезпечення; фінансове регулювання; фінансове стимулювання.

Фінансові ресурси держави – кошти, утворені в процесі розподілу й перерозподілу частини валового внутрішнього продукту і національного доходу у грошовій формі. Виступають у двох формах: у формі централізованих і у формі децентралізованих фінансових ресурсів.

Фінансові ресурси підприємств комунальної форми власності – фонди грошових ресурсів, які утворюються підприємствами, що належать місцевому самоврядуванню різних рівнів, використовуються відповідно до законодавства і рішень органів місцевого самоврядування.

Фіскальна монополія – це прибуток держави від реалізації монополізованих державою товарів.

Флоут – різниця між загальною вартістю платіжних документів, що знаходяться у процесі інкасації у кліринговій системі Національного банку, і сумою “нерозміщеного кредиту”, що дорівнює вартості наданих комерційними банками, але ще не оплачених Національним банком платіжних документів.

Фонд відшкодування – цільове джерело фінансування простого відтворення.

Фонд нагромадження – цільове джерело фінансування розширеного відтворення, використання якого збільшує активи підприємства.

Фондова біржа – це організаційно оформлений, постійно діючий ринок, на якому здійснюється торгівля цінними паперами, як первинними, так і похідними й визначається курс цінних паперів.

Фондовий ринок – це особлива сфера ринкових відносин, де завдяки продажу цінних паперів здійснюється мобілізація фінансових ресурсів для задоволення інвестиційних потреб суб’єктів економічної діяльності.

Форвардний договір – попередня реалізація продавцем продукції, що ще не зроблена.

Ф’ючерс – терміновий контакт, термінова угода.

Ф’ючерсний договір (контракт) – вид договору про купівлю акцій (цінних паперів) або товару з їх оплатою через визначений період часу за ціною, зафіксованою в даному договорі.

Хеджування ризиків – форма страхування ціни і прибутку при здійсненні ф’ючерсних угод, при цьому продавець (покупець)

одночасно з реалізацію (покупкою) товару проводить закупівлю (продаж) відповідної кількості ф'ючерсних контрактів.

Хеджування ризиків – форма страхування ціни і прибутку шляхом перенесення ризику зміни ціни з однієї юридичної чи фізичної особи на іншу, в загальному випадку – з хеджера на спекулянта.

Холдингова компанія – акціонерна компанія, що використовує свій капітал для придбання контрольних пакетів акцій інших компаній з метою керування, керівництва ними й одержання дивідендів.

Цесія – загальногромадський договір про переуступку вимог за векселем.

Ціна – економічний інструмент, завдяки якому вартість ВВП набуває грошового вираження і стає об'єктом розподілу.

Цінні папери – грошові документи, що засвідчують майнові права або свідчать про надання позики (облігації) чи придбання власником цінного папера права на частину майна (акція). За економічним змістом цінні папери – це довгострокові зобов'язання емітента виплачувати власнику цінного папера доход у вигляді дивіденду або фіксованих відсотків. Бувають двох типів: часткові (акції) й боргові (облігації).

Чек – вид цінного папера, грошовий документ строго встановленої форми, що містить наказ власника рахунку (чекодавця) про виплату певній особі або пред'явникові чека (чекоутримувачеві) зазначеної в ньому суми.

Черговість платежів – встановлена послідовність списання коштів з рахунку підприємства при наявності декількох термінових і прострочених платежів і недостатності коштів для їхнього повного погашення.

Чистий національний продукт (ЧНП) – визначається як різниця валового національного продукту, виробленого в державі, і загальної суми амортизаційних відрахувань.

Юридична особа – підприємство, що виступає як суб'єкт громадянства, у тому числі господарських прав й обов'язків, має самостійний баланс, гербову печатку й розрахунковий рахунок у банку, діє на підставі статуту або положення й що відповідає у випадку банкрутства приналежним йому майном.

Навчальне видання

Укладач: **Горох Олександр Володимирович**

Фінанси

Навчальний посібник

Друкується за редакцією автора
Комп'ютерний набір і верстка О.В. Горох

Підписано до друку ____ .2020 р. Формат 60x90/16. Гарнітура Таймс.
Папір офсетний. Обсяг 9,1 ум.-друк. арк., 10,0 обл. вид. арк. Тираж 50
Замовлення № _____

Виробник – редакційно-видавничий відділ Харківського національного
аграрного університету ім. В.В. Докучаєва
62483, Харківська обл., Харківський р-н, п/в "Комуніст-1", навчальне містечко
ХНАУ, тел. 99-72-70

Виготовлювач «ФО-П Береговий А.В.: 62483, Харківська обл., Харківський р-н,
п/в "Комуніст-1", навчальне містечко ХНАУ, тел.: (066) 723-64-16.

Свідотство про держ. реєстр. фізичної особи підприємця № 188133, серія В03